

دروني هس سرحد اړيکي هي حکايات ملت ميري
چلې آهي.

۱۹۳۰ع د ستمبر په مياشته هاجل هي زمايي د پشاور د ۲۳ اپريل
تي منځه وړي کيدو بڼه لري سرکار کولمبايي حکمالي
۲۴ اپريل تي "بادشاه خان" کي ياد حکم وړو د
کالدي اړون لاء ليدل تي کيس وړو وړو ۱۹۳۲ع
واري هاجل د بادشاه خان سچي کتب خان جيل وړو
۱۹۳۳ع د کيس پناه لاس کي آزاد حکم وړو او
په پنه کي سرحد اړيکي د اجاب د پسر پالو کي پدش
وړي ويلي ا سهاره خان بادشاه کي مهالما ناڅي
سان گډ کچه ولس کهارو خبرو موع مليو ۱۹۳۷ع
بنامان جو هي روح روان په پنه کي وطن وړو د سندس
پوره کي د خدمت جو قل اهو لکتور جو پين ستن اړيکي
والگري د کالگراس وزارت لري د اړو وړو اعلم
بادشاه خان جو وړو پاء داکتر خان صاحب ليو.

۹ آگست ۱۹۴۲ع تي پين اړو سان گډ بادشاه خان
د نظريه حکم وړو د وړي مارچ ۱۹۴۵ع د کالگراس
وزارت لري آزاد ليو وړي د هو اړيکي د ملکه
لاء پان پتوړي رهيو آهي. هو د وړو سياسي اړو آهي
پر شخصي زندگي د هو هک اعلي اسان آهي. هزا
اسان تي د ليا جن سوان آهي.

مهاپت

”الحال“ اخبار ۽ ٻيون اخبارون ۾ پڙهڻ لڳو، جنهن ڪري
مجهڙس قوميت جو معدو پيدا ٿيو ۽ ملڪ لاءِ ڪجهه
ڪرڻ جا اُمدگ پيدا ٿيس.

هن پهريائين مردان ۽ پشاور ضلع ۾ حاجي عبدالوحيد
جي سهڪار سان قومي طرز تي اسڪول کوليا ۽ ٻيو
سهي صوبي ۾ اهي اسڪول پکڙجي ويا. سرڪار کي انهيءَ
ڪم مان بغاوت جي اوه اچڻ لڳي ۽ مٿس انهيءَ ڪم
کان باز اچڻ لاءِ زور ٻار آندائين پر هيءُ مڙس اوت
ٿي ايندو. هن رولٽ اڪٽ خلاف هاجل ۾ پهرو ورتو،
جنهن ڪري کيس جيل وڃڻو پيو. ۱۹۱۹ع جي اپڙي
۾ خان عبدالغفار خان کي جيل مان ڇڏڻ تي ماڻهن کيس
”بادشاهه خان“ جو لقب عطا ڪيو.

بادشاهه خان ۱۹۲۰ ۾ لاڳور ڪانگريس اجلاس ۾
شريڪ ٿيو. ان بعد خلافت هاجل ۽ بستيگره شروع ٿيو
جنهن ۾ چڱيءَ طرح پهرو ورتائين. کيس ٽي سال جيل
جي سزا ڏني وئي! ۱۹۲۴ ۾ آزاد ٿي وري هن ساري
پرڻي ۾ ڪم ڇالو ڪيو. ۱۹۲۶ ۾ هو مسلم ماڻهن جو
سڙ ڪري آيو. سڙ بعد هن آزاديءَ ۽ اڻڪا جي
هڪاري گهڻي ضرورت محسوس ڪئي. ۱۹۲۷ع ۾
”پشتون جرگا“ (افغان يونٽ ليگ) ۽ هڪ اخبار ”پشتون“
جاري ڪيا. ۱۹۲۹ ۾ والٽيٽرن جو دل ٽڙو ڪيا،
جنهن کي لالوڻ لاءِ ”مدالي خدمتگار“، مدالي خدمتگار

خان عبدالغفار خان

خان عبدالغفار خان سرحد جو اعليٰ شخص آهي، جنهن جو نالو ڪيترا ڀيرا ڪالگريس صدرن لاءِ رٿيو پئي ويو آهي. نه هن پنهنجو نالو ڪڍائي پئي ورتو آهي، نه اها تائدي جي زور سبب صرف وري ڪيترن ڪميٽيءَ جو ميمبر ٿي ويو آهي. هو عهدن جو ٻڪرو هڪين آهي، سادگي، ۽ نهاڳ جو پتلو، نهاڳي صورت، عملي ڪم ڪندڙ، خدا جو سپر باهو آهي. هن سرحد کي ڄاڻايو ۽ سرحدن ۾ راجههتي شهنش پيدا ڪئي آهي. هن جي شخصيت انهي قدر لهه اڀري آهي، جو هن کيس ڪو به ٻيو سرحد جو تائدي ويو آهي. سندس ڪوشش ڪري ٿي سرحد ۾ ڪالگريس جو نالو گهر گهر اچي پڪو آهي ۽ ڪالگريس وزارت قائم آهي.

خان عبدالغفار خان جو جنم بهاول نگر جي چرسدا تھصيل جي آمان ڏي ڳوٺ ۾ جنوري ۱۸۹۰ع ۾ ٿيو. خان جي گهر ۾ گهر هو. هن شروعاتي تعليم مٿس اسڪول ۾ ورتي. ولايت تعليم وٺي لاهه ويٺو ۽ پوءِ اتي سندس وڏي ڀاءُ ڊاڪٽر خان صاحب جو هڪ اسڪول جوڪريءَ سان شادي ڪئي. انهن ڳالهه خواهه مالا هن مٿس ڪي ان کان رشتي ڇڏيو. پوءِ هو ڪجهه وقت علي ڀڙهه ويو جتي عربن ۽ ازبڪن لڳل آهي. مولا آراد جي

ويو. ۱۹۴۵ع ۾ کيس آزاد ڪيو ويو. جيل مان اڪرڻ
 بعد ڳولن جي ترقيءَ جو کيس خاص اعزاز ڏنو ويو رهيو
 آهي ۽ هن ڪن ڳولن ۾ ڪي مرڪز ۾ ڪڍايا آهن.
 هو ڪالڪٽر اس عهدن خزان اسيمبليءَ کان پاسيرو رهي
 هر ڪنهن نموني سنڌ جي شيرا ڪري رهيو آهي. هو
 هندوستان سنڌ لاءِ گرام اڏيو، سنگهه ۽ بنيادي تعليم جو
 سهڻو ڪيو آهي. کيس سنڌ مان جوڙجڪي اسيمبليءَ تي
 بنا مخالفت چونڊيو ويو آهي. سندس جاگڙ سان مهاڻا
 ڪانڌيءَ جي هراجن اخبار سنڌيءَ ۾ به اڪرڻ لڳي
 آهي. جنهن جو ئي الحال نالو ڪالڪٽر اس آهي ۽ ان
 اخبار جو ايڊيٽر به پاڻ ئي آهي. شريعت چترامڊاس
 سنڌ لاءِ فخر آهي. شل وڏي عمر ماڻي هو سنڌ ۽
 هند جي خدمت ڪري پاڻ وڌيڪ ۽ وڌيڪ موڪلي.

انگريزي هٿيار اخبار ”ولدي مالوم“ جي مهياڻي
 ۾ ڪرنل لکيو هو اعلٰي درجي جو ليکڪ ۽ اخبار نويس
 آهي. ۱۹۲۱ جي طبع لعلشاهه عايجل ۾ شراڪي ٿي ۽
 ٻن سالن لاءِ جيل واري ٿيسو. ۱۹۲۱ ۾ ڪجهه وقت
 ”هندو“ اخبار جو به ايڊيٽر ٿي رهيو. ۱۹۲۳ کان ڪجهه
 عرصو شريعت جتوئامداس سنڌ هدايت جي اڳواڻي ۾
 ڪري پنهنجي ساٿين سان هندو سيا ۾ وڃي شراڪي
 ٿيو هو پر پوءِ اُهي کان اڳرو ڪالنگريس ٿي پئي رهيو
 آهي. ۱۹۲۴ ۾ پنهنجي مالوم جو سڪريٽري ٿي ڪم
 ڪرنل لکيو. ۱۹۲۵ ۾ دهليءَ جي ”هندستان ٽائيمس“
 اخبار جو ايڊيٽر ٿيو ۽ ۱۹۲۶ ۾ بمبئي ڪائونسل ٿي
 ميمبر چونڊجي ويو. ۱۹۲۹ ۾ کيس ڪالنگريس وڃڻ
 ڪمپنيءَ ٿي ڪندو ويو. هن مهالما ٽالڙي وٽ ڪيترو
 وقت گذاريو آهي ۽ مهالما جو مٿس بگڙ پيار ۽ آسپس
 آهي. ۱۹۳۰ ۾ دهلي آيس اُن مهين ۽ پوءِ ٻين مهين لاءِ
 جيل ويو. ۱۹۳۰ ۾ کيس آل انڊيا ڪالنگريس جو جنرل
 سڪريٽري چونڊيو ويو ۽ ڪيترائي سال اهو جوابداري
 جو عهدو سنباليائين.

۱۹۳۲ واري عايجل ۾ به هيءُ شير نه ٿي اُترا جيل
 ٽالرا ضري آيو. جيل مان ڪرنل به ڪالنگريس جي
 جڙاڻڪن ڪم ۾ لکيو رهيو پئي وڌو اٿس. ۱۹۳۲ع ۾
 عايجل شروع ٿيڻ کان اڳ ايسٽڊر ٻڌڻ جي ستاڻاڻ هي
 شرا ۾ اڪيل هو نه اٿان ٿي کيس اڪري پٽو آمد مشور

شريديت جگروامداس دولترام

سند جي هن لاکيٽي لعل جو چهر سند ۾ ٿيو آهي ۽ گهڻو وقت ڪر به سند ۾ ڪيو اٿس، مگر سندس ناماچار نه فقط سند ۾ پر هند ۾ ڦليل آهي. هن هندستان جي راجپوتي ۽ مڪيه ڀارت ادا پئي ڪيو آهي. هندو ڪي سال آل الڊيا ڪالگريس ڪميٽي جو چيئرل سيڪريٽري ۽ ڪالگريس ورڪنگ ڪميٽي جو ميمبر رهي چڪو آهي. ورڪنگ ڪميٽي ۾ هن دماغي لياقت سبب ڪافي قابليت ڏيکاري آهي، جنهن ڪري هند جا يورڊ اڳواڻ کيس عزت جي نگاه سان ڏسندا آهن. البت ڪجهه سالن جي لاکيٽي بيماريءَ سبب هو هند ۽ سند جي سياست ۾ لڪو رهيو نه وئي پئي سگهيو آهي، نه وڏي اميد هئي ته هن کان اڳ هو ڪالگريس جو پريزيڊنٽ ٿي وڃي ها.

سندس جڳروامداد سند ۾ فيبروري ۱۸۹۲ ۾ ٿيو هو. سال ۱۹۰۸ع ۾ مئٽرڪ ۽ ۱۹۱۲ع ۾ بي. اي پاس ڪيائين. ۱۹۱۸ع ۾ ايل. ايل. بي پاس ڪري ڪراچي ۾ وڪالت ڪرڻ لڳو. ان بعد ۱۹۱۶ ۾ مئٽر پڙهي ۽ جي. ايم. ۾ کيس راجپوتيءَ جو رنگ لڳو. هو پوريائين رومني انٽي بيسنس جي هوم رول ليگ ۾ شامل ٿيو. پوءِ ۱۹۱۹ ڌاري مهاڻا ٽانڊيءَ جي اثر هيٺ آيو. ۱۹۱۹ ۾ ”پارٽيسي“ سڏي اخبار جو ايڊيٽر ٿيو.

آيو، جتي کيس پناه جي لاعدن ۽ ڪم ٿاڻو رکيو ويو،
 پر لندوستي بگڙجڻ تي وري کيس آزاد ڪيو ويو ۽
 هو وري وائيا علاج لاءِ ويو، جتان پڳل لندوستي
 هوندي به هندستان جي آزاديءَ واسطي قربان ڪندو
 رهيو. هو پوءِ اٺاڻ آمريڪا ويو، جتي سندس آجيان
 باڪل شفايي نموني ۾ ڪئي وئي. کيس ڪيتريون
 پارٽيون ۽ مابتر ڏنا ويا. هن اٺي ڪل ۸۵ ٽن-روڻ
 ڪيون، جن ۾ هن هندستان جي عورتن ۽ ڏکي حالت
 جو تشو آمريڪا لاءِ اڳيان رکيو. آمريڪا ڪاٺيو
 هو لڏين ويو ۽ اٺاڻ آئرلند جي ڊڪٽر ڏي - وٺرا
 جي ڪارڊ تي اوڏاهن ويو. پوءِ وائيا ۾ هو علاج ڪندو
 رهيو. ۱۰ آڪٽوبر سندس حالت خراب ٿي وئي. هن
 ها ڪيترا علاج ڪيا ويا، پر ڪو فائدو ڪونه ٿيس.
 هن اٺي شري سباش چندر بوس کي چيو ته مهڃو
 لاش هندستان کڻي وڃجو. سندس گذاري وڃڻ تي
 سندس لاش جهاز ۾ هندستان روانو ڪيو ويو. عدن
 بندر تي ان کي خوب غارن سان جهڙيو ويو. ۹ نومبر
 لاش امبني پهتو، جتي ۱۰ نومبر شام ۸.۰ و. اڻو اڪي
 مسڪار ڪيو ويو. سڄي هندستان ۾ غور ٿيو ته ها
 مهڙو ڪيا ويا. سرگواسي دماغ ۽ قانوني لحاظ ۾ بههڃو
 مت ٻارڻ هو.

سوراج ٻار ٿي ۽ جي ڪوشش سان اسيمبليءَ جي اسيمبليڪر
 جي عهدي تي چونڊيو ويو. هو ٻهريون ئي عهدو سنبالي
 هو جو ان عهدي تي مقرر ٿيو هو. ۱۹۲۶ ۾ انهن چونڊن
 ٿيڻ تي وري ۱۹ جولاءِ واري ۱۹۲۷ ۾ وري اسيمبلي
 مقرر ڪري چونڊون ڪرايون ويون، تڏهن هو شخصي
 ليکڪ جي چونڊ ٿي ويو. هن ڪيترن سرڪاري سوالن
 تي ٻڌائي ۽ سان ڏنل ڪيترن اهم ڪري سرڪار هن
 کي پنهنجي لاءِ ڪندو سمجهيو لڳي. انهن ڪارڪردگين
 ۳۱ ڊسمبر ۱۹۲۹ ۾ اسيمبلي جي رهنما ڪار ٿيو ۽ انهن
 پاس ڪيو، جنهن تي هن رهنما ڪيو ۽ مان آزاد رهنما
 چونڊيو آهيان ۽ ڪيترن استعيفا ڏيڻ واجب ٿيو ۽ انهن
 ۱۹۳۰ ۾ سوراج ٻار ٿي ۽ رهنما ڪيو اسيمبلي رهنما ڪار
 ڪري ويا ۽ سرڪار پنهنجي جان تي موجوده رهنما
 لاءِ ڪيترن ڪن وائس ڪي اعزازن جو عهدو ڪيو ۽
 استعيفا ڏيئي ماضي ميدان ۾ آيو ۽ وائس ڪي به
 استعيفا جي عهد ۾ ڪوٺ ڏنائين ۽ انهن به استعيفا
 ڏيئي ڇڏيو. ۲۵ آگسٽ ۱۹۴۰ تي کيس دعوت ۽ ۲۰
 سرڪاري ڪم ٿيڻ ڪري گرفتار ڪيو ويو ۽ کيس
 ۲۰ مهينا جيل جي سزا ڏني وئي. ٻياريءَ سبب کيس
 ۽ ٻيوري ۱۹۴۱ تي بنا شرط شرطن آزاد ڪيو ويو.
 هو صحت جي سڌاري جي بحال ٿيڻ وارا ويو. انهن
 آريشن ڪرائي اڪيلو ويو. جڏهن مهالا کي ٽولس
 ڪارڪردگين لاءِ عهدستان مقرر ٿيو هو ۽ سالن عهدستان

مونسپالٽيءَ ۾ گهڙي ڪهڙا سڌارا آندا ۽ ڪورن عملدارن
 کي ڇو وقت ۽ ڪهڙو مالٽريٽيا ملندا هئا، سي ڏيکارڻ
 بعد ڪرائي ڇڏيائين. يهود پرنس آف ولس جي اڀڻ
 تي انکي مالٽريٽيٽيب ڪوٺا ٿيو. ۱۹۰۹ ۾ مئجسٽريٽي
 سڌارن موجب چولڊيل ميمبرن جو سرشتو عمل ۾ آيو
 ۽ هو ۽ ايمپي اسيمبلي جو ميمبر چولڊي واري ۽
 بي ڊائيٽ سان ملڪ جي ٻلي جا ڪهڙا نسل ٻيٽي
 ڪندو هو، جي سرڪاري ميمبرن جي گهڻائيءَ سان
 ٿڌا وڌندا هئا، مگر هو ڪهڙن سرڪاري ٻلي جي
 مثاليت شرن جيان ڪڍڪار ڪري ڪنڌر ڪندو هو
 ۱۹۱۸ ۾ ايمپي جي ڪانگريس اجلاس جي مارجا
 ڪمپنيءَ جو ڀڃڻ ٿيو. رولٽ انڪٽ ۽ چالواڻا باغ
 جي ڪوٽس ڪري ڪانگريس ۱۹۲۰ ۾ ڪالونيل جي
 اهڙڪار جو حڪم ڪيو ته هن ڪالونيل جو ٺاهڻ
 ڪري ڇڏيو. استعفا ڏيڻ بعد آل انڊيا ڪانگريس
 ڪميٽي جو جنرل سيڪريٽري چولڊو ويو ۽ ٻه سال
 ۱۹۲۰ ۽ ۱۹۲۱ ۾ اهو ڪم ڪيائين. ۱۹۱۹ ۾ ولٽيٽ ٻي
 ڪانگريس جي شروعات سان ويو ۽ اٽلي هندستان سان
 ائتلاف ٿيڻ لاءِ زبردست آواز اٿاريائين ۽ ڏاکڻو ۾
 رومي جهنڊي ۽ ستمگارڊ اڇيل جي ڪاميٽي لاءِ خوب
 باغ ٻڌوڙيائين ۽ آخر سندس محنت جو اهو نسل ٿيو،
 هو ستمگارڊ جي سوب ٿي. ۱۹۲۸ ۾ هو ”سوراج پارٽي“
 جي ٽڪيٽ تي عهد اسيمبليءَ ۾ چولڊو ويو ۽ اٽلي

شري وينل پاڻي پتيل

سرگراسي شري وينل پاڻي پتيل جو سالو سڄي هندستان ۾ اربابيت پتيل جي نالي سان مشهور آهي. جتن پائلس شري ولس پاڻي پتيل سردار پتيل جي نالي سان جڳهه پرست آهي. هو ڪالگرهس جو اربابيت ڪولہ ٿيو پر هندستان جي مرڪزي اسيمبليءَ جي اسپيڪر جو عهدو هن ان پي پائيءَ، بي ڊپائيءَ ۽ عثمديءَ سان هلايو، جڏهن سندس ساراھ سڄي جڳهه ۾ پکيڙي ڇڏي. هو ڪيرا ضلع جي ڪرساد ڳوٺ ۾ جوهر پاڻيءَ جي گهر ۱۸۷۱ جي ۱۸ نومبر تي ڄائو هو. پئلس هڪ آبرودار زميندار هو. پنهنجي ڳوٺ ۾ ابتدائي تعليم پوري ڪري ٿرپارڪر ۾ انگريزي تعليم وارو بعد احمدآباد ۾ پڙهڻ لڳو. جڏهن ڪالووءَ بمبئيءَ ۾ وڃي وڪالت جو امتحان پاس ڪيائين. ان وقت وڪالت پاس ڪرڻ بعد انگلنڊ وڃي ڪا ڊگري حاصل ڪرڻ بهتر ڄاتو ويندو هو. ان ڪري هو — واليس واپس آئي سادي رهڻي ڪهڻي رهڻي امتحان پاس ڪري موٽي بمبئيءَ ۾ وڪالت ڪرڻ لڳو. پر هتي اندر ۾ جو ديش پريز جا پاء پريل هئا، سو هن کان وڪالت جي نئي ڌنڌي ۾ لڳو رهڻ ڪين ٿيو. بمبئي جي ميونسپالٽيءَ ۾ پنهنجي پارٽي ٺاهي گهڙيو. اها پارٽي ”نومي پارٽي“ جي نالي سان سڏجڻ لڳي. هن

ٻيو. آچار ۽ ڪربالاڻي ۽ ٻيون ماڻهو هون، جڏهن اتي
قطع لڳائڻ لڳيل هي رهنمائي ڪئي. بنارس ۾ ڪادي
جو مرڪز ڪوليانس ۽ پڙهڻي ڏيکاري. سالين سميت
ٺاهڻ ٿيسا سان ڪوڙو لڳو. ۱۹۲۱ ۾ بنارس ۾ پريس
آف ويلس جي آڇ تي سندس رهڻا انڪات ڪرڻ جي
لڳيل جي رهنمائي ۽ آچار ۽ ڪربالاڻي ڪئي. الهه
سلسلي ۾ کيس گرفتار ڪري ۶ مهينا جيل جي سزا ڏني وئي
جيل مان اڪرڻ بعد هن ميرٺ آشرم سڏايو. ان بعد
گجرات وڌيا ۽ مھالما ڪانڌيءَ جي آشرم ۾ به
ڪم ڪيائين. ان بعد هن مھالما ڪانڌيءَ جي عداوت
پٽالڊو جدا جدا هنڌن تي ڪم ڪيو آهي. سنڌ
مان ويڻ بعد آچار ۽ ڪربالاڻي ۽ بهار، بون، ۽ گجرات
۾ خاص طرح ڪم ڪيو آهي ۽ هر ڪنهن لڳيل ۾
اهو ٻئي ورتو آهي. اٽڪ ڏها جيل پالڙائون ڪيون
آهي. ٿورا سال مس ليا نه هو ڪرهنس آشرم ۾ ڳوڙو
آهي ۽ مها ڪري ٿڪو جي پائتي ۽ سچيتا ديتيءَ
سان شادي ڪئي آهي، ۽ به اهر - اي پاس آهي ۽
سائنس ڪو ملڪي ميدان ۾ ڪم ڪري رهي آهي.
آچار ۽ ڪربالاڻي ڪيترن سالن کان ڪانگريس جو
جمل ميڪارٽري ۽ ڪانگريس ورڪنگ ڪميٽيءَ
جو ميمبر ٿي پئي ويو آهي. وڻيءَ ۾ بلڪل سادو
۽ بلڪل صاف کوٽي ڪندڙ آهي، پنهنجو مھالما
ڪانڌيءَ کي به ڪنهن آهي. عالمي کيس ڪانگريس برڊان
۽ ٻين ۾ وڏو آهي.

جڏهن سنڌ ۾ اڃا راجپوتي اڏارو هو، تڏهن سندس
الدر ۾ ديش ڀڳتيءَ جا امنگ اٿي رهيا هئا. جن
سنڌ ۾ آزاديءَ جي لور جو ٻج پھتيو، تن مان هو هڪ
آهي. ڊاڪٽر چونڊرام ۽ ٻئي هديجي الر عيسٰئي پيدا
ٿيا. عيسٰئي آباد جو پورهيو ڇڏي، آخري سندس مدد سان ئي
هليو هو ۽ ڊاڪٽر کان سرڪاري نوڪري ڇڏائي
کيس ملڪي ميدان ۾ هن ئي آندو. جڏهن ڪراچيءَ جي
ڊي. جي سنڌ ڪاليج ۾ تعليم وٺندو هو، تڏهن ڪوري
پوليسپال سان ڪيترا ڀيرا ڇڪتاڻون ڪاڏيون هيون.
تعليم پوري ڪرڻ بعد هن عيسٰئي آباد ۾ ابن - ابيته انڪبيءَ
۽ ڪراچيءَ ۾ ابن - جي. - اڪول ۾ ڪجهه وقت ماستري
ڪئي ۽ ڪجهه وقت عيسٰئي آباد جي نيشنل ڪاليج ۾
پروفيسر به ٿي رهيو هو. ان بعد هو عظيم پور ڪاليج ۾
وڃي پروفيسر ٿيو، جتي ساڻس ٿڌ شري ڄوهر مل
(سوامي گووندانند) ۽ شري نارائنداس ملڪاڻي به پروفيسر
هئا. آڇاڙ ڪر بالاڻي اٺلائي ڪيالن جو هو، سو ڪڏهن
تو ڪاليج جي ٻڌڻياريءَ الڌر ٻاڏو ڪي سگهي. هو
پروفيسري ڇڏي وڃي پنهنجي مدد ۽ هوش مالوءَ سان
کڏ ڪم ڪرڻ لڳو. بهارس يونيورسٽي ۾ به ڪجهه وقت
پروفيسري ڪيائين. ٻيڻا ڪاٺيءَ سان ٻيڻاڻين
سندس لاءِ وڏو جهيڙو ٿي ٿي هڻي. بهارس يونيورسٽي
مان به ۱۹۲۰ ۾ اڪري قطع تعلقات هٽيل ۾ ڪاٺيءَ
ٻيو ساڻس کڏ شاعري ڪرڻ جو نواب ڪاٺيل ۾ ٿي.

چوونجاءون ڪانگريس اجلاس

پوڌان آچار به ڪرڻ لائي - ميرت ۱۹۴۶

ڪانگريس جو ايندڙ اجلاس ميرت ۾ ۲۲ کان ۲۴ نومبر ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو آهي. مرڪز ڪميٽي جو پيشو من مولانا حسين احمد پوند پو ويو آهي. هن اجلاس لاءِ پوڌا بدلت بهاولپور ۽ ڪراچي پوند پو ويو آهي. پو عارضي سرڪار ۾ ٽيڙڻ ڪري هن ان عهدي تي استعفا ڏني، جڏهن ڪري نئون پوندون ڪيون وڃون. مولانا آزاد ۽ آچار به چيوگرام ڪرڻ لائي جا نالا آيا، جن مان مولانا آزاد پندجو نالو اندرستي ليڪ نه هئڻ سبب ڪڍائي ورتو، ان ڪري ۱۶ آڪٽوبر تي آچار به ڪرڻ لائيءَ تي پوند پو بدلت ماهر ڪيو ويو آهي. هو به پوندون تي سڌي آهي، جڏهن تي ان عهدي مائٽ چو شرف مليو آهي. اجلاس لاءِ خرچ جون لڪڙيون تيار پوندون تي رهيون آهن. ۲۰ لکن مائٽن جي رهن ڪاڏي وغيره جو اندر سم ڪيو پيو ويو. سمجهو ويو آهي ته هي اجلاس، جو ۲۰ سالن بعد تي رهيو آهي، سو اڃان اجلاس کان خرچاءُ ۾ ٿو ڪٽي ويڃو.

آچار به چيوگرام ڪرڻ لائي جي حيات

شري چيوگرام پڪوانداس ڪرڻ لائي پندوآباد سڌ ۾ عامل ڪرڻ لائي آڪه مان آهي. سندس پند ۱۰۰ ٽاري ٿيو هو. سندس پت وٽان وٽ پندوآباد هو.

استيفعاتون ڏاٺيون . مولانا آزاد جي هٿ ڪٽڻ ڪري
 آچار به ڪريالائي بدا مخالفت ڪانگريس پرنسپل اديت
 چولڊي ويو. ڪانگريس جو ۴۰ اجلاس ميرٺ ۾ ٿيندو
 ڪانگريس قافلو ڏينھون ڏينھن ترقي ڪندي پنهنجي
 منزل جي ويجهو اچي پهتو آهي ۽ سرڪار جون واڳون
 گهڻي قدر سندس هٿ ۾ آهن. مگر پورن مقصد حاصل
 ڪرڻ لاءِ ڪانگريس کي اڃا سختين جي ڪوري مان
 اڪرڻو آهي ۽ پڪ آهي ته اها آڻان به سچو سون ٿي
 اڪرندي ۽ ملڪ کي پورن آزاد ۽ آباد ڪندي.

جي ليڪ لپتيءَ جي نالي ٻڌندڙ جو هڪ الهاسڪ ٽيم
 ڪيو ويو. ۲۱ - پيٽر دعليءَ ۾ ورڪنگ ڪمپنيءَ جو
 سر ٿيو. ۲۳ تي آل الهيا ڪالگريٽس ڪمپنيءَ جو ۱
 دعليءَ ۾ اجلاس ٿيو، جنهن ۾ حواءِ - راول ۽ ٻين
 پريزيڊنٽيءَ جي استعيفا ڏئي جا قبول ڪري اهرار وار
 نه جيستائين ٿئي ڇو نه ٿئي، دستاويز ۽ ڪم ۽ خدمت
 هلائيندو رهي. اها چونڊ ۲۰ آڪٽوبر تي رڪني واريءَ
 اجلاس ۾ وائسراءِ جي ليدن موانع ۽ عارضي سرڪار جي
 لاءِ جي باري ۾ مولانا آزاد جو اهرار پاس ڪيو ويو.
 ٻئي اهرار ۾ برائٽڪ - رڪنن ۾ ڪنهن ڪافي وڌيڪ
 نه زمين سان تعلق رکندڙ قانون سازين ۽ اهي ۱۰
 شروعات زمينداري سرشتي مقرر ڪرڻ سان ڪافي وڌيڪ
 آڪٽوبر جي شروعات ۾ اڀارل جي نواب عارضي سرڪار
 ۾ مسام ليڪ جي ڳوڙڻ لاءِ مقرر جناح ۽ مهالما ٿاڏيءَ سان
 ٻاڏيون ڪرڻ شروع ڪيون. ۱۲ آڪٽوبر تي ليڪ سان
 لاءِ ۸۰ ٻاڏيون مقرر ٿيون. پيٽر دعليءَ ۽ راول ڪمپني ۾
 رڪنن مسام ليڪ سان ڪرڻ لاءِ ٺاهڻ ٿيو، نه به مسام
 ليڪ لاءِ ٿي ڪانه آئي ۽ ليڪ سڌي طرح وائسراءِ جي
 آڇ قبول ڪري عارضي سرڪار ۾ ۸ ٻاڏيون ورتيون،
 جن ۾ چار مسام ۽ هڪ اڄوت عورتي مقرر ڪيائين.
 ليڪ جي نامل ليڪ ڪري عارضي سرڪار لاءِ شري
 سرف چنڊو بوس، سر شاعيف احمد ۽ سيد علي ٺاهيو

عارضي سرڪار تي (۱) بندت جواهر لعل (۲) سردار
 پٽيل (۳) ڊاڪٽر راجيندر پرساد (۴) مسٽر اصٺ علي
 (۵) شري راجگوپال آچاريه (۶) شري سرت چندر بوس (۷)
 ڊاڪٽر جان ٽائي (۸) سردار بلند بوسنگهم (۹) سر شفاعت
 احمد خان (۱۰) مسٽر جڳميوڻ رام (۱۱) سيد علي ظهير
 (۱۲) ڪورجي هورمجي پاپا کي مقرر ڪيو آهي. باقي
 ٻن مسلمانن کي بوءِ مقرر ڪيو ويندو. وائسراءِ ان پٽرائي
 وقت مسلم ليگ کي اپيل ڪئي ته پنهنجو فيصلو ڦيرائي
 ته کيس ۵ جايون ڏنيون وينديون. انهيءَ ساڳي ۲۰ تاريخ
 سملي پر سر شفاعت احمد عارضي سرڪار ۾ ڪنيل ميمبر
 تي خولي حملو ٿيو، جنهن ۾ سخت زخميو ۾ علاج بعد
 چڙهي پيو. ۱ سيپٽمبر تي سرڪار جي ڪائن جي وڃ
 جي سرڪاري پٽرائي ڪڍي ويئي، جنهن ۾ بندت
 جواهر لعل کي ڌارين ملڪن جو ۽ بينڪي کانو ڏنو ويو.
 ۲ سيپٽمبر تي هندستان جي پهرين قومي وزارت ۱۲
 ميمبرن جي قائم ٿي. ساڳئي ڏينهن بادشاهه جي نالي
 ۾ پٽرائي ڪڍي ويئي ته آرٽل بندت جواهر لعل ٺهرو
 اير. اي بريسٽر عارضي سرڪار جو وائيس پريزيڊنٽ
 مقرر ڪيو وڃي ٿو. عارضي سرڪار جي ميمبرن کي
 ۱۷ وزير مقرر ٿيل ڄاڻايو ويو. ۱۸ سيپٽمبر تي انگلند
 پاران هندستان ۾ هاءِ ڪمشنر مسٽر ٽرليس شون مقرر
 ٿيڻ جي پٽرائي ڪئي ويئي. هي هندستان سان برطانيه

باري ۾ جائيل غلام همون دور ڪيون واهون ۽ ظاهر
 ڪيو ويو ته اسان کي جوڙجڪي اسمبلي ۽ جي ريف
 اوزي ۽ ريف قبول آهي. ۱۳ آگسٽ تي پندف جواهر لعل
 کي وائسراءِ بنا شرط شرط عارضي سرڪار لاءِ
 لکيو. پندف جواهر لعل اها پندف قبول ڪئي ۽ ۱۵ آگسٽ
 مستر جناح کي عارضي سرڪار ۾ شامل ٿيڻ لاءِ خط
 لکيائين ۽ روارو گڏجي کيس ان لاءِ دور ڏياريون ۽
 سندس آڇ لوڪاري وئي. ۱۴ آگسٽ سڪن جوڙجڪي
 اسمبلي ۽ جي اهڙڪار ڪرڻ وارو اهڙڪار رد ڪيو. ۱۶
 آگسٽ پندف جواهر لعل ظاهر ڪيو ته مسلم ليگ عارضي
 سرڪار ۾ ڪانگريس سان سهڪار ڪرڻ کان انڪار
 ڪيو آهي، ان ٻولي ۾ اسين عارضي سرڪار نومي
 مسلمانن سان لاهنداسين. ساڳئي ڏينهن مسلم ليگ
 ”سڌي قدم جو ڏينهن“ ڪري ماهاڻو، جيهنڪري
 ڪلڪتي ۽ ٻين هنڌ جا بهار وڃڻ ليا. ڪلڪتي جي
 وڃڻ اهڙو ته اڪرو روپ ڌارڻ ڪيو، جو ان ۾ ٽي
 هزار هندستاني مڻا ۽ ۵ هزار ٿڻا ۽ لکن جي ماڪيف
 برٽان ٿي وئي. ۱۷ آگسٽ پندف جواهر لعل عارضي
 سرڪار بنسٽ وائسراءِ سان گڏيو. ۲۳ آگسٽ ٽي
 ”ڪم چٽو“ سرڪار جي ميمبرن استيفعا ڏني ۽ وائسراءِ
 پندف جواهر لعل جا عارضي سرڪار لاءِ ڏنل لاءِ قبوليا.
 ۲۵ آگسٽ تي پڌرائي ڪري وئي ته بادشاهه ”ڪم
 چٽو“ سرڪار جي ميمبرن جون استيفعاون قبولي

ٺهراءَ جوڙجڪي اسيمبلي ۾ گهڙڻ ۽ عارضي سرڪار
 حال شريڪ نه ٿيڻ جو بحال ڪيو ويو. ڏکڻ آفريڪا
 جي ستياگرهين سان همدردِي ظاهر ڪرڻ جو ٺهراءَ
 بحال ڪيو ويو. پرايزيڊنٽ ٽئين ورڪنگ ڪميٽي ٺاهي.
 پنڊجاب جي سڪ، پنڊتڪ بورڊ جوڙجڪي اسيمبليءَ جي
 بهشڪار ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. ۱۸ جولاءِ تي هائوس
 آف ڪامنس ۾ وزرائي سفارت پنهنجا هندستان جا
 آزمودا ظاهر ڪيا ۽ پٿرو ڪيو ته هندستان ۾ جلد
 عارضي سرڪار ٺاهي ويندي. ڪانگريس پارٽي
 جوڙجڪي اسيمبلي جي چوڻين ۾ گورن جي حصي نه
 وٺڻ لاءِ آواز اٿاريو ويو. جا گهر گورن قبولي انهن چوڻين
 ۾ بهر و نه ورتو. ۲۶ جولاءِ تائين چوڻين ختم ٿيون.
 هن چوڻ ۾ به ڪانگريس سٺي سوڀ حاصل ڪئي.
 هن مهيني جي پوئين هفتي ۾ وائسراءِ وري ڪانگريس
 ۽ مسلم ليگ سان عارضي سرڪار ٺاهڻ لاءِ ڳالهائون ڪيون
 ۲۹ جولاءِ تي مسلم ليگ اوجھو جوڙجڪي اسيمبليءَ جي
 رٿ رد ڪري ڇڏي ۽ عارضي سرڪار ۾ اچڻ کان
 انڪار ڪيو ۽ سرڪار خلاف سڌي قدم ڪڍڻ ۽ ٽئين
 ڇڏڻ جو فيصلو ڪيو. ڪانگريس طرفان ۹ آگسٽ
 ”ڪميٽي انڊيا“ ڏينهن سڄي هندستان ۾ سائيڪي
 نموني ملهاريو ويو. ۱۰ آگسٽ ڪانگريس ورڪنگ
 ڪميٽي ٺهراءَ پاس ڪيو، جنهن ۾ ليگ جي ٺهراءَ جي

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰

هڪ ڪرستان ۽ هڪ پارسي ڪل ۱۴ ميمبر هوندا،
 تنهن ٺاهڻ جو اعلان ڪيو ۽ ظاهر ڪيو ويو ته جيڪڏهن
 ظاهر ڪيل نالن مان ڪو ميمبر نه ٿيڻ قبوليندو ته
 وائسراءِ اُنجي جاءِ تي ڪو ٻيو ٽاڪيندو پر جيڪڏهن
 ڪا به پارٽي شامل نه ٿيندي ته به ڪم هلايو ويندو.
 ڪانگريس ليگ جي ميمبرن جي هڪ چيئرمين جي
 سوال تي اعتراض وٺي رت وڌ ڪئي. دهليءَ ۾ ورڪنگ
 ڪميٽيءَ ۲۴ جون تي ٺهراءُ ڪيو ته برطانيه سرڪار
 مسٽر ائٽليءَ جي پڌرائيءَ تان ڦڙي ڪاڏي آهي. ان
 ڪري ڪميٽيءَ جوڙجڪي اسيمبليءَ ۾ شرڪ ٿيڻ جي
 رت قبولي پر رٿيل عارضي سرڪار ۾ شامل ٿيڻ کان
 انڪار ڪيو جو ڪانگريس هڪ قومي مسلمان عارضي
 سرڪار ۾ پنهنجي حصي مان رڪن ٿي گهريو، جو مسٽر
 جناح نه قبوليو هو. پٿر تي جي سوال تي به ڪميٽيءَ
 پنهنجو اعتراض ظاهر ڪيو. ڪانگريس پڙتان مولانا
 آزاد ۱۵۰۰ لفظن جو هڪ لنڊو خط وائسراءِ کي لکيو ته
 عارضي سرڪار ٻاهي خاتمون هيون جي عارضي سرڪار جو
 چرڇو هلائڻ ناممڪن ڪن ها. مسلم ليگ عارضي سرڪار
 ۾ شامل ٿيڻ قبول ڪيو. ۲۶ جون تي وڏائي سڃاڻت
 ۽ وائسراءِ ظاهر ڪيو ته عارضي سرڪار نه ٺهي سگھي
 جي حالت ۾ حال ”ڪر چلائو“ سرڪار قائم ڪئي
 ويندي، باقي جوڙجڪي اسيمبليءَ جون چونڊون

لي ۽ عيوضي ڏنا ويا جن مان هڪ هندو ۽ ٽي مسلمان
 هوندا. هن لاءِ هند وائسراءِ رينڊيو لي ٿرڊر ڪندي
 هندو اسين لي سهڪار لاءِ اڀيل ڪئي. ۱۷ مئي تي
 ڪمانڊر ان چيفٽ سر آئڊليڪ طاهر ڪيو ته پاڪستان
 جي رٽ ۾ طالبعلم سرڪار غير واجب سمجهي آهي ۽ اسين
 عارضي سرڪار جي هٿ هيٺ ڪم ڪرڻ لاءِ مان تيار
 آهيان. ۱۸ مئي تي انهي ڌرين جي وچ ۾ علول لکڙهه
 طاهر ڪئي وئي. زوريءَ گروهه بنديءَ جي خلاف
 ڪالگريس ۾ ڪزن مان مخالفت ٿيڻ اڳتي ۽ مسلم
 ليگ ۾ ڪزن مان پاڪستان جي رٽ رد ڪرڻ تي
 مخالفت جو آواز اٿاريو ويو. ۲۳ مئي تي وائسراءِ جي
 ڪوٺ تي بدعت جواهر لعل ۽ مولانا آزاد عارضي سرڪار
 ٺاهڻ جي سوال تي ويچار ڪرڻ لاءِ سائس گڏيا. ۲۴ مئي
 تي ڪالگريس وريڪنگ ڪميٽيءَ اهرابو نه جيستائين
 عارضي سرڪار ۽ جوڙجڪي اسيمبليءَ بند نه ڪن
 ٿا تهين جي صفائي ٿئي، جيستائين اسين شارف جي
 پڌرائيءَ تي فيصلو مهمل ٿا رکن. ۴ جون تي مسلم ليگ
 جوڙجڪي اسيمبلي جي رٽ قبولي ۽ عارضي سرڪار
 جي باري ۾ وائسراءِ سان ٿا هين ڪرڻ جي مستر جناح
 کي اختيار ڏئي. ۱۶ جون تي وڙالي شارف ۽ وائسراءِ
 گڏيل پڌرائيءَ ۾ عارضي سرڪار جڏهن تي ڪالگريس
 جا ۵ مسلم ليگ جا، هڪ هڪ، هڪ ٻئي ايمان مان

موڪلڻ جي ايندڙ ڏي، جي ساڻس گڏجي ڪنهن ٺاه
 تي اچي جوڙجڪ تيار ڪن. ڪانگريس ۽ مسلم ليگ
 اها ايندڙ ٽيبل ڪئي. ۲ هي ئي سرڪار پٿرو ڪيو نه
 آزاد همد فوج جي عملدارن ۽ اطر بدين کي آزاد ڪيو
 ويو آهي ۽ وڌيڪ ان باري ۾ ڪيس ڪين هلايا ويندا
 ۴ هي ئي سملي ۾ وڙائي سفارت ڪانگريس ڪوٺائي
 جنهن ۾ ڪانگريس ۽ مسلم ليگ شامل ٿي. مسٽر جناح
 هميشه وانگر پاڪستان جي سوال تي رت ڪڍي بيٺو ۽
 مسلم ليگ ڪانسواءِ سڄي هندستان مان ان جي مخالفت
 جو آواز اُٿاريو ويو. ۶ هي ئي ڪانگريس ورڪنگ
 ڪميٽيءَ جو اڳوڻو ميمبر شري ڀولا پائي ٻڌائي بمبئي
 ۾ گذاري ويو، جنهن ڪري هڪ ۾ شوڪ جي لهر
 چاٽجي ويئي. ۶ هي ئي بدين جو اهر لڌل کي ڪانگريس
 جو چوڌيل پريزبنٽ ظاهر ڪيو ويو. ۱۲ هي ئي
 سملي واري ٽنهي ڌرين جي ڪانگريس ٿڌا جي پٿرائي
 ڪئي ويئي. ۱۶ هي ئي سفارت هڪ پٿرائي ڪئي، جنهن
 ۾ پاڪستان جي رٿ رد ڪئي ويئي ۽ ٽين جوڙجڪ
 لاهڻ لاءِ جوڙجڪي اسيمبلي ٺاهڻ واسطي رٿا ظاهر
 ڪئي، جنهن تي ميمبر پرنٽڪ اسيمبليون چونڊينديون.
 پريزبنٽن کي ٽن گروپن ۾ ورهائڻ جي رٿ ڏني ويئي.
 هندستان کي الڳ ٿيڻ جي به ڪلي اختياري رهندي.
 ان اسيمبلي تي ڪل ۳۸۵ ميمبر ٿيندا، جن مان ۹۳
 رياستن جا ۽ ۲۶۲ پرنس انڊيا جا هوندا. سنڌ کي ان

ڪائونسل تي سڀ هندستاني ميمبر رڪنن لاءِ ٻڌل ٻيڌن
 لاءِ ويا. ۱۹ فيبروري تي انگلنڊ جي وزير اعظم ظاهر
 ڪيو ته هندستان ڏانهن ٽن وزيرن لاءِ بئڪ لاري
 هند وزير، سراسٿورن ڪرپس ۽ مسٽر اليگزينڊر جي
 شريف هند وزير جي اڳواڻي ۽ هيٺ هندستان جي
 اڳواڻن سان ملي جوڙجڪ تيار ڪرڻ لاءِ جلد موڪلي
 ويندي. ۱۵ مارچ بمبئيءَ ۾ ڪانگريس ورڪنگ
 ڪميٽيءَ جو ميٽنگ ٿيو، جنهن ۾ کاڌي جي حالتن کي
 مدھن ڏيڻ لاءِ ۱۵ اسٽن وارو پروگرام وٺيو ويو ۽ برطانوي
 وزارتي شريف سان ڳالهائڻ ڪرڻ لاءِ پروپوزيل ٺاهڻ وارا
 آزاد، پنڊت جواهر لعل ۽ سردار پٽيل جي ڪميٽي مقرر
 ڪئي وئي. ڪميٽيءَ اهو پروپوزيل ظاهر ڪيو ته ٽن ٻن ۾
 صلح قائم ڪرڻ ۽ جنگ کي ٽارڻ لاءِ ايشيا ۽ آفريڪا
 ۾ ڌارين جو راج ختم ڪيو وڃي. ۲۳ مارچ تي وزارتي
 شريف ڪراچي پهتي ۽ ۲۵ مارچ تي دعليءَ مان ٻڌائي
 ڪڍيائون ته اسان هندستان کي آزادي حاصل ڪرڻ
 ۾ مدد ڪرڻ لاءِ آيا آهيون ۽ هڪ جوڙجڪي اسيمبلي
 تيار ڪرڻ لاءِ وٺا ڪئي ويندي. ۱ اپريل کان وزارتي
 شريف اڳواڻن سان گڏيل شروع ڪيو. ڳالهيون ٽوڙين
 بعد ۱۱ اپريل تي شريف ڪشمير وڃي ۱۲ اپريل
 دعليءَ ۾ ڪانگريس ورڪنگ ڪميٽيءَ جو ميٽنگ ٿيو.
 ۲۷ اپريل تي ڪشمير مان موٽڻ تي وزارتي شريف
 ڪانگريس ۽ مسلم ليگ جي مڊرن کي پنهنجا عرصي

۱۹۴۶ تي پارليامينٽ جي ڏهن ميمبرن جي سفارت
 مسٽر رچرڊسن جي اڳواڻي ۾ هيٺ هندستان ۾ پهتي،
 جنهن ۾ هڪ استري ميمبر مسز والهيڊ انڪول به هئي.
 ۲۸ جنوري تي وائسراءِ هند اسيمبلي جي ميٽر ۾ تقرير
 ۾ ظاهر ڪيو ته سندس نئين ڪائونسل هندستان جي
 راجڌيني اڳواڻن مان ٺاهي ويندي. پارليامينٽ جي
 ميمبرن جي سفارت ۵ هفتا سڄي ملڪ جو گشت ڪري
 سڀني مدبرن سان گڏجي ملڪ جي حالت کان واقف
 ٿي ظاهر ڪيو ته هندستان ۾ آزاديءَ جي سوال تي
 سڀ يڪمشت آهن ۽ هندستان کي خود حڪومت
 قسطن ۾ نه پر هڪ ئي وقت ملڻ گهرجي. ۹ فيبروري
 تي سفارت واپس وئي ۽ انگلنڊ وڃي هندستان جي
 سڄيءَ حالت ۽ گهر کان پنهنجن ماڻهن کي واقف ڪيو.
 ۱۲ فيبروري تي وائسراءِ ڪانگريس راشٽريتي مولانا
 آزاد کي ملڪ جي کاڌي جي حالتن تي بهت ڪرڻ
 لاءِ لينڊ ڏيئي گهرايو. ۱۵ فيبروري تي مولانا
 گڏيو. ڪانگريس پرايڊنٽ وائسراءِ کي ٻڌايو ته
 ڪانگريس ورڪنگ ڪميٽي سهڄي ٿي نه هرڪڙ ۾
 عام جي سرڪار نه هئڻ ڪري کاڌي لاءِ ڪميٽي
 ڪجهه نه ڪري سگهندي. ان بعد وائسراءِ چوسيڪر پٿري
 مهاڻاوت بمبئيءَ ۾ ان سوال تي صلاح ڪرڻ لاءِ ويو.
 فيبروريءَ جي نئين هفتي ۾ انگلنڊ جي پارليامينٽ ۾
 هڪ بل پاس ڪيو ويو، جنهن موجب وائسراءِ جي

شاهنواز، سهگل ۽ دلن. ٽي ڪيس علائقي لاءِ نوابوال
 مٿر ڪيو. ڪالنگريس ورڪنگ ڪميٽي ان ڪيس ۾
 جوابدارن کي مدد ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ۽ ان لاءِ ملڪ ۾
 زبردست آزاد اڻاري وڌو ۽ انهن ٽن ڪيس ڪڍائي
 ڪن آزاد ڪرڻ جي ملڪ جي ڪندڙ ڪڙج مان گهرائي
 لڳي. ۲۸ آڪٽوبر تي ڏکڻ اوڀر ايشيا ڏينهن سڄي
 ملڪ ۾ ملهايو ويو ۽ سڀني ملڪن جي آزاديءَ جي گهر
 ڪئي وئي. ۳۱ نومبر تي ڪورٽ مارشل آزاد هندنوچ
 جي ٽنهي ڪيستن کي ڏوهي ٺهرايو، پر پوءِ سندن
 سزا جي معافيءَ جو اعلان ڪري ڪن آزاد ڪيو ويو.
 ڪالنگريس پراڻيڪ چولڊن ۾ جتي ڪٿي سوب حاصل
 ڪرڻ لڳي. سرحدِي پريڻي ۾ لاءِ لڳ ڀڳ ڪي
 زبردست هار کائي پئي. ۱۹۴۵ ۾ سڄي هندستان ۾
 ۱۱۲۰۹۸۰ ڪالنگريس جا ميمبر ٿيا، هن مان سنڌ جا
 اڌ لک هئا.

سنڌ جي گورنر مسٽر لگ سان باسڻاڻي
 ڪري سنڌ جي گورنر ميمبرن جي مدد سان
 سر غلام حسين جي مسلم ليگ وزارت قائم ڪرائي.
 بنگال ۾ نه گورنر جي مدد سان مسلم ليگ وزارت قائم
 ٿي، باقي پنجاب کانسواءِ ٻين سڀني پريڻن ۾ ڪالنگريس
 وزارتون قائم ڪيون ويون. پنجاب ۾ نه ڪالنگريس
 جي مدد سان ڪوئليشن وزارت قائم ٿي. ۲۵ جنوري

۱۹۳۶

لاء برطانيه، وزرات سان صلاح لاء ولانت ويو. سر جاشن
ڪر لوانيل انگلنگ وائسراء ٿيو. ۱۳ اپريل تي آشتيءَ
۽ ڇهه ور جي قيدين جو ڏينهن ملهائيو ويو. ستن فرانسسڪو
۾ صلح ڪانفرنس ۾ سر نون، سر مداليار ۽ سر آچار،
ڪي هندستان جي عيوضي ڪري موڪلڻ تي ملڪ ۾
ٺاڻ پيدا ٿيو. هندستانين جي هنري سفارت انگلنڊ
موڪلڻ تي مهاتما ۽ ملڪ مخالفت ڪئي. ملڪ ۾ آزاديءَ
جي لڙائي هلندي رهي. ملڪ اهو سهي ڪين سگهيو
تہ ڪو سندس مدبر جيلن ۾ ڪڙهندا رهن، ان ڪري
انهنجي آزاديءَ لاءِ سڄي ملڪ ۾ آواز بلند ٿيندو رهيو
بنگال جي ڏڪر ۽ ان ڪري ماڻهن ۾ پيدا ٿيل رنجش
سرڪار کي بي آرام بڻايو. سرڪار جا هوڏ ٿي پيهي
وري وري وڃي رهي هئي تہ هو باغين سان ڳالهين
ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي، تنهنجو تخت نيٺ ديش ڀڳتن
جي جيلن ۾ ٽپسيا لوڏي ڇڏيو. آهستي آهستي ملڪي
مدبر آزاد ٿيندا ويا. نيٺ وائسراءِ لارڊ ويلول ولانت
برطانيه وزرات سان دوبرو ڳالهين ڪرڻ لاءِ روانو ٿيو
۽ اٽان ۱۴ جون ۱۹۴۵ تي موٽي اچي سملا ڪانفرنس
جي پڌراني ڪيائين. ڪانگريس ورڪنگ ڪميٽيءَ
جا باقي جيڪي ميمبر جيلن ۾ هئا، سي سڀ ۱۵ جون
تي آزاد ڪيا ويا. هو ڪل ۱۰۴۲ ڏينهن جيلن ۾ رهيا.
وائسراءِ جيڪا پڌراني ڪئي هئي ۽ مهاتما گانڌيءَ
کي ڪانگريس عيوضيءَ جي حيثيت ۾ نيند ڏني هئي

ڪستور ٻا جي يادگار قعد ۾ اٽڪل ٽي ڪروڙ رپيا
ڪنا. ٿا.

1935 سرگواسي شري نولائي ڊيپائي ۽ لواب زادا
لباقع علي خان جي وٽ ۾ مرڪز ۾ ڪالگريس
۽ ليگ جي گڏيل عارضي سرڪار ٺاهڻ جي باري ۾
ڳالهون هلون. ساڳو ڪميٽي ملڪ جي جوڙجڪ
ٺاهڻ جي رٿا کي لڳي ويئي. ۱6 جنوريءَ تي مسٽر
جناح پريس ڪالٿراس ۾ ظاهر ڪيو ته مان مهالما کي
ڪٿي به گڏجڻ لاءِ خواهان آهيان. فيبروريءَ ۾ بهار
سرڪار ڪن مڪيه ڪالگريس اڳواڻن کي پنهنجي هنڌ آمد
رڪيو. اڪولا ۾ رٿيل ڪالگريس ڪم ڪندڙن جي
ڪالٿراس تي بمش وڌي ويئي. ۱۲ مارچ تي سرحد
جي سردار اورنگزيب خان پي وزارت عار کاڌي ۽ ۱6
مارچ تي ڊاڪٽر خان صاعب ڪالگريس وزارت ٺاهي،
جنهن پهرين خان عبدالغفار خان ۽ انهن ڪالگريس
کي آزاد ڪيو. بينگال ۾ ناظم الدين وزارت عار کاڌي
۽ گورنر پرڳڻي جي حڪومت ۹۳ سيڪشن هيٺ
پهچي هڪ ۾ رکي. آسام ۾ سدا الله جي وزارت عار
کاڌي ۾ پوءِ وري ڪالگريس پارٽيءَ جي مدد سان
نئين وزارت ٺاهيائ. لارڊ ويل وائسراءِ جيان جي جنگ
کي مدھن ٽيپ ۽ هندستان جي ٽهونالي دور ڪرڻ

سندس پٽ ۽ پوٽا آغا خان جي محلات ۾ گڏجي
سگهن ٿا پر کيس آزاد ڪرڻ کان انڪار ڪيو ويو.

۱۹۳۳ مالا ڪستور ۲۲ فيبروري شوراڙي ڏينهن
آغا خان محلات ۾ گذاري ويئي. سڄي ملڪ
۾ شوڪ جي لهر ڇانئجي ويئي. هر ٽائون ڪيون ويون
۽ ڪستور ۾ ڏينهن ملهايو ويو. ۱۶ اپريل تي سرڪار
مهاتما گانڌيءَ جي بيماري جي باري ۾ پڌرائي ڪئي
سندس آزاديءَ لاءِ ملڪ ۾ هلچل هلي. ۶ مئي تي کيس
بيماريءَ سبب آزاد ڪيو ويو. مهاتما ۱۱ مئي تي بمبئي
ويو. مهاتما ۽ لارڊ لفٽينگوي جي وچ ۾ هليل لڪيڙهه ظاهر
ڪئي ويئي. مهاتما وائسراءِ کي خط لکيو پر وائسراءِ
جواب ڏنو ته ملاقات مان ڪجهه نه ورندي. شري راجگوپال
آچاريه ڪانگريس ۽ مسلم ليگ جي ٺاهه لاءِ رٿون
وڌيون، جنهن ملڪ ۾ ناراضچو پيدا ڪيو. مهاتما سرڪار
کي آڇ ڪئي. ۲۸ جولاءِ تي هائوس آف ڪامنس ۾
هندستان جي باري ۾ بحث هليو. مهاتما ۽ جناح جي وچ ۾
هليل لڪيڙهه ظاهر ڪئي ويئي. مهاتما وارڏا ويو. زير
زمين ڪم ڪندڙن کي ظاهر ٿيڻ لاءِ ڪوٺ ڪيائين،
جنهن تي ڪيترا ظاهر ٿيا. گاديءَ جي ڪم کي زور
وٺائڻ لاءِ وارڏا ۾ ميٽنگ ڪئي ويئي. مهاتما ۽ مسٽر
جناح جي وچ ۾ ملاقات ٿي پر ڪجهه ڪين ويو. مالا

رکيو. ڊاڪٽر شيمام پوساد مڪرمي وڌاري جي
استيڻا ڏني.

۱۹۴۳ سرڪار جي بدشني تي اعتراض وٺڻ لاءِ
سڄي هندستان جي اڪثر ۶ جديريءَ تي
هر ٽال ڪئي. مهاڻا آغاخان مصالحت ۾ ۱۰ فيبروري
کان ٽن هفتن جو وقت رکيو. سرڪار هندستان ۾ ليل
هندسا جي واقعن لاءِ ڪالگريشن کي جوابدار ٺهرائڻ جي
باري ۾ ڪتاب پڌرو ڪيو. سرمودي، شري اين. آر
سرڪار ۽ شري ايم. سي. آئي مهاڻا جي وقت ڪري
وائسراءِ جي انگريز ڪوٺو ڪائونسل تان استيڻا ڏني.
۲۱ فيبروري تي مهاڻا جي حالي بخاري ۾ هئي. ۳
مارچ تي وقت سڪ سان پورو ٿيو. شري ستيا، مورتي
گذاري وار. شري ساپروءَ جي اڳواڻي هفت سهارو
وائسراءِ کي ڏنو. مسٽر فلمس ظاهر ڪيو ته ڪيس ۲۵
اپريل تي مهاڻا سان ملاقات ڪرڻ جي اجازت نه
ڏني وئي. سڄي ديس جي غير ڪالگريسي اڳواڻن
مهاڻا کالڏي ۽ ڪالگريسي اڳواڻن جي آزاديءَ ۽
بي رها ٽربيونل مٿو ڪرڻ جي گهر ڪئي. سرڪار
مهاڻا جو خط مسٽر جناح کي موڪلڻ کان انڪار ڪيو
۸ جون تي لارڊ واول وائسراءِ مٿو ڪيو ويو. مانا ڪستوربا
جي دل جي لڪيٽ وڌڻ لڳي. هائوس آف لارڊس
۾ سوال اٿاريو ويو. سرڪار قبول ڪيو ته ڪستوربا کي

رد ڪري ڇڏي. آل الڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ جي
 آفيسن تي سرڪار ڪاهه ڪئي. مهالما گانڌي ”هراچن“
 دوارا ”ڪنٽ الڊيا“ هندستان ڇڏي وڃو جو لغو
 بلند ڪرڻ لڳو. ڪنٽ الڊيا جي باري ۾ ورڪنگ
 ڪميٽيءَ جو ۶ جولاءِ تي پاس ڪيل ٺهراءُ ۸ آگسٽ
 تي بمبئيءَ ۾ آل الڊيا ڪانگريس ڪميٽيءَ جي بئنڪ
 ۾ بحال ڪيو ويو. ۹ آگسٽ پرڀات جو مهالما گانڌي
 ۽ ٻئي اڳواڻ گرفتار ڪيا ويا ۽ ڪانگريس پي ٽاعدي
 ٺهرائي وئي. جڏهنڪري ماڻهن ۾ سخت ٽاءُ ٺهليو ۽
 سڄي هندستان ۾ ماڻهن سرڪار سان سخت چڪري
 کاڌي. ڪيترن هنڌ لڙ ڪيترا ڏينهن ماڻهن ٻڌهندڙو
 راج ٿاڻو ڪري ڇڏيو هو. مهالما آغا خان محاسب مان
 لارڊ ليلنگو کي خط لکيو. مهالما جو سيڪريٽري شري
 مهاديو ديسانئي ساڻس گڏ نظر ٻڌي ۽ ۾ رهندي گذاري
 ويو. بهار ۾ هوائي جهازن مان بمباري ڪئي وئي.
 ڇهرو، آشتي، ديو ڪوٺاهه، ڪر ساد، ارباد ۽ ٻين
 ڪيترن هنڌ ملٽريءَ جو راج جاري ٿي ويو ۽ ظلمن جي
 حد تي چڪي. سنڌ ۾ وزير اعظم خان بهادر الهه بخش
 ٻڌهندڙو خطاب واپس ڪيو، جنهن ڪري هن کي ڪورار
 ٻه مهينو ڪيو. سکر جي اوجوان شري هيمو ڪالائيءَ
 کي معمولي تهمت هيٺ ٿاسي ڏاڍي وڻي ڇهرو جي
 ظلمن جي جاچ ڪرڻ جي باري ۾ ٻرويسر پاسلي ورت

۱. بنيادي صف بڻدن ڪري مهالما ڪالڙي ۽ ڪي سندس
 ويٽي ۽ ٽي ڪالگريس اڳواڻي ۽ کان آڄو ڪيو ويو. پرما
 ۾ نيل غير رواجي واقعن جي باري ۾ ٺهراءَ پاس ڪيو
 ويو، جنهن جي پڌرائي ۽ ٽي سرڪار بڻدش وڏي عوام
 کي چيو ويو ته خوف جي وقت صبر ڌارين ۽ والٽيٽرن
 جي سڃاڻا ٺاهڻ لاءِ انهن کي عام جي ڀڄاءَ ۽ مدد
 ڪرڻ جي سکيا ڏيڻ جو فيصلو ڪيو ويو. جهان جي
 والاريل ملڪن سان همدردي ظاهر ڪئي ويئي. واپارين
 کي ويٽي ڪئي ويئي ته مال ڪٺو نه ڪن، وڏا لشعا
 نه وٺن ۽ وڌيڪ ڪاڙي جون شيون پوکيون وڃن.

1932 ۾ هي سال هندستان جي آزاديءَ جي اڻهاس
 ۾ هميشه ياد رهندو. جنوريءَ ۾ وارڊا ۾
 ورڪنگ ڪميٽيءَ ۾ آل انڊيا ڪالگريس ڪميٽيءَ
 جون ميٽنگون ڪميون ويٽن ۽ مهالما وري پنهنجي
 شرطن سان ڪالگريس جي اڳواڻي ڪرڻ قبول ڪئي
 مهالما ”عراڄن“ ۽ ٻئي اخبارون وري حاري ڪيون.
 شري جمنالال اڻڄ گذاري ويو. چين جو چيائنگ ڪائي
 شيڪ مهالما سان گڏيو. ۱۱ مارچ تي ڪرپس جي رٽن
 جي باري ۾ پڌرائي ڪئي ويئي. مهالما ڪالڙي سائس
 ۲۷ مارچ تي گڏيو. ڪرپس رٽون سيني پارٽين هدا
 جدا سس ڪري ٿڌي ڇڏيون. الله آباد ۾ آل انڊيا
 ڪالگريس ڪميٽيءَ راجا جي ۽ جي پاڪستان جي رٽ

وارو مشهور لهراء بحال ڪيو ويو. وائسراء جي انگريز ڪيوار
 ڪائونسل جي وڌائڻ جي آڇ ڪالگريس رد ڪئي.
 آڪٽوبر ۾ ورڪنگ ڪميٽي جي مڃتا موجب مهاڻا
 گانڌيءَ شخصي ستياگرهه چالو ڪيو. شري واراڻي
 پهرين ستياگرهه هو. پندرت جواهر لعل نهروءَ کي
 ۳۱ آڪٽوبر تي چار سال جيل جي سزا ڏني وئي.
 ”هريجن“ ۽ ٻين واسطيدار قومي اخبارن جو ڇپڻ بند
 رکيو ويو. سرڪار اخبارن تي بندش وڌي ته ستياگرهه
 جي باري ۾ خبرون ۽ پڌرايون ڪيون وڃن. مولانا
 ابوالڪلام آزاد کي گرفتار ڪري ڏيڍ سال جيل ڏنو
 ويو. پراڻڪ ڪالگريس ڪميٽين ستياگرهين جون اسٽون
 مهاڻا کي موڪلي ڏنيون. راجگوپال آچاريءَ ۽ شري
 ستمورتي گرفتار ڪيا ويا. مهاڻا ۲۵ ڊسمبر کان ۴
 جنوري تائين لائل سبب شپ اڇا سان ستياگرهه مهمل
 ڪيو.

۱۹۳۱ هتي سڄو سال شخصي ستياگرهه هلندو رهيو ۽
 هيءَ هلچل گهڻو ڪري ڀارت جي ڪنڊ ڪڙڇ
 ۾ ٽهلاجي وئي. پڇوڀن هـزارن کان مٿي گرفتار
 ۽ سزاياب ڪيا ويا ۽ ڇهن لکن کان مٿي ڏاڍو وڌو
 ويو. ۳ ڊسمبر تي ايٽ سرڪار سڀني ستياگرهين کي
 جيل جو فيصلو ڪيو ويو. ان بعد ۲۳ ڊسمبر تي ٻارڊولي
 ورڪنگ ڪميٽيءَ جي ميٽنگ ٿي. اهڙا ئي ٻاري

جورڙجي اسيهيليءَ ۾ وٺواسي-دهرايو ويو، اهو به رايو
طاهر ڪيو ويو ته جورڙ جي آراديءَ جي اصول موجب
تي عشق ٿيهرنجي. ديش واسين کي ويندي ڪئي ويئي
ته جورڙ جيڪي پروگرام پوريءَ ريت عمل ۾ آڻين.
[مولانا ابوالڪلام آزاد جي چيووت جو وراسال
۱۹۲۳ جي خاص اجلاس ۾ ڏنو ويو آهي.]

پوئين ستنن سالن جو اثاواس

[۱۹۴۰ کان ۱۹۴۶ ئائين]

۱۹۳۰ هن سال کان پوءِ ڪالگريس جو اجلاس ڪوٺائي پڪيو آهي. هن سال ديش بندو بندو مشهور هندستان جي حلقن لاءِ لڙندڙ انگريز پارٽي گذاري ويو. هالما گانڌي ۲ جولاءِ تي وائسراءِ سان گڏيو. دهليءَ ۾ ورڪنگ ڪميٽيءَ جي مهنگ ٿي، جنهن ۾ اهرار وڏو نه هندستان تي جيڪڏهن ڌارين جي ڪا به ٿي ته ان حالت ۾ اهمسا جي اصول کي انڪي ڪين رهيو. هن پورا ڪري هالما گانڌيءَ کي ڪالگريس جي اڳواڻيءَ کان آڇو ڪيو ويو. شري سيش چندر گروٽار ڪيو ويو. خان عبدالغفار خان ورڪنگ ڪميٽيءَ تان استعيفا ڏئي. ۲۵ جولاءِ تي نولي ۾ آل انڊيا ڪالگريس ڪميٽيءَ جي مهنگ ٿي جنهن ۾ شري راجگوپال آچاريه جو مطالبو سرڪار کي آڇ

ٿيو نجاهون اجلاس

پوڌان مولانا ابوالڪلام آزاد - رامڳڙهه ۱۹۴۰ع

”اسانجي سوڀ ٿي ٻالين ايڪتا، انظار
۽ مهاڻا ڪانڌيءَ جي اڳواڻيءَ ۾ ٻڌون وڌون،
تي مدار رکي ٿي. هنجي اعليٰ اڳواڻيءَ سبب
اسانجي شالدار تواريخه (رڪارڊ) آهي ۽ سندس
اڳواڻيءَ هيٺ ئي اسين پنهنجي آئيندم جي
ڪاميابيءَ پري حاصلات لاءِ بهاري رهيا آهيون.“
ابوالڪلام آزاد

هيءَ اجلاس رامڳڙهه ۾ مولانا ابوالڪلام آزاد جي
صدارت هيٺ ۱۹۴۰ ۾ ٿيو هو. هن اجلاس ۾ مکيه ريت
جنگ جي باري ۾ ٿي بحث هليو. ظاهر ڪيو ويو ته
هندستان کي سندس مڃتا بنا جنگ ۾ گهليو ويو آهي
ان لاءِ اعتراض اٿاريو ويو ۽ پڌرو ڪيو ويو ته برطانيه
سرڪار اها جنگ سلطنت شاهي فائدين جي خيال کان
هلائي رهي آهي ۽ ڪانگريس ۽ ڪانگريس جي هٿ
هيٺ جيڪي آهن، سي جنگ ۾ مدد ڪري ڪين
سگهندا. اقرار ڪيو ويو ته ٻڌون آزاديءَ کان ڪجهه به
گهٽ نه قبول ڪيو ويندو. بالغن جي ووٽ تي چونڊيل

جي لڙائيءَ واسطي تيار ٿيڻ لاءِ ڪوٺ ڪئي وئي.
 آل انڊيا ڪانگريس ڪميٽيءَ کي ڪانگريس کي طاقتور
 ڪرڻ لاءِ ڪانگريس جوڙجڪ ۾ تبديليون ڪرڻ واسطي
 چيو ويو. — مطالبو سرڪار جي پاءَ ۾ پاليسيءَ
 کي نافذ ڪيو ويو. — بئلسٽائين، سمڊن ٻار رهندڙ
 هندواسين، رياستي هندواسين ۽ ٻين سان همدردي
 وغيره جي باري ۾ اهڙا پاس ڪيا ويا.

ٽيوڻجاھون اجلاس

پروڌان مولانا ابوالڪلام آزاد - رامپڙهه ۱۹۴۰ع

”اسانجي سرپ ٽن ڳالهين ايڪتا، اعظم
۽ مهاڻا ڪانڌي جي اڳواڻي ۽ پروردن وڌو،
تي مدار رکي ٿي. هنجي اعليٰ اڳواڻي سبب
اسانجي شالدار تواريخ (رڪارڊ) آهي ۽ سندس
اڳواڻي هيٺ ئي اسين پنهنجي آڻيندڙ جي
ڪاميابي ۽ پري حاصلات لاءِ ٺاهي رهيا آهيون.“
ابوالڪلام آزاد

هيءُ اجلاس رامپڙهه ۾ مولانا ابوالڪلام آزاد جي
صدارت هيٺ ۱۹۴۰ ۾ ٿيو هو. هن اجلاس ۾ مکيه ريت
جنگ جي باري ۾ ٽي بحث هليو. ظاهر ڪيو ويو ته
هندستان کي سندس مڃتا بنا جنگ ۾ گهليو ويو آهي
ان لاءِ اعتراض اٿاريو ويو ۽ پڌرو ڪيو ويو ته برطانيه
سرڪار اها جنگ سلطنت شاهي فائدين جي خيال کان
هلائي رهي آهي ۽ ڪانگريس ۽ ڪانگريس جي هٿ
هيٺ جيڪي آهن، سي جنگ ۾ مدد ڪري ڪين
مڃندا. اقرار ڪيو ويو ته پروردن آزاديءَ کان ڪجهه به
هٿ نه قبول ڪيو ويندو. بالغن جي ووٽ تي چونڊيل

هندستان جو پرزیدنت ۽ آزاد لوح جو ڪمالد رچيش
 چولڊيو ويو هو. جهان جي هار بعد طاهر ڪنو ويو هو
 ۱۸ آگسٽ ۱۹۴۵ تي هوائي جيتاڙي عاڌلي ۾ گذاري ويو
 پر عام ماڻهن جو وشناس آهي تہ هو زنده آهي ۽
 هندستان جي آزاديءَ لاءِ ڳڙهون ڪوششون ڪري رهيو
 آهي. مسرون تہ اعزبون اچي رهيون آهن تہ هو حلد
 تي طاهر تي اچي هندستان جي رهڻي ڪندو.

ٻاونجاءون اجلاس

ٻرڌان شري سڀاش چندر بوس - ٽر ٻوري ۱۹۳۹ع
”منهنجي ويچار موجب اسانکي پنهنجي
قومي گهر ٻرڌان سرڪار اڳيان آخري نامي طور
رڪن گهر جي. اها جيڪڏهن مقرر ڪيل وقت
اند ر نه ٿي وڃي يا اُنجو پسنديءَ جو جواب
نه ملي ٿو، اسانکي عام شعيا گهره جاري ڪرڻ
گهرجي.“

سڀاش چندر بوس

هيءَ اجلاس وري شري سڀاش چندر بوس جي
ٻرڌان ٻيٽي هٿ ٽر ٻوريءَ ۾ ۱۹۳۹ ۾ ٿيو هو. آجيان
ڪميٽيءَ جو چيئرمين سيٺ گووند داس هو. هي اجلاس
انهن حالتن هٿ ٿيو هو، جنهن وقت مهاتما گانڌي
راجڪوٽ ۾ ورت رکيو هو ۽ شري سڀاش چندر تمام
بيمار هو. هو ڪيترين بينڪن ۾ حاضر رهي ڪين
سگهيو ۽ سندس غير حاضريءَ ۾ مولانا آزاد صدارت
ڪئي. اجلاس ۾ مهاتما گانڌيءَ جي اڳواڻيءَ ۽ ٻراڻيءَ
ورڪنگ ڪميٽيءَ ۾ پورن وشواس ظاهر ڪيو ويو ۽
ٻرڌان کي عرض ڪيو ويو ته، نئين ورڪنگ ڪميٽي
مهاتما جي صلاح سان ٺاهي وڃي. قوم کي ابد تر آزاديءَ

هندسنگار جو پرايز ٿي ۽ آزاد فوج جو ڪمانڊر چيف
 چونڊيو ويو هو. جهان جي ڪار بعد ظاهر ڪيو ويو هو
 ۱۸ آگسٽ ۱۹۴۵ تي هوائي جهاز حادثي ۾ گذاري ويو
 پر عام ماڻهن جو وڻواس آهي ته هو زنده آهي ۽
 هندستان جي آزاديءَ لاءِ ڪجهه دن ڪوششون ڪري رهيو
 آهي. ڪيترن ئي اهڙين اچي رهنون آهن ته هو جلد
 ئي ظاهر ٿي اچي هندستان جي رهڻي ڪندو.

ڪيائين. ان بعد سڄو سال ملڪ جو دؤر ڪيائين،
 وري ۱۹۳۹ ۾ تيز پوري ڪانگريس اجلاس لاءِ ٻه
 ڪانگريس هاءِ ڪمانڊ جي مخالفت ڪندي به ٻن ڏين
 چوانڊيو ويو. بيمار هوندي به مارچ ۱۹۳۹ ۾ اجلاس ۾ شامل ٿيو
 سيني مخالفتن کي منهن ڏيائين پر پوءِ ٻين ڪانگريس
 اڳواڻن جي ميلاب نه ملڻ ڪري استعيفا ڏنائين ۽ "فارورڊ
 بلاڪ" جي هٿ هيٺ هلڻ هلايائين. ۱۹۴۰ ۾ رامگڙهه
 ڪانگريس اجلاس جي موقعي تي سرڪار سان ٺاهه جي
 خلاف سميلن جي صدارت ڪيائين. ان بعد ڪاڪڙي ۾
 "هال ويل" يادگار پتلي جي ڪٽائڻ جي هلچل هلايائين ان
 ڪري کيس نظر بند رکيو ويو پر سرڪار کي پتلو اتان
 هٽائڻو پيو. جيل ۾ هوندي ئي کيس سينٽرل اسيمبليءَ جو
 ميمبر چونڊيو ويو. ان بعد اٽل هڪ ٽري-ر ڪرڻ ۽
 ليڪ لکڻ سبب کيس هلايو ويو. جيل ۾ بڪ هر ٽال
 ڪرڻ سبب کيس سندس گهر ۾ نظر بند رکيو ويو. جتان
 ۲۶ جنوري ۱۹۴۱ تي غائب ٿي ويو. پهرين افغانستان
 ويو، جتان ۲۸ مارچ جي ٻن ڏينهن ۾ الي آزاد همد فوج
 جاري ڪيائين. "ڊيپوٽي فوهر آف انڊيا" جو خطاب مليو.
 جرمنيءَ مان هو اوڀر ايشيا ۾ رهندڙ هندوآسين جي
 ڪوٽ تي ۲۰ جون ۱۹۴۳ ٽوڪيو (جپان) پهتو ۽ هن
 اوڀر ايشيا ۾ رهندي "آزاد هند فوج" ۽ "آزاد هند
 سرڪار" جو سنگهڻ ڪيو ۽ اهي ڪم ڪري ڏيکاريا،
 جيتوڻيڪ ليا جون اکيون چرخ ڪري ڇڏيون آهن. هو آزاد

ڪانگريس ۽ ٻئي ڏينهن آل انڊيا راجپيٽي مٿاڻن تي
 ڪانگريس جي صدارت ڪيائين. ڊسمبر ۾ سندس
 پرڏانهن ۽ سندس مڃاڻا ۽ انجمن سميت آيو. ۲ جنوري
 ۱۹۳۲ تي کيس وري گرفتار ڪري شاهي قيدي طور
 نظر بند ڪري رکيو ويو. جيل ۾ بهاري وڏي وڃڻ
 ڪري ۲۲ نومبر ۱۹۳۳ بمبئيءَ مان کيس ولانس
 روالو ڪيو ويو. ۽ واپس ۾ هي علاج ڪرائڻ لڳو. هن
 يورپ ۾ رهندي پرچار جو ڪم به ٻئي ڪيو. ”ياره
 ۽ ٻئي انگريزي ڪتاب به پڌرا ڪيائين. ۳ ڊسمبر
 ۱۹۳۴ تي ٻي ۽ ٻي شخص بيماريءَ ۽ سوڙهه واس سبب
 هندستان آيو پر ۱۰ جنوري ۱۹۳۵ تي کيس وري ديش
 مان روانو ڪيو ويو. هن سڄو سال علاج سان گڏ پرچار
 جو ڪم جاري رکيو. ۱۹۳۶ ۾ بيمار ۽ سواهن لعل لکيو
 ڪانگريس اجلاس هي چونديل پرڏانهن لکي جي ڪوٺ
 تي هندستان آيو، جيتوڻيڪ هن عيس له کيس آزاد
 رهڻ نه ڏنو ويو. ۸ اپريل تي بمبئي ۾ پهچڻ تي
 کيس گرفتار ڪري وري به شاهي قيدي طور نظر بند
 رکيو ويو. جيل ۾ هو وري ويو وڌيڪ ڀڄڻو ڀڄڻو، ان
 تي سرڪار لڳاڻي ۱۷ مارچ ۱۹۳۷ تي آزاد ڪيس.
 نومبر ۱۹۳۷ ۾ هوائي جهاز رستي هندستاني سڌارن ۽
 دنيا جي حالتن بابت لاءِ يورپ جي گشت تي ويو.
 سندس بابت کيس هر دور ڪانگريس جو پڌر ۽ پڌر
 ويو. نومبر ۱۹۳۸ ۾ هر دور اجلاس جي صدارت

ڪيائين. ان بعد سڄو سال ملڪ جو دؤرو ڪيائين.
وزي ۱۹۳۹ ۾ لڙپوري ڪالگريس اجلاس لاءِ به
ڪالگريس هاءِ ڪمانڊ جي مخالفت ڪندي به ڀر ڏان
چونڊ ڀريو ويو. بيمار هوندي به مارچ ۱۹۳۹ ۾ اجلاس ۾ شامل ٿيو
سڀني مخالفتن کي منهن ڏيائين پر پوءِ به ڪالگريس
اڳواڻن جي ميللاپ نه ملڻ ڪري استيفعا ڏيائين: ”فارورڊ
بلاڪ“ جي هٿ هيٺ هلڻ هلايائين. ۱۹۴۰ ۾ رامڳڙهه
ڪالگريس اجلاس جي موقعي تي سرڪار سان ٺاهه جي
خلاف سميلن جي صدارت ڪيائين. ان بعد ڪلڪتي ۾
”هال ويل“ يادگار پتلي جي ڪٽائڻ جي هلچل هلايائين ان
ڪري کيس نظر بند رکيو ويو پر سرڪار کي پتلو اتان
هٽائڻو پيو. جيل ۾ هوندي ئي کيس سينٽرل اسيمبليءَ ۾
ميمبر چونڊيو ويو. ان بعد اٽس هڪ ٽريڪر ڪرڻ ۽
ليڪ لکڻ سبب کيس هلايو ويو. جيل ۾ بڪ هر ٽال
ڪرڻ سبب کيس سندس گهر ۾ نظر بند رکيو ويو. جتان
۲۶ جنوري ۱۹۴۱ تي غائب ٿي ويو. پهرين افغانستان
۾ ويو. جتان ۲۸ مارچ جي ڀرسان پهتو. اتي آزاد هند فوج
جاري ڪيائين. ”ڊپوٽي فر هرا آف الڊيا“ جو خطاب مليو.
جرمنيءَ مان هو اوڀر ايشيا ۾ رهندڙ هندو واسين جي
ڪوٺ ٿي. ۲۰ جون ۱۹۴۳ ٽوڪيو (جپان) پهتو ۽ هن
اوڀر ايشيا ۾ رهندي ”آزاد هند فوج“ ۽ ”آزاد هند
سرڪار“ جو سنگهڻ ڪيو ۽ اهي ڪم ڪري ڏيکاريا،
جنهن ڏي ليا جون اکيون چرخ ڪري ڇڏيون آهن. هو آزاد

ڪانٽرولس ۽ پتي ڏيڻ آل'الديا راجپوتي ستايلن جي
 ڪانٽرولس جي صدارت ڪيائين. ڊسمبر ۾ سندس
 پڙايلن جي ڪم ۾ ڪارائتو احوال سميل آيو. ۲ جنوري
 ۱۹۳۲ تي کيس وري گرفتار ڪري شاهي قبدي طور
 نظر بند ڪري رکيو ويو. جيل ۾ بيماري وڌي وڃڻ
 ڪري ۲۲ فيبروري ۱۹۳۳ بمبئيءَ مان کيس ولانس
 روانو ڪيو ويو. ۽ وائيا ۾ رهي علاج ڪرائڻ لڳو. هن
 يورپ ۾ رهندي پرچار جو ڪم به پتي ڪيو. "يارن
 ۽ پتي الگريزي ڪتاب به پڙها ڪيائين. ۳ ڊسمبر
 ۱۹۳۴ تي پتيءَ جي سخت بيماريءَ ۽ سرگواس سبب
 هندستان آيو پر ۱۰ جنوري ۱۹۳۵ تي کيس وري ڏاڏن
 مان روانو ڪيو ويو. هن جو سال علاج سان گڏ پرچار
 جو ڪم جاري رکيو. ۱۹۳۶ ۾ پنهنجي جڙايل لکڻو
 ڪالگراس اجلاس جي چوڌيل پرڙيد لت جي ڪوٺ
 تي هندستان آيو، جيتوڻيڪ خبر هئس ته کيس آزاد
 رهڻ نه ڏنو ويندو. ۸ اپريل تي بمبئي ۾ پهچڻ تي
 کيس گرفتار ڪري وري به شاهي قبدي طور نظر بند
 رکيو ويو. جيل ۾ هو وري ويو وڌيڪ، پوئو ٻوڏو، ان
 تي سرڪار لاچار ٿي ۱۷ مارچ ۱۹۳۷ تي آزاد ڪيس.
 نومبر ۱۹۳۷ ۾ هوائي جهاز رستي لندون ۾ سڌارڻ ۽
 دنيا جي حالتن جا چڻ لاءِ يورپ جي گشت تي ويو.
 سندس پرڳڻي کيس ڪرسمس ڪالگراس جو ٽڙان چوڌو
 ويو. فيبروري ۱۹۳۸ ۾ هريپور اجلاس جي صدارت

پراڻو ڪالفرنس جو پڙتان ٿيو. ڊسمبر ۾ ڪاڪٽي
 ۾ آل الڊيا يوت ڪالگريس جي آجيان ڪمپٽي ۽ جو
 چيئرمين ٿيو. ٽانا ڪمپٽي جي هر ٽال وقت ۽ زورن جي
 سهائتا ڪيا. ڊسمبر ۱۹۲۸ ۾ ڪاڪٽي ۾ ڪالگريس
 اجلاس وقت والٽيئرن جي فوج جو کيس ڪمانڊر جنرل
 مڪيو ويو. مارچ ۱۹۲۹ ۾ جتي صدر اٽ داس جي وڙسي
 ملهائڻ ڪري ڇهه مهينا جيل جي سزا مليس. ۱۹۲۹ جي
 ڊسمبر ۾ لاهور ڪالگريس جي موقعي تي پنهنجي
 لاجپتي سرڪار جاري ڪرڻ جو ٺهراءُ ڏنائين. ان وقت
 راجپتي قيدين جي ڪانفرنس اوجوان ڪالفرنس ۽ ٻين
 معرفت آزاديءَ جو آواز اٿاريائين. ”ڪالگريس ڊيمو
 ڪريٽڪ“ پارٽي به ان وقت جاري ڪئي ويئي، جنهن
 جو کيس سيڪريٽري ڪيو ويو. کيس وري
 ۲۳ جنوري ۱۹۳۰ تي هڪ سال جيل جي سزا ملي.
 ۲۳ سيپٽمبر ۱۹۳۰ تي آزاد ٿيو. کيس پراڻو ڪاڪٽي
 ڪارپوريشن جو ميئر چونڊيو ويو هو. جنوري ۱۹۳۱ ۾
 آزاديءَ جي پئي ساليانه ڏينهن ملهائڻ جي سلسلي ۾ لڳايل
 ۱۴۴ قلم نوڙڻ سبب هفتو جيل مليس. بددلس هوندي
 ۲۶ جنوري ملهائي ويئي، جنهن ڪري ڇهه مهينا جيل
 مليس. پر وري ٿانڌي - ارون ٺاه ٿيڻ تي آزاد ڪيو
 ويو. ڪراچي ڪالگريس اجلاس ۾ شامل ٿيو ۽
 ٿانڌي - ارون ٺاه ۽ گولمير ڪانفرنس ۾ شامل ٿيڻ جي
 مخالفت ڪيائين. ۲۰ مارچ ۱۹۳۱ تي آل الڊيا يوت

موجب ديش بندو داس جي اڳواڻي هيٺ بنگال ۾
 آرمي سرڪي جهڙي واڙ کيس هڪدم بنگال ڪالگريس
 ڪيائين. هو چارل - هڪو پٽي ۽ ٽين جاري ڪيل
 ۱۵۰۰ مل ڪاليج جو پرنسپال مقرر ڪيو ويو. ان سان گڏ
 ديش ايلڙو جي ”مارورڊ“ ۽ ”بنگلار ڪٽا“ اخبارن
 جي سهراڊڪي ۽ ڪارڻ لڳو. پرنس آف ويلس جي
 آڇيان ۱۹۲۲ ڪرائڻ ڪري ۶ مهينا جيل جي سزا
 ملڻ. سمجهه ۱۹۲۲ ۾ اتر بنگال ۾ نوڌ جي ستايل
 جن - ۱۹۲۲ ۾ ڪم ڏور دور سان ڪيائين. کيس هڪ هزار
 ۱۹۲۲ ۾ بنگال جي ڪلڪٽ ڪارپوريشن جو چيئرمين
 اڳواڻ ڪيو ويو. مقرر ڪيو ويو. ان وقت ۱۹۲۲ ۾
 بنگال ۾ ڪم ۽ بنگالي سڌاري جا ڪم ڪيائين. ۱۵
 آڪٽوبر ۱۹۲۲ تي بنگال آرڊيننس هيٺ کيس گرفتار
 ڪيو ويو ۽ ٽن ڏينهن لڙڪ ماڊلي جيل ۾ بند رکيو
 ويو. جيل اندر هوندي کيس بنگال ليچليٽراسيمبليءَ
 تي، جنوري ۱۹۲۲ ۾ ميمبر چونڊيو ويو. بيمار رهڻ سبب
 هڪ مهيني گهڻي شڪل تي ۱۵ مئي ۱۹۲۲ ۾ آزاد ڪيو
 ويو. ديش ايلڙو جي سنڌي وڃي بعد بنگال جي
 بڙي. رڳو هڪري سڌس هڪ ۾ آئي. ساڻس ڪميشن
 ۾ - ۱۹۲۲ ۾ ورتائين. بنگال پراڻڪ ڪالگريس
 ڪميٽيءَ کيس سونوار چونڊيو. ٽن يونيس هڪ کيس
 سڌي چونڊ ۾ ويو. بنگال پراڻڪ آزادي سڌي
 ڪميٽيءَ جي سڌي چونڊ ۾ ۱۹۲۲ ۾ بنگال ۾ مهاراشتر

ڪالنگريس رياستي ماڻهن جي هر طرح سائبا ڪندي.
 بهار ۽ يو. پي جي وزرائن جي استيفعا تي پڌر ٿيو.
 ڪڍيو ويو. سالون ۾ رهندڙ هندو اسين، چين، بنگلاديش،
 جنگ جي خطري وغيره سوالن جي باري ۾ به ٺهراءَ
 پاس ڪيا ويا. سيڪريٽري آچارڊ جيولرام ڪرپالاڻي
 ڪيو ويو.

شري سيش چندر بوس جي جهوٽ:-

ڀارت جي آزاديءَ جي پٽ جا سور هيءَ سڀاهي جن
 جو نالو ڀارت جي انھاسن ۾ سڌاءَ سونهري اکرن ۾ لکيو
 ويدون، ٽن مان هڪ آهي امر ويرا شري سيش چندر
 بوس. هن جو جنم ۲۳ جنوري ۱۸۹۷ ع ڪٽڪ جي
 سرڪاري وڪيل باپو جاجڪينات جي گهر ٿيو هو. ۱۹۱۳
 ۾ مئٽرڪ پاس ڪيا ۽ سڄي يونيورسٽيءَ ۾ بيو لمبر آيو.
 ڪاليج ۾ پڙهندي ويراڳ. پوءِ وچان گهر مان اڪري
 ويو پر پوءِ وري اچي ڪاليجي تعليم کي لڳو. ڪاليج
 ۾ وڌياري ٽن جو اڳواڻ ٿي رهيو ۽ شاگردن جي حقن لاءِ
 ٽڪيٽون ڏسڻيون پيس. ۱۹۱۹ ۾ بي. اي. آنرس ۾
 پاس ڪري ايم. اي. لاءِ تياري ڪرڻ لڳو پر پوءِ جلد
 ماتن جي زور ڀرڻ تي ولانت آءِ. سي. ايس امتحان
 لاءِ ويو. امتحان ۾ چوٿين نمبر آيو. هندستان ۾ اچڻ
 تي قطع تعلقات علچل جو زور ڏنائين، جنهن سدس
 دل اسي اثر ڪيو. ماتن جي زور ڀرڻ تي به ۱۹۲۱
 ۾ ان عهدي جي استيفعا ڏنائين ۽ مهالما جي صلاح

ایکونجاھون اجلاس

ہودان شری سیاش چندر دوس۔ ہو پورو ۱۹۳۸ع

”مون کی سد آھی تہ کبی دوست سمجھن
 ٿا تہ آزاد کی، جی حاصل ڪرڻ بعد ڪانگريس
 ختم ڪئي ويندي، اهو خيال غلط آهي. اها پارٽي
 جا مدد جي آزاد کی کڻي ٿي، سا ان بعد ڇوڙ ڪرڻ
 جو سمورو پروگرام به عمل ۾ آڻيندي.“

سیاش چندر دوس

هيءَ اجلاس عربورو ۾ شری سیاش چندر دوس جي
 پرڏالهي عيوض ۱۹۳۸ ۾ آيو هو. آسمان ڪميٽيءَ جو
 چيئرمين دربار نوبال نه بڻائي هو. اجلاس ۾ مکيه اڳواڻ
 فيدريشن جي اڳواڻ ۾ هو. وڏيل عيوض وٺا کي مدد
 وٺو ۽ عوام ۽ ڪانگريس وڌائين کي ڇڏيو وڌو ته ان جي
 عمل ۾ اڳواڻ کي وڌڪيو وڌي. مددگار ۾ ڪانگريس
 سسٽا ٿي پيل بندش کي سمجهندو ويو. بنيادي
 تعليم جي پروگرام وٺڻ لاءِ آل انڊيا ايڊوڪيشن بورڊ
 مقرر ڪيو ويو. لورائيءَ وارين حالتن کي سندن واڌاري
 جي ڪشاديءَ سمجهڻ ڪرڻ جي خاطري ڏني
 وئي. بددائلي ڪئي وئي ته رياستن ۾ عاجل ڪانگريس
 جي نالي ۾ نه ملائي وئي. اها خاطري ڏني وئي ته

پنجابھون اجلاس

پرڌان پنڊت جواهر لعل نهرو و - فيض پور ۱۹۳۷ع
”اسين آزاديءَ جون ڳالهيون ڪريون ٿا
پر انساني ٻوليءَ ۾ اُن جي معنوي آهي عام ماڻهن
جو بيان ڪرڻ کان وڌيڪ هڪ ڪشت دور
ڪرڻ.“

جواهر لعل نهرو

هيءُ اجلاس وري به پنڊت جواهر لعل نهروءَ جي
پرڌانپڻي هيٺ فيض پور ۱۹۳۷ع ۾ ٿيو هو. آجيان ڪميٽي
جو چيئرمين شڪر راءِ رٿيو ويو. اجلاس ۾ ڊاڪٽر انصاري
شري عباس طبعجي ۽ ٻين جي مرثيو ٿي ڏکڻ ظاهر
ڪيو ويو. برماواسين جي گهڻي انداز جي گهر خلاف نقط
برطانيه سلطنت جي فائدين جي خيال کان برما کي جدا
ڪرڻ کي ننڍو ويو. اسپين جي جنگ ۾ برطانيه سرڪار
جي ايتريءَ کي پڻ ننڍو ويو. هن اجلاس ۾ عهدا قبول
۽ نه قبول جي سوال تي سخت ڀڃڪڙا هلي. هن
سال اڳئين پيري وارا بئي سيڪريٽري قائم ڪيا ويا.

ظاعرو ڪيو ويو ته رهاستن ۾ دلچل رهاستن جي آدمين
کي ئي هلائڻا گهرجي. هن سال آچار به ڪري سگهجي ٿو ؛
شري جبرامداس دولترام سيڪريٽري مٿو ڪيا ويا .
[بندوبست حوالو لعل مهر وءَ جي جوف هو ورناليف
۱۹۲۹ع جي چوڻي تاليفين اجلاس ۾ ڏنو ويو آهي .]

اڳوڻو نجاهون اجلاس

پرڏان پندت جواهر لعل نهرو - اڪٽو ۱۹۳۶ع

”برطانيه سلطنت شاهي، جنهن هندستان
پر مالي تنگي جو سوال ۽ خوفناڪ ڪنگالپڻو پيدا
ڪيو آهي، سا اهو سوال ڏکي حل ڪري
سگهندي ۽ ڏکي ڪنگالپڻو دور ڪري سگهندي.“
جواهر لعل نهرو

هيءُ اجلاس اڪٽو پر پندت جواهر لعل نهروءَ جي
پرڏاڻپڻي هيٺ ۱۹۳۶ پر ٿيو هو. اجلاس پر گذاري ويل
دش يڪتن جي يادگيريءَ پر عزت ڏيکاري ويئي ۽
راجپيتي قيدان ۽ دش ليڪالي عليان ڪي واڌاڻون
ڏنيون ويون. سڀاش جي گرفتاري کي ننڍو ويو.
جنگ ۽ فٽسزم خلاف دنيا جي ڪانفرنس پر شريڪ ٿيڻ
لاءِ رومن رولند جي ڏنل نيبڊ واسطي شڪرادائي
ظاهر ڪئي ويئي. ڪنهن به سلطنت شاهي جنگ پر
شامل ٿيڻ جي مخالفت ڏيکاري ويئي. انجيسيدنيا لاءِ
همدردِي ڏيکاري ويئي. فيصلو ڪيو ويو ته پرانتڪ
چونڊن پر نهرو وٽجي پر عهدا نه قبوليا وڃن. اهو

ملڪ جو چڪو هٿي ڏيڻ ۾ ڪيائي سڃاڻي آڏي.
 ۱۹۳۹ع ۾ شري سيش بوس جي استوڻا ڏيڻ ڪري کيس
 ڪالگريس جو ائڪٽنگ پريزيڊنٽ ڪيو ويو هو.
 ۱۹۴۰ع ۾ شخصي ستاڻو ۾ شامل ٿيو. ۹ آگسٽ
 ۱۹۴۲ لڳي ڪالگريس ورڪنگ ڪميٽيءَ جي امن
 ميمبرن سان گڏ گرفتار ڪيو ويو ۽ ٻه هزارن پاڻ سميت
 جيل (اٺار) ۾ لٿر بند ڪيو ويو هو. جتان سمنڊ ڪاٽڻ
 جي ٻڌڻي ٿي. لڳ ڀڳ ۱۹۴۵ جي جون جي ٻئي هفتي
 ۾ آزاد ٿيو. هاڻي کيس عارضي سرڪار ۾ ڪم ۾ آڻيو آهي
 ۽ کيس زرعي کاتو ڏنو ويو آهي. هيءُ ملڪ جي محبوب
 اڏاوتن ۾ هڪ آدرشي اڳواڻ آهي.

۱۹۲۲ ۾ مئٽرڪ پاس، ڪيائين جنهن ۾ اڌ فطرت
 ڪلاس ۾ پهريون نمبر آيو، مگر انٽريون - سارڪون
 ڪيائين جيتريون سڃي ۽ يوليورسٽي ۽ ايلڊر ڏهن سالن
 ۾ ٻه ڪوٽ حاصل ڪري سگهيو. ۱۹۰۶ ۾ بي - اي -
 ۾ فريست ۾ پهريون نمبر اچي پاس ڪيائين. ڪلڪتي
 جي پرايزيڊنسي ڪاليج ۾ ڪاليجي يونين ۽ ٻه پيئنگ
 سوسائٽي جاري ڪيائين، جنهن جو پاڻ سيڪريٽري
 ٿي رهيو هو. سندس ڪوشش سان ۱۹۰۶ جي سپر-ميجر
 ۾ پاڻا ڪاليج هال ۾ بهار جي شاگردن جي ڪانفرنس
 جو پهريون اجلاس ٿيو هو. ۱۹۰۷ ۾ ايم - اي پاس ڪري
 وڪالت پڙهڻ لڳو. ٽن سال کان وٺي ڪانگريس
 جي حرڪتن اجلاس ۾ شامل ٿيڻ لڳو. ۱۹۱۶ ۾ ايم -
 ايل - امتحان فريست ڪلاس ۾ پهريون نمبر ٻيھي پاس
 ڪيائين. ۱۹۱۴ کان ۱۹۱۶ تائين يوليورسٽي لا ڪاليج جو
 پروفيسر ٿي رهيو. ان بعد پهرين ڪلڪتي ۾ ۽ پوءِ
 پاڻا ۾ هاءِ ڪورٽ جاري ٿيڻ تي پاڻا ۾ وڪالت
 ڪرڻ لڳو. کيس ماعيانو ٽي هزار ڪمائي ٿيڻ لڳي.
 ۱۹۱۷ ۾ پاڻا يوليورسٽي جاري ٿيڻ کان پهرين سيمينٽ
 جو ۽ پوءِ سبڊاڪيٽ جو ميمبر ٿي رهيو هن يوليورسٽي
 ۾ هنديءَ کي مڪيه جاءِ ڏياري. ساڳئي سال ڇهه پارن
 جي ستياگرهه ۾ خاص طور ورتائين. ۱۹۱۸ع ۾ آل انڊيا
 ڪانگريس ڪميٽيءَ جو ميمبر چونڊيو ويو. ۱۹۱۹ ۾
 رولٽ انڪٽ خلاف بهار ۾ هلچل هلايائين. ۱۹۲۱ ۾

نروڊ ۽ ان جي پروگرام ۽ نيتي جي ناري ۾ پاس ڪيل
 لهراء قبول ڪيو ويو. قوم جيڪي اتحاد والہ قربانيون
 ڪيون هيون ۽ سختيون سنيون ڪيون، تن لاء قوم
 کي واڌاريون ڏنيون ويون. مثالاً جي ۽ عمري ۽ حيث
 آل اللهيا وليڊه الڊسٽريو انسويٽيشن (گرام اڊيوڪ
 سڪهه) جاري ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو ۽ لهرابو ويو نه
 ڪالگريس آجيان ڪمٽيءَ دوران آئيندڙ گرام اڊيوڪ
 سڪهه ۽ پرماسڪهه تي ڪالگريس لمانن جو بندوبست
 ڪيو. ڪالگريس جوڙجڪ ۾ ڪيتريون قريون قرارون
 ڪيون ويون. عهديدارن لاء عادي طور گادي پهرڻ
 لازمي لهرائي وئي، ڊپليڪيشن جو انداز ڏيکائي به
 هزار ڪيو ويو، پڊه سؤ ميمبرن سامان هڪ ڊپليڪيشن
 مٿو ڪيو ويو ۽ آل اللهيا ڪالگريس ڪمٽيءَ جي
 ميمبرن جو انداز ڏيکائي اڌ ڪيو ويو. سوديشي
 عهدستاني رياستن ۽ جوڙجڪي پروگرام جي ناري ۾
 لهراء پاس ڪيا ويا. مثالاً ڪالگريس ميمبري جي
 اسٽيٽس ڏئي، سيڪريٽري آفاريو حورام ڪربالائي،
 سيد محمود ۽ شري غيرامداس دولترام مٿو ڪيا ويا.

بابو راجيندر پرساد جي جيتوت

جي ۳ ڊسمبر ۱۹۸۴ع ۾ بهار جي جيراندي ڳوٺ
 ۾ مهاڊو سجاد لسلي زميندار جي گهر ۾ پٽو ڪيو.
 پادسيءَ جي اعليٰ مٿي ڪري پهرجي اسڪول مان

اڏو نجاهون اجلاس

پوڌان بابو راجيندر پرساد - بمبئي ۱۹۳۴

”اسان کي ياد رکڻ گهرجي ته آزادگي حاصل ڪرڻ لاءِ اسان کي قيمت ڏيڻي آهي. اسان جيڪي ڪيو آهي ۽ سڌو آهي تنهن لاءِ اسان کي فخر آهي. پر اعليٰ آدرش جيڪو اسان جي نظر ۾ آهي تنهن جي حاصل ڪرڻ لاءِ اهو اڃا ڪافي ڪمن آهي. ان لاءِ يوحد صبر اڌل ارادو ۽ بي انت قرباني گهربل آهي..... اسين هڪ ڏاڪاميٽ ٿيون، پهر ڏاڪاميٽ ٿيون پر آخر ڪنهن ڏينهن اسين ضرور سوڀ حاصل ڪندا اسين.“

بابو راجيندر پرساد

هي اجلاس بمبئيءَ ۾ بابو راجيندر پرساد جي رڌاڻي هيٺ آڪٽوبر ۱۹۳۴ ۾ ٿيو هو. آجيان ڪمپنيءَ جو چيئرمين شري ڪي. ايڇ. لاريمن هو. بلاس ۾ آل انڊيا ڪانگريس ڪميٽيءَ جو پارليامينٽري

ان بعد ڪالگريس جي انگيٽنگ ٻڌڻاڻ شريعت الهندي
 ڇهين هٿين لاءِ سٽياڪر هڪ مهل ڪيو ۽ پوءِ وري
 ٻيهر ٻه ڇهين هٿين لاءِ سٽياڪر هڪ مهل ڪيائين. ۱۲
 جولاءِ تي ٻولي ۾ ڪالگريس ۾ جي غير روايتي ميٽنگ
 ٿي، جنهن مهالما کي والسرائ سان ملاقات ڪرڻ لاءِ
 چيو. پر والسرائ انڪار ڪيو. عام سٽياڪر هڪ ٻڌ رڪڻ
 جو اعلان ڪيو ويو، باقي شخصي سٽياڪر جي
 اجازت ڏني وئي. مهالما کي وري ۱ آگسٽ تي
 گرفتار ڪري هڪ سال جيل جي سزا ڏني وئي ۽
 اڳي ها جيل مان هرجاڻ جو ڪم ڪرڻ جي اجازت
 هئي، سا سڀوليت به ڪسي وئي، جنهنڪري مهالما
 وري وري رڪيو. ان ڪري کيس ۱۳ آگسٽ تي
 آزاد ڪيو ويو. مهالما جيل جو باقي مدو آگسٽ
 ۱۳ لائين سٽياڪر هڪ لڄل ڪسان ٻري رهي هئي
 هراچن ڪم کي ڏيڻ جو فيصلو ڪيو. شريعتي الهندي
 ۲۰ سيپٽمبر تي ۽ پر زبانت ويٺل ٻائي پٽيل
 ۲۲ سيپٽمبر تي گذر ڪري ويو. اها ٻه ڏرڻي جو
 ڏنڊو ۱۵۰۰۰ ڇوڙس ميلن ۾ ٿيو. ڊاڪٽر انصاري
 ڊاڪٽر راءِ ۽ سٽي مورتي سوراڄ ٻارتي. لائي سوراڄ
 ٻارتي کي ڪالگريس جو چوڌو قبول ڪيو وڃي ٻولي ۾
 مهالما تي اڻڪڙو ڇڏيو ويو. مهالما مخالفت جي تي صري
 سبب سڌ ڏيڻ اڻواس رڪيو.

ورث ٿوڙيو. مهاڻا جيل مان ”هريجن“ اخبار ڪڍڻ لاءِ ڪوشش ورتي ۽ هفتيوار ڪڍڻ لڳو. ”هريجن“ شيرڪ سڏجھڻ به جاري ڪيو ويو.

۱۹۳۳ع (سنڌ پبلڪ يون اجلاس)

هي سال به آرڊيننس جو سال ئي ليکيو وڃي ٿو. ڪالگريس ساڳي غير قانوني جماعت هئي، ان هوندي به اپريل ۱۹۳۳ تي ڪلڪتي ۾ پبلڪ مالوي جي پرڏانهن هيٺ اجلاس ڪوٺايو ويو پر هن کي اڳواٽ ئي گرفتار ڪيو ويو، جنهنڪري سروي-هٿ-ي-نيلي سڏين گپتا جي پرڏانهن هيٺ اجلاس ڪيو ويو، جنهن ۾ ۱۹۳۲ وارا ٺهراءَ وري ڏهرايا ويا. پبلڪ مالوي جي اجلاس لاءِ اڳواٽ لکيل تقرير پڙهي ويئي جنهن ۾ چيل هو ته عام ماڻهن جي حقن تي سرڪار جيڪا آرڊيننس رستي ڪالو ڪئي آهي، ان حقن جي رکيا واسطي ڪالگريس ستياگرهه جي هاجل هلائي رهي آهي. ماڻهن جي حقن ۾ ستياگرهه ئي هڪ بلڪل قيمتي هٿيار آهي.

هن اجلاس بعد ملڪ ۾ ڪيترا راجپوتي واقعا ٿيا. مهاڻا ۸ مئي تي ۲۱ ڏينهن لاءِ آلمر شديءَ واسطي ورت رکيو. جنهن ڪري مهاڻا کي آزاد ڪيو ويو.

سان هر طرح جون عئويتون جنگ ۽ڪ راند لي. ٻيئي.
 ان حالت ۾ ڪالگريس جو ڪوبه باقاعدي اجلاس لي
 ڪونه سگهيو. اِسا ئي اپريل ۱۹۳۲ ۾ دهليءَ ۾ پنڊت
 مدن موهن مالويءَ جي پرڏالهي هٿ اجلاس ڪولايو
 ويو. پوليس جي سخت ڪوشش هوندي به پنڊت سو
 ڊيلنگسٽ حاضر هئا. پريڊنٽ پنڊت مالويءَ کي وات
 وٺندي گرفتار ڪيو ويو. چار نهراءَ پورن آزاديءَ،
 ستباڪره هلچل، مهالما گانڌيءَ جي اڳواڻيءَ ۽ اهڙا ٻيا
 پورن وشواس جا پاس ڪيا ويا.

سڄو سال سخت دٻاءُ هوندي به هلچل هلندي
 رهي. پرنس مال بهشڪار ڪيو ويو. ڪن هند ڊلن
 نه ڏيڻ جو تڪرڪ هلايو ويو، لي قاعدي سامهه ٻڌرو
 ڪيو ويو. ان هلچل هلندي ۱۷ آگسٽ تي مستر رامسي
 مڪڊونالڊ وزير اعظم ڪميونل اوارڊ ڪڍيو، جنهن
 ڪري مهالما مرڻ ڳوڙيءَ نائن ورث وٺڻ جو ارادو
 ڪيو. مهالما هور ۽ مڪڊونالڊ جي وچ ۾ لڪڙهه
 هلي. ملڪ ۾ شور مچي ويو. مهالما ۲۰ سيپٽمبر تي
 ورث شروع ڪيو. سڀني جائن جي اڳواڻن جي مهالما
 سان صلاح مصلحت آي. هريجنن لاءِ مندرون جا دروازا
 کوليا ويا. پرودا شاه پتر هريجنن، هندن ۽ ڪالگريس
 اڳواڻن ۲۴ سيپٽمبر تي صحيح ڪيو. جنهن موجب ڪن
 بچائن سان هريجنن جدا ڇوڏ ڪن لائن ۾ ڪيو. اهو
 شاه پتر سرڪار قبول ڪيو. مهالما ۲۶ سيپٽمبر تي

(چاٽيتاليوون) بي قاعدي اجلاس

۱۹۳۲ع

۱۹۳۱ ۾ گانڌي-ارون ڪيو صلح چٽڪ نالي جو هو. پڳت سنگھ ۽ سندس ساٿين کي قاسمين تي لڙڪايو ويو. مهاڻا لنڊن ۾ گول ميڙ ڪانفرنس تي ٺهي هونءِ دٻاءُ جو گهوڙو تيز هلڻ لڳو. جيلن جون جايون اڳواٽ وڌايون ويون. لارڊ اردن ولانت روانو ٿي ويو ۽ سندس جاءِ وٺڻ لڳندن والاري، جنهن جو زور هڻي حيواني ٻل ٿي. هن ڏنڊي جي زور سان ڪانگريس جي هستي نيسٽ ٺاهڻ ڪرڻ ٿي گهري. مهاڻا گانڌي جنوري ۱۹۳۲ ۾ ملڪ ۾ پير رکيو ته لوڪر شاهي ۽ جي ظلمن جون ڪهاڻيون سندس ڪنن تي پيون. بنگال ۾ ستم جو راج هو. خود پمڊت جواهر لعل پاران جيل ۾ نوٽسيا ويا هئا. مهاڻا وائسراءِ کي ملاقات لاءِ تيار ڪئي پر اڪاري جواب مليس. ملڪ کي ستياگرهه هڻڻ لاءِ ڏنڊ ڪيو ٿي وڃي ان کان اڳ لارڊ وٺڻ پنهجڻو ۽ پمڊس راج جاري ڪري ڇڏيو. مهاڻا گانڌي ۽ سڀ ڪانگريس اڳواڻ هڪدم گرفتار ڪري جيلن بند رکيا ويا. انهن سان گڏ نندا وڏا ڪم ڪندڙن ۾ نوٽسيا ويا. ڪانگريس بي قاعدي جماعت ٿي ويئي. لنڊن، گوليماري، جيل، ڏنڊ ۽ ماڻهن

مان واپس ورتي ۴ جنوري ۱۹۳۲ تي وري شاهي
 قيدي طور نظر بند ڪري رکيو ويو. ۱۹۳۴ ۾ لڪ جي
 بيماريءَ سبب بيمار شروطن آزاد ڪيو ويو. آزاديءَ بعد
 اٽس ڪانگريس پارليامينٽري بورڊ جي چيئرمين جي
 بوجو ٿيو ۽ ڪانگريس آمدوارن جي فتح پايي لاءِ
 پاڻ بٽور بندو رهيو. راجڪوٽ جي ٺاڪر جي معاملي
 طبع ڪرڻ ۾ سندس چڱو همت رهيو. ۱۹۴۰ ۾ ڊفينس
 ريگوليشن هٽ وري نظر رکيو ويو ۽ ۱۹۴۱ ۾ آزاد
 ٿيو ۽ ۹ آگسٽ ۱۹۴۲ تي ”ڪٽ انڊيا“ لاءِ پياس
 ٿيڻ ڪري احمد نگر قلعي ۾ نظر بند ڪري رکيو ويو
 جتان پوءِ ٿرودا جيل ۾ رکيو ويو. جتان جون ۱۹۴۵ ۾
 واپس آڻي سبل ڪانگريس جي ٻڌرائيءَ بعد آزاد ٿيو.
 هن سال به اسيمبلي جي چونڊن لاءِ پارليامينٽري بورڊ
 جو ڪم سندس ئي حوالي رهيو ۽ ان لاءِ زبردست
 پرچار ڪيو. هو هند جي عارضي سرڪار ۾ ڪم ۾ رهندو
 آهي هو هڪ زبردست جوڙجڪي ڪم جو جالو، اڪيڊ
 هندستان، هندو مسلم ايڪتا ۽ آزاديءَ جو اهاڻڪ
 آهي. اٽل آزادي وارو هٿ ڪري کيس لوهي انسان
 ڪوٺيو ويندو آهي.

۽ ستياگرهه جي زماني ۾ هٿيار بند پوليس سندس
 جي چوڌاري هميشه، رهندي هئي ۽ سندس هر ڪ
 ڪرڻ تي سخت نظر رکندي هئي. ۱۹۲۲ ۾ مهاتما
 ڪنا ڪيا. لاڳاپو ۾ قومي جهنڊي جي ستياگرهه
 شالدار سوڀ حاصل ڪيا. گورنر سندس گهرون قبو
 ڪيون ۽ قيدي آزاد ڪيا. بورد جي لڙائيءَ وقت
 ماڻهن تي ٻن لکن ۽ چاليهه هزارن جي چٽي پوليس
 خلاف هٽل هلائي اها دور ڪرايائين. ۱۹۲۸-۱۹۲۹ ۾
 احمدآباد ميونسپالٽيءَ جو پڙتان ٿيو ۽ شهر جي سڌاري
 ۽ واڌاري جا ڪيتر ڪارڻ ڪيا. ۱۹۲۸ ۾ بارڊولي
 ۾ ويهه سيڪڙو ڊيل وڌائي ويئي، جنهنجي خلاف ستياگرهه
 هٽل هلايائين. نتيجي ۾ هزار آدمي سندس حڪم تي
 سڀ ڪجهه ڪرڻ لاءِ تيار ٿيا. ليٽ سرڪار لاچار ٿي
 آگسٽ ۱۹۲۸ ۾ آڻ مڃي. هن سوڀ ڪري کيس سردار
 جو خطاب ملڪ کان عطا ٿيو. ۱۹۳۰ ۾ ستياگرهه هٽل
 ۾ ۷ مارچ تي ٽي مهه جيل ۽ پنڇهه سو روپيه ڏاڍي
 سزا مليس. ۲۸ جون آزاد ٿيو ۽ وري ٽلڪ روسي تي
 ٽن مهينن لاءِ جيل روانو ڪيو ويو. آزاد ٿيڻ تي وري
 ٽيهر ۹ مهه جيل جي سزا ڏني ويس. ليٽ ۲۶
 جنوري تي ٻين ورڪنگ ڪميٽيءَ جي ميمبرن سان
 گڏ آزاد ٿيو. ۱۹۳۱ ۾ فيروريءَ ۾ ڪراچي ڪانگريس
 اجلاس جو پڙتان ٿيو. مهاتما گانڌيءَ جي والانت

جي جي هٿن هي باري ۾ به اهڙا پاس ڪيا ويا. سيد
محمود ۽ پندس جواهر لعل سيڪريٽري مٿي ڪيا ويا.
سردار ولي پائي پٽيل جي جيوت :-

هو سال ۱۸۷۵ ۾ ڪرمسڊ ڳوٺ جي شري جمبيرا،
پائي پٽيل هڪ بهادر ڪڙميءَ جي گهر ۾ ڄائو هو. پٽس
۱۸۵۷ واري الوي ۾ حصو ورتو هو. پيءُ جي ڳالهين
اولاد ۾ به ديش ڀڪتيءَ ۽ بهادريءَ جا امنگ ٻڌا
ڪيا ۽ ولي پائي خواه سندس پيءُ شري وٺل پائي
پٽيل ديش جا لاڏلا اڳيان ٿيا. شروعاتي تعليم ٽڙباد،
اڙوڏي وغيره مان وٺي مئٽرڪ پاس ڪرڻ بعد ڊسٽرڪٽ
پليڊر جو امتحان پاس ڪري ڪمانڊ ڪي لڳي ويو.
زال جي پليگ ۾ گذاري وڃڻ بعد ٻنهي ڪنا ڪري
ولابست ويو. سخت محنت ڪري امتحان ڏنائين. درست
ڪلاس ۾ پهرئين نمبر اچڻ ڪري پنجاهه پائونڊ
اسڪالرشپ ۽ چئن ٽرمين جي فيءَ جي معافي مليس.
امتحان پاس ڪري اچي احمدآباد ۾ وڪالت ڪي لڳو.
۽ خوب ڪمائي ٿيڻ لڳس. عام شبنو جي ميدان ۾
۱۹۱۶ ۾ آيو، جڏهن هن ئي مهل ٿا گانڌيءَ هر ڀڳو اثر
ٿيو. گوڏرا ڪانفرنس ۾ جوڙجڪي سٽاء لاءِ ڪميٽيءَ
جو سيڪريٽري ٿيو. جمبارن ۾ بکر کي بند ڪرڻ لاءِ
ڪوشش ڪري فتحيائي حاصل ڪيائين. ڪراچي
ستياگرهه هن جو نالو چڱو مشهور ڪيو. رولٽ انڪٽ ۽

هتي ۽ اجلاس ڪراچي ۾ سردار ولي پائي پٽيل جي
 پرڏانپي هيٺ ۱۹۳۱ ۾ ٿيو هو. آجيان ڪميٽيءَ جي
 چيئرمين ڊاڪٽر چونڊرام گدواڻي هو. گاندھي - اردو
 ڪچي صلح بعد سڄي هندستان مان ڊيليگيٽ وڏي
 انداز ۾ آيل هئا. اجلاس پهريون ڀيرو کليل سينگاريل
 پيشدال ۾ ٿيو. سردار ڀڳت سنگھ ۽ سندس ساٿين کي
 مهاڻا ۽ سڄي ملڪ جي ٻاڏاڻا ٿي ٻه ڦاسي ڏني ويئي
 هئي، جنهنڪري خاص طرح نوجوانن ۾ سخت چوڻ
 جي لهر هئي. ان لاءِ ظاهر ڪيو ويو ته اهي ڦاسيون
 فقط بدلي وٺڻ جي خيال کان ڏنيون ويون آهن، ان
 ڪري ان ڪم کي ننڍو ويو. هئا لاءِ لاپسدي
 ڏيکاريندي ڀڳت سنگھ ۽ سندس ساٿين جي بهادريءَ
 ۽ قربانيءَ کي ساراهيو ويو. ڪانپور ۾ هندو مسلم دلچسپي
 ۾ شاعري آڻڻ جي ڪوشش ڪندي مشهور اخبار نويس
 ۽ دانش ڀڳت ڪڙيس شد ڪروڊ يارڻيءَ جي خود قربانيءَ تي
 فخر ظاهر ڪيو ويو. گاندھي - اردو ٿاه قبوليو ويو. پر
 سرڪار جي راجپتي قيدن کي پوري ريس آزاد نه
 ڪرڻ جي ايتريءَ کي ننڍو ويو. ٻي گولمير ڪانفرنس
 تي مهاڻا گاندھيءَ کي ڪانگريس پاران عيوضي ڪري
 موڪلڻ بهال ڪيو ويو. ستيا گرهين، جاني فسادن،
 شراب جي بندش، کاڌي، سانتيڪي پڪيٽنگ، سرحدي
 پرڳڻي جي دٻاءُ، اوڀر آفريڪا ۾ رهندڙ هندوآسين،
 آزما جي جدائيءَ کي بند ۽ آهن کي آزاد حڪومت

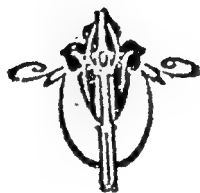
پنج بيتاليون اجلاس

برطان سر دار ولپ پائي پٽول - ڪراچي ۱۹۳۱

”مذھبي خواهش آھي ته مان ڪريٽن کي پنھنجي اوستا مان اُٿاري ڏيان ۽ اوجھي ۽ اوجھي ۽ ٻڌايان. اڌ شور جا شڪرا آھن جو سعيءَ ۽ اھڻا اڌن کي پنھنجي شڪي ۽ نيجر جي ڄاڻ ڪرائي آھي. اڃا ڪھڙو ڪي ڪرڻو آھي اچو ته ٻڪو ارادو ڪريون ته اسين انھن لاءِ زندہ ٿا رھون ۽ لکي آھي ڪريل اسان واسطي. اچو ته ڪيس وٺو ۽ ڌرمي، مذھبي دشمنين دور ڪري ڇڏيون ۽ اسان مان ھروڳ اھو محسوس ڪري ته ڪالڪريس ڪروڙ ۽ ٻورھين جي عيوضي آھي ۽ انھن لاءِ ئي اُلجھي ھستي آھي ۽ لکي طاقت جي لوپ لاءِ، بلڪ عام الساليت جي واسطي ڪر ڪندي ئي زبردست طاقتمند بڻبي.“

سر دار ولپ پائي پٽول

عارضي سرڪار ۾ شامل ٿيڻ ۽ اٺاڻ ڪم کي چڱي
 طرح منهن ڏيڻ جي خيال کان پندت جواهر اعل ڪانگريس
 پريزيدنٽي جي استيفعا ڏني آهي، جا قبولي وئي
 آهي، مگر کيس ويٺي ڪئي وئي آهي ته نئين
 پريزيدنٽ جي چونڊ تائين اهو عهدو سنڀالي. پندت
 جواهر اعل هندستان جو ناز آهي ۽ ديس واسي اڄ مٿان
 پلھار وڃي رهيا آهن.

جو ليڪو ڪيو. بعدش هوائي ۾ هو اوڏاهن ويو.
 کيس گرفتار ڪوڻ ڪيو ويو. مهاراجا سان گذرو ۽ اها
 چڪتاڻ دور ڪري موٽيو. لڙو وري ڪشمير ۾ چڪتاڻ
 وڌي، ان ڪري وري هن اوڏاهن وڃڻ گهربو مگر اٽس
 رياست ۾ گهڙڻ جي بعدش وڌي ويئي پر هو ڪٿي
 ٿو پنهنجي ڳالهه ٿوري. ۱۹ جون تي ڪشمير رياست ۾
 گهڙندي گرفتار ڪري نظربند رکيو ويو. ۲۳ مارچ
 کيس هوائي جهاز رستي ڪالنگريس ورڪنگ ڪميٽي
 جي ميٽنگ ۾ شامل ٿيڻ لاءِ واپس ڪيو ويو. جولاءِ
 ۱۹۴۶ع ۾ ڪميٽي ۾ ليل آل انڊيا ڪالنگريس ڪميٽي
 جي ميٽنگ ۾ بعد ۾ حراهر لعل پريڊلٽي جي چارج
 ورتي. ٽرم تي ڪالنگريس جوڙجڪي اهميت ۽ خواه
 عارضي سرڪار ۾ شامل ٿيڻ جو پهراءِ بحال ڪيو. انصاف
 بعد ۾ حراهر لعل کي عارضي سرڪار ٺاهڻ لاءِ سڏايو ۽
 ۲ سيپٽمبر تي هن شرع عارضي سرڪار جي واڳ ورتي.
 هو عارضي سرڪار جو وزير اعظم آهي ۽ ڌارين ڊپن
 هو کالو کيس سوليٽو ويو آهي. ۷ سيپٽمبر تي هن جيڪا
 آل انڊيا ريڊيو ٽان ٽرار ڪئي ۽ ڌارين پالسيءَ سان
 جيڪا پڌرائي ڪئي اٿس، تنهن سندس مدد ۽
 همت جو ڏاڪو ماري ڏنا ۾ وڃائي ڇڏيو آهي.

د ږ شامل ٿين ۽ اناه ڪم کي چڱي
خيال کان پندت جواهر لعل ڪالگريس
متيفعا ڏني آهي، جا قبولي ويئي
پنتي ڪئي ويئي آهي ۽ ٻي
نڊ ٽائين اهو عهدو سنڀالي، پندت
جو ناز آهي ۽ ديس واسي اڄ مٿان

اُن وقت هن ستايل جي سھانئا لاء ڪافي ڪوشش
 ڪئي. ان باري ۾ ڪلڪتي ويو. اتان اللہ آزاد موٽڻ
 تي ٺھرو وي ۱۹۳۴ ۾ گرفتار ڪري ۶ سال جيل جي
 سزا ڏني ويس. سندس ذريعتي ڪملا جي حالت مراب
 شڪ سبب مدي کان اڳ سيپٽمبر ۱۹۳۵ ۾ آزاد ڪيو ويو
 ۽ سڌو جرمنيءَ روانو ٿي ويو، جتي سندس ذريعتي
 ڪملا علاج لاء واپس هئي. ۲۸ ڊسمبر ۱۹۳۶ تي ڪملا
 گذاري ويئي ۽ موٽي هندستان آيو. کيس ٻيهر لکيو
 ڪالگريس اجلاس جو پرڏان ڪيو ويو. ٻئي سال
 فيض پور ڪالگريس اجلاس جو به کيس پرڏان ڪيو
 ويو. هن ٻئي سال ملڪ جو دورو ڪري خوب پرچار
 ڪيو. ۱۹۳۶ ۾ اسيمبلي جي چونڊ وقت ڪالگريس
 اُميدوارن جي ڪاميٽيءَ لاء خوب پاڻ پتوڙيائين. چون
 ۱۹۳۸ ۾ ولايت ويو ۽ هندستان جي باري ۾ خوب پرچار
 ڪيائين. ۱۷ نومبر موٽي آيو. مارچ ۱۹۳۹ ۾ ٽرٽري
 ڪالگريس اجلاس جي ڪاميٽيءَ لاء چڱي ڪوشش ورتا
 کيس تشل پلنگ ڪميٽيءَ جو پرڏان چونڊيو ويو.
 ساڳئي سال اولهاري ۾ سلون وڃي هندوا سين ۽ سلون
 واسين جي وچ ۾ وڌيل لوشي دور ڪيا. آگسٽ ۾
 چين واسين جي ڪوٽ تي اوڏائين ويو. جنڪ لڳڻ
 تي وطن وريو ۽ جلد چار سال جيل جي سزا ڏني ويس
 پر پوء ڊسمبر ۱۹۴۱ ۾ آزاد ڪيو ويس. مئٽر ڪرپس
 کي ناهن چون رٿون ڪڍي آيو، جنهن سان ٻالٽائڻ لاء

خلاف اجلاس جو جيووا ۾ ٿيو تنهن ۾ شامل ٿيو ۽ اڄ
پنجن پريزيڊنٽن مان کيس به هڪ پريزيڊنٽ چونڊ
ويو هو. نومبر ۱۹۲۷ ۾ سوويت سرڪار جي نيبڊ تي
روس ويو، جتي رعيتي راڄ جي ڏهين سالياني انسٽيٽيوٽ
شامل ٿيو. ۱۹۲۷ ۾ بروسيلس ۾ جيڪا سٽائيل قومن جي
ڪانفرنس ٿي، تنهن ۾ به شامل ٿيو. ۱۹۲۷ ۾ مدراس
ڪانگريس اجلاس ۾ ڪانگريس جو عقيدو آزادگي
نھرائڻ جو نھراءُ آندائين، جو بحال ٿيو. هن سال ڪانگريس
جو جنرل سيڪريٽري مقرر ٿيو. ۱۹۲۸ ۾ سندس
ڪوشش سان انڊيپنڊنٽس آف انڊيا ليگ (پارٽي)
سوانديتا (سنگھ) قائم ٿي، جنهن جو پاڻ سيڪريٽري
ٿيو. ۱۹۲۹ ۾ ”نريپڊ يونين“ جو پرڏان چوڏيو ويو ۽
ساڳئي سال لاهور ڪانگريس جو پرڏان به ٿيو. ۱۹۳۰
۾ ديش جي آزاديءَ جي يڌ ۾ ستياگرهه ڪندي اپريل
۱۹۳۰ ۾ گرفتار ٿيو ۽ آڪٽوبر ۾ آزاد ٿيو. وري به
پيرا گرفتار ٿيو ۽ آخر گانڌي - ارون ٺاھ موجب آزاد
ٿيو. مهاٽما گانڌي گول ميڙ ڪانفرنس تي وڌاڻي موجب آزاد
هو نه سرڪار ڪچي صلح جا شرط ٺوڙي ڏيڻ تي
پاڙيو هو ۽ اڪري هڪي ڊسمبر ۱۹۳۱ ۾ وري گرفتار
ڪري ايڏائي سال جيل جي سزا ڏني ويئي. مالا سرويپ
ٿي جي بيماريءَ سبب مدي کان ٿورو اڳ آگسٽ
۱۹۳۱ ۾ آزاد ڪيو ويو. آزاديءَ بعد هن وري پنهنجي
م ڪي ورتو. ۱۹۳۴ ۾ بهار ۾ ڌرتيءَ جو زلزلو ٿيو،

جو سندس لاء وڏيڪ عيشي زندگي گذارڻ متال ٿي
 پئي ۽ ڪالگريس جي قطع تعلقات جي سڏ ٿي هڪدم
 وڪالت ڇڏي ملڪي ميدان ۾ ڪاهي پيو. ۱۹۱۸ کان
 کيس آل انڊيا ڪالگريس ڪميٽي جو ميمبر ڪيو ويو.
 ۶ نومبر ۱۹۲۱ تي کيس ڇهه مهينا جيل جي سزا ملي،
 ماڻهن جي اعتراض تي سرڪار ٽورن هشتن بعد کيس
 آزاد ڪيو. ولايتي ڪچهري جي دڪانن تي ڀڳيتنگ
 سبب کيس مئي ۱۹۲۴ ۾ ٽي سال جيل ۽ سؤ روپيا ٽيڊ
 جي سزا ملي پر ۹ مهينن بعد سرڪار کيس مڃورو ٿي
 آزاد ڪيو. لالا رياست جي راجا رڳدمن سنگهه کسي
 تخت تان لاهڻ ڪري اڪالين ستياگره ڪيو هو. هو
 اتي ڇاڇ لاء ويو نه اٿس ۱۴ قلم لڳايو ويو، جنهن جي
 ڀڃڻ ڪري کيس اڏائي سال جيل ڏنو ويو پر پوءِ اها
 سزا مهمل ڪئي وئي ۽ اڃا مهمل آهي. ۱۹۲۲ ۾ الله آباد
 مولسپالٽي جو پريزيڊنٽ چونڊيو ويو. ۱۹۲۳ ۾ ناگپور
 ۾ جهنڊي جي ستياگره وقت اتي ويو ۽ ماڻهن ۾
 ڪافي آساه پيدا ڪيائين. انهيءَ سال بهارن بهارن
 ڪوڪندا ۾ مولم شيوڪ دل ٺاهيو ويو، جهنڊو ٺاڪ
 کيس چونڊيو ويو. کيس هن سال ڪالگريس جو جنرل
 سيڪريٽري مقرر ڪيو ويو. ۱۹۲۶ ۾ پنهنجي ذميه تي
 ڪملا جي بيماريءَ سبب سندس علاج لاءِ ساڻس گڏ
 سٽرولڊ ويو ۽ اٽلان ٺهروري ۱۹۲۷ ۾ انڊين نيشنل
 ڪالگريس جي عيوضيءَ جي عيوضيت ۾ سلطنت شاهي

هوشيار ماسترن دواران گھر ۾ وٺي اعليٰ تعليم لاءِ پيءُ
 سميت ۱۹۰۴ ۾ ولايت ويو ۽ هٿو سڪول ۾ داخل ٿيو
 انان پڙهائي ختم ڪري ڪئميرج يونيورسٽي جي ٽرنٽي
 ڪاليج مان بي. اي آنرس ۾ پاس ڪيائين. جلد ئي
 کيس سندس لائقيءَ ڪري کيس ايم. اي جي ڊگري
 ڏني وئي. ان بعد ۱۹۱۲ ۾ ال-رئيمپل ۾ داخل ٿي
 بار ائٽ لا جي ڊگري حاصل ڪري هندستان آيو ۽
 پيءُ سان گڏ وڪالت ڪرڻ لڳو. ۱۹۱۹ ۾ سندس
 شادي ڪملا سان ٿي جنهن مان اندرا نالي ڌيءُ اٿس.
 پٽ به ڄائو هوس پر اهو جلد ئي گذاري ويس. هو
 ڪانگريس ۾ پهرين پهرين ۱۹۱۲ ۾ وطن ورڻ تي شامل
 ٿيو هو ۽ ٻئي سال گڏيل علائقن جي ڪانگريس ڪميٽي
 جو ميمبر ٿيو. پندرت ماويه جي اپيل تي ڏکڻ آفريڪا
 ۾ هندواسين جي سهائتا لاءِ ۱۹۱۴ ۾ پنجاهه هزار روپيه
 گڏ ڪري موڪليا هئائين. ۱۹۱۸ ۾ هوم رول ليگ ۾
 شامل ٿيو. ۱۹۱۹-۱۹۲۰ ۾ ائوڊ جي هارين جي حالت
 سڌارڻ لاءِ ڪوشش ورتائين، جنهنڪري سرڪار کي
 مجبور ٿي ٽيننسي قانون ٺاهڻو پيو. ۱۹۱۹ ۾ رولٽ
 ائڪٽ جهڙي ڪاري قاعدي خلاف ستياگرهه جي
 تياري ٿي. هنجو ڌيان هن ڳالهه ڳهڻو ڇڪايو. ڪانگريس
 پاران پنجاب جي ظلمن جي جاچ لاءِ مقرر ڪيل ڪميٽيءَ
 سان پيءُ پندرت مونٽيل سل سان گڏ هي به ويو ۽ انهن
 ٽنهي ڪارنامن سندس دل کي ايتري قدر ته آهاريو

ڪاڪتي ڪانگريس موجب سال اندر بيلڪي راج جي
 گهر ڪين قبولي هئي، ان ڪري ٻيهر رپورٽ رد
 ڪري ٻيون آزاديءَ جو لهراءِ پاس ڪيو ويو ۽ انهن
 حالتن هيٺ رٿيل رٿولڊ ٽيمبل ڪانگريس تي ڪنهن
 به عيوضي موڪلڻ کان انڪار ڪيو. ڪانگريس جي
 چيو ويو ته ڪائونسلن کان استيفاعون ڏين. آل انڊيا
 ڪانگريس ڪميٽيءَ کي حق ڏنو ويو ته بيمار هيلچل
 هلائي. ڪانگريس اجلاس جون تاريخون ٻه مهينن
 گهراڻي ٻيهر وري مارچ ۾ ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو.
 هندستاني رياستن ۽ اوڀر آفريڪا وغيره جي باري ۾
 لهراءِ بحال ڪيا ويا. هن اجلاس ۾ ورڪنگ ڪميٽي
 جي ميمبرن چونڊڻ بدران اهي ٺاهيا ويا. شريمان
 شريواس آڀنگر، سيش برنس ۽ سندس ڀوڻڳهه اڪري
 ويا ۽ ڪانگريس ٻيهر ڪرئڪ ٻارني قائم ڪيائون.

بندت جواهر لعل نهروءَ جي حيات -

پارٽي جون آهي به اعليٰ هستيون هن ڏانهن سهڻي
 جون اکيون اڙيون رهن ٿيون، سي آهن مهاڻا گانڌي
 ۽ بندت جواهر لعل نهرو. هڪ دل آهي ته ٻيو دماغ
 آهي. ٻئي هڪ ٻئي ۾ سمايا پيا آهن. بندت جواهر لعل
 جو جنم ۱۴ نومبر ۱۸۸۹ ۾ ڪشميري سرهڻ بندت
 موٽيل لعل نهرو ۽ ماما سروب راڻيءَ جي گهر ۾ الله آباد
 ۾ ٿيو هو. شاهانو ٻار ٿي پلو. شروعاتي تعليم خاص

چو ٿيندو آهيون اجلاس

برطان ٻيڊت جواهر لعل نهرو - لاهور ۱۹۲۹ع

”اسين صلاح، شائقيءَ لاءِ آڻڻون ٿا ۽ سدا
پاڻهيءَ جو هٿ وڌائينداسون پر انهن سڀني ڏانهن
جهڪي انهن جي وٺڻ جي غرض رکندا. مگر
هٿ جي پٺيان آهو بدن هوندو، جو ڪنهن به
بي الصافيءَ اڳيان ڪين نٿو ڏو ۽ اها دل هوندي
جا ڪنهن به ضروري ڳالهه تي ڪڏهن به آڻ
ڪين ماڃيندي.“

ٻيڊت جواهر لعل نهرو

هي اجلاس ڪالنگريس جي اناس ۾ هڪ اعليٰ
اهميت رکندڙ آهي. هي لاهور ۾ راوي نديءَ جي
ڪناري تي ۱۹۲۹ جي پوئين هفتي ۾ ٻيڊت جواهر لعل
نهروءَ جي برٽانوي هيمٿ ٿيو هو. آڃيان ڪميٽيءَ جو
چيئرمين ڊاڪٽر سيف الدين ڪچلو هو. اجلاس ۾
جتي پندر لاکه داس ۽ ٽو لکي وچي جي سر بابين جي
قدر شناسي ڪئي وئي. وائسراءِ جي ٽرين تي ڳوليماڙي
تي دڪ ظاهر ڪيو ويو ۽ لارڊ اروڻ ۽ سندس ٻارئيءَ
جي اچي اڪرڻا ٿي ڪين واڌايون ڏنيون ويون. سرڪار

عبدستان ۾ ان موجب اينڪي راج نه قائم ڪيو ويو نه
ڪانگريس پورن آزاديءَ واسطي اهنسڪ قطع تعلقات
جي هلچل هلائيندي. آزاديءَ جي هلچل جي سرچار
لاءِ پروگرام پڻ ٺاهيو ويو.

[پندرہ مهينن لاءِ ٺهڙو جي جيوت جو ورثو
۳۴ اجلاس جي بيان ۾ ڏنو ويو آهي.]

ويٿي. سائمن ڪميشن جي بهشڪار جو فيصلو ڪيو ويو. ورڪنگ ڪميٽيءَ تي ڇڏيو ويو ته جدا جدا سنڌستان جي ميلاپ سان هڪ جوڙجڪ جي رٿ تيار ڪري. ڪانگريس جو motto ”پورن قوم جي آزادي“ لهرايو ويو. خود شريعتي اني پيسن تي لهراءَ جي پٺڀرائي ڪئي. وڌيڪ لهراءَ چين، برطانيا جي سامان جي بهشڪار، هندو مسلم ايڪٽ، آفريڪا ۾ هندستانين سان ظلمن وغيره جي باري ۾ پاس ڪيا ويا. هن سال شعب قرايشي، پنڊت جواهر لعل ۽ شري سپاس چندر بوس سيڪريٽري مقرر ڪيا ويا.

ڊاڪٽر هڪٽيار احمد انصاريءَ جي حيات:-

هڪٽر جعفر يوسف پور ۾ ۱۸۸۰ ۾ ٿيو هو. ايف - اي ٽائين اللہ آباد ۾ تعليم وٺڻ بعد حيدرآباد دکن جي نظام ڪاليج ۾ پڙهندو رهيو ۽ مدراس يونيورسٽيءَ جي بي - اي پاس ڪري نظام سرڪار جي اسڪالرشپ سان ڊاڪٽريءَ جي اعليٰ تعليم وٺڻ لاءِ ولانت ويو. ۱۹۰۱ع ۾ ايڊلبرگ يونيورسٽيءَ ۾ داخل ٿيو ۽ ڊاڪٽر آف ميڊيسن ۽ ماسٽر آف سرجري ڊاڪٽريءَ ۾ ٻن ڊگريون حاصل ڪري لڊن جي ڪيٿرين اسپتال ۾ ڪيترا سال ڪم ڪري عملي سکيا حاصل ڪري ۱۹۱۱ ۾ وطن وريو. سندس اوڏاڍو رنجي ويو هو. هندستان جي مڪيه ڊاڪٽرن ۾ ڳڻجڻ لڳو. ڪانگريس ۾ بهرين بهرين ۱۸۹۹ ۾ شامل ٿيو. ۱۹۱۲ ۽ ۱۹۱۳ ۾ ترڪيءَ ۾

ٻائيتا ليون اجلاس

پوڌان - ڊاڪٽر انصاري - مدراس ۱۹۲۷

”ڀارت جي هن رٿي هن دنيا جي بدلهي جو علاج آهي، ڇاڪاڻ ته سلطنت شاهي جي ڪمان جي ڪنجي هي رٿي آهي. ڊيڪر هندستان آزاد ٿيو ته اها اڏاوت ٻاڙهي وئي هئي ۽ ٽي ويڊي. ايشيا جي آزادي ۽ دنيا جي صلح شاعريءَ واسطي پوري خطري، آزاد ۽ خود حڪومت ڪندڙ ڀارت رٿي آهي.“

ڊاڪٽر انصاري

هيءُ اجلاس مدراس ۾ ڊاڪٽر مشهور احمد انصاري جي صدارت هيٺ ۱۹۲۷ ۾ ٿيو هو. آڄان ڪميٽي جو چيئرمين شري سي. ايم. مڙونگا مڊالبار هو. ۲۲،۴۴ ڊپلوميٽ حاضر هئا. اجلاس ۾ جنگ جي انديڙي اي لهراءِ پاس ڪيو ويو. عام ڪي جٽاءُ ڪيو ويو ته ڪنهن به سلطنتي جنگ ۾ ڪنهن به ريف سرڪار کي مدد نه ڪرڻ گهرجي. جنرل آري هٿيارن جي قاعدي خلاف ستيا گره ڪندڙ کي سندس رڪ هٽائڻ تي مبارڪبادي ڏني وئي. برما کي هندستان کان جدا ڪرڻ جي رٿ کي لڏايو ويو. شاهي قيدين جي آزاديءَ جي گهر ڪئي

۴ ۱۹۳۸ سوڌو وري کانگريس ۾ شامل ڪون ٿيو.
۱۹۳۸ ۾ شري سياش جي چوٽي وقت وري کانگريس
۾ شامل ٿيو ۽ سال ٽائين خوب ڪم ڪيائين، پوءِ
مارورڊ بلاڪ ۽ سياش باهه جي هاجل جي پٺڀرائي
ڪيائين. مئي ۱۹۴۱ ۾ گذاري ويو. سنو ليڪ ۽ اعليٰ
دماغ اڳواڻ هو.

۽ پوءِ هميشه شامل ٿيندو رهيو. ۱۹۱۴ ۾ مدراس ڪانگريس اجلاس جي آجيان ڪمٽيءَ جو هڪ سيڪريٽري هو. ٽامل پراڻڪ ڪانگريس ڪمٽيءَ جو پڙڏان هو. ديش ٻنڌو داس وانگر هن به مدراس ڪارپوريشن تي قبضو ڪيو. ۱۹۲۶ ۾ مدراس شهر طرفان سينٽرل اسيمبليءَ جو ميمبر چونڊيو ويو. ساڳئي سال گڙهائيءَ ۾ ڪانگريس اجلاس جو پڙڏان ٿيو. هندو مسلم ايڪتالاءِ زبردست ڪوشش ورتائين. گڏيل ڇولڊ لاءِ نون هڪ عملي رٿ جوڙي، ها عام ۾ پسند پئي. سينٽرل اسيمبليءَ ۾ مخالفتي ڌر جو ٺاهيو ٿي لهندو مقرر ڪيو ويو. ۱۹۲۷ ۾ ڪانگريس اجلاس مدراس ۾ ڪرڻ واسطي ڪوٺ ڏنائين ۽ اُتي ڪاميابي جو جس ڪيس ٿي حاصل ٿيو. ڪيترا سال ڪانگريس ورڪنگ ڪمٽيءَ جو ميمبر ٿي رهيو. سائمن ڪميٽي جي بهشڪار لاءِ خاص ڪوشش ورتائين. پوءِ بيماريءَ سبب ولائف ويو ۽ جدا جدا ملڪن جو سير ڪيائين. سندس چڱي مرحبا ٿي. هندستان ۾ اچي انڊيا ليگ اڀيا ڪيائين ۽ ٺهرو رپورٽ خلاف آزاديءَ جي سوال تي آواز اٿارائين. پنهنجو مقصد پورن آزادي تي ظاهر ڪيائين. ۱۹۳۰ ۾ ستيا گره شروع ٿيڻ تي ملڪي ميدان مان ٽڪري وارو

نڌي ڦٽيون ڪيون وڃن پر ملڪ جي ناي جي سوال
جي پٺڀرائي ڪرڻ ۽ ان لاءِ رٿون ڏيڻ لاءِ اجازت ڏي
وئي. ديش کان ٻاهر ڪم ڪرڻ، هندو مسلم اڻڪتا
گرو دارا فيد بن ۽ ڪر بنسي ۽ جي باري ۾ به ٺهراءَ پاس ڪيا ويا
هن سال لاءِ ڊاڪٽر ايم. اي. انصاري، شري. اي. وانگا
سوامي آڻنگر، بدبنت سمٽال ۽ شري وي. جي. پٽيل
سڪريٽري مقرر ڪيا ويا.

شوي شوي دواس آيدگ، حي ٥٨٠٦٠٠

١١ هجڙو جلد ۱۱ سيپٽمبر ۱۸۷۴ع ۾ مڊورا جي راءِ
ڳوٺ ۾ ٿيو هو. ۱۸۹۵ ۾ اي. اي. ۽ ٻن سالن بعد وڪالت
پاس ڪري ۱۸۹۸ ۾ هاءِ ڪورٽ ۾ وڪالت ڪرڻ لڳو.
۴ جوڙجڪي قاعدي جي باري ۾ اٿارٽي ڳڻيو ويو
هو. ۱۹۱۲ کان ۱۹۱۶ تائين مدراس سينيٽ جو
ميمبر ٿي رهيو. ۱۹۱۶ کان ۱۹۲۰ تائين مدراس سوشل
ريفرم ائسوسيئيشن جو پرايزيڊنٽ ٿي رهيو. ۱۹۱۶ ۾
اٽل و وڪيٽ جنرل مقرر ڪيو ويو پر ۱۹۲۰ ۾ پنجاب
جي ظلمن ڪري ان عهدي جي استيفعا ڏنائين ۽ عام
ڪمن ۾ گهڙي پيو. سي. آءِ. اي خطاب جو ۱۹۲۱ ۾
ڪيائين. ۱۹۲۱ ۾ مدراس يونيورسٽي ۽ پاران ڪائونسل
جو ميمبر چونڊيو ويو، پر هن جلد ئي انجي به استيفعا
ڏئي. ڪانگريس ۾ بهرين بهرين ۱۸۹۹ ۾ شامل ٿيو ۽

ايڪيٽاليهون اجلاس

پوڌان - شري شريدهواس اينگر - گوهاڻي ۱۹۲۶

”هن وقت جي ڪوڄ فيلسوفي نه، پر ڪم آهي، نه فقط شخصي آزادي پر قوم جي آزادي، ايڪي نه فقط آدرش ۽ آدرش پر دستن ۽ ڪم پر، سڀ کان مٿي بحشي ڪاليجن ۽ رڻن ۽ دان مدي کان آخر سڄو جوڙڪ ۽ انظام ڪوڄيل آهي.“

شريدهواس اينگر

هي اجلاس گوهاڻي ۽ شريمان شريدهواس اينگر جي صدارت هيٺ ۱۹۲۶ ۾ ٿيو هو. آجيان ڪميٽي ۽ جو چيئرمين شريمان ٿي. آر. ٿوڪن هو. ٽي هزار ڊپليگيٽ حاضر هئا. اجلاس ۾ سوامي شريڌانند جي شهيديءَ تي مهاڻا گانڌيءَ ۽ مولانا محمد علي ۽ سندس ڪنهن جو رستار ڪيو ۽ شوڪ طاهر ڪيو ويو. ڪيمپا ۾ هندستاني سنڪ ڪندڙن سان بي الصافيءَ ڪي ٿيندو ويو. فيصلو ڪيو ويو ته جيستائين قومي ڪهڙن ٿي سرڪار ڏيان نه ڏئي، تيستائين ڪائونسلن پر وڌايون ۽ عهدا نه قبول ڪيا وڃن ۽ سرڪار جون حيثيت وغيره جون رٿون.

چار سال تعليم ور ٿاين. ڪاليج ۾ تعليم وٺندي هن
 ”ليدي آف دي ليڪ“ نيرهن سون ستن جو هڪ
 اعليٰ شعر لکيو ۽ ٻن هزار ستن جو هڪ انگريزي لائق
 لکيو، جنهنڪري هنجي قابليت جي ساراه ڏاڍي
 وڌي. وليم ۾ به انگريزي ڪتاب ”دي گولڊن
 نريشهوڊ“ ۽ ”دي برڊ آف ٿاير“ لکي پڌرا ڪرايائين
 جي ڪيتراين ٻولين ۾ ترجمو ٿي چڪا آهن، جنهنڪري
 سندس نالو اعليٰ شاعرن ۾ شمار ٿيڻ لڳو. ۱۸۹۸ع ۾
 هندستان ۾ واپس ورت ٿي سندس شادي پرنالٽڪ ۽
 جانيءَ جا پٽن ٿوري هڪ مدرسي غير برهمڻ ڊاڪٽر
 گوڊل راجاو ٽنڊوءَ سان ڪئي ويئي، جنهنڪري سندس
 گهرستي جيون بلڪل آرام ٻريو گذرندو رهيو آهي.
 کيس ٻه پٽ ۽ ٻه ڌيئرو آهن، جن کي ساڳيءَ ريت پاليو
 اڻايو ويو آهي. ۱۹۱۴ ۾ کيس رابل سوسائٽي آف لٽريچر
 جو فيلو مقرر ڪيو ويو. ۱۹۱۵ کان وٺي هوءَ ملڪي
 ميدان ۾ ڪهڙي. ۱۹۱۶ ۾ لکنو ڪالگريس اجلاس ۾
 هن خود حڪومت جي نمائدي ۾ ڏاهپ، ان بعد ڀارت
 جي دؤري ٿي اڪتي. ڪيترن شهرن ۾ جدا جدا ورهين
 ٿي ليڪچر ڪيائين. ۱۹۱۷ ۾ ڪلڪتي ڪالگريس ۾
 شامل ٿي. ۱۹۱۸ ۾ پاڳڙو ۾ بهار وديا رٿي سميلن،
 مدراس ۾ پرنالٽڪ راجپتي ڪانفرنس ۽ دهليءَ ۾ آل
 انڊيا وومينس ڪانفرنس جي صدارت ڪيائين. ۱۹۱۹
 ۾ جڏيوا ۾ لٽريچر اسٽريٽ سم اڌڪار ڪانفرنس

شريمتي سروچني لکھو

[سال ۱۹۲۵]

آرڊيننس کي ننڍو ويو. ستياگره ۾ وري وشواس طاهر
 ڪيو ويو. وچور وار ٻروگرام ٺاهيو ويو. ملڪ اندر ماڻهن
 کي ٻوري شڪتي حاصل ڪرڻ لاءِ سکيا ڏني. ۽
 وڊيشن ۾ هندستان جي ٻاري ۾ سچين سُمن ٻهڃاڻ
 جي ضرورت ڏيکاري ويئي. سوراڄ ٻارتيءَ جي گهرن
 جي پٺيرائي ڪئي ويئي ۽ کس ڇيو ويو ته جيڪڏهن
 سندن گهرن ۾ قبول ڪيون وڃن ته اهي ڪاٺا سٺن
 مان واڳ آڻوت ڪري اچن. ”هندستاني“ ڪانگريس
 جي ٻولي قبول ڪئي ويئي. ٺهرايو ويو ته آل انڊيا
 ڪانگريس ڪميٽيءَ جو ڌارين ڏينهن لاءِ ڪاٺو کوليو وڃي.
 هن سال ڊاڪٽر ايم. اي. الصاري، شري اي. رليگا
 سوامي آندگر ۽ پنڊت ستاگر سيڪريٽري ڪيا ويا.

شروعاتي سروي جي ننڍو ۽ حيات:

هيءَ ننڍي ”هند جي بلبل“ جي نالي سان سڃاتي
 دنيا ۾ مشهور آهي. جنهن حيدرآباد دکن ۾ بنگالي
 برهمڻ ڊاڪٽر انهورناٿ چنوپاڻي پالڻ جي گهر
 مان وڌا سڌريءَ جي گهر مان جنم ورتو هو.
 سروي جي ننڍيءَ کي اهڙيءَ ريت تعليم ملي، جو اڃا
 هو ٻارن مان جي هئي ته مئٽرڪ امتحان پاس
 ڪيائين. سورتن سالن جي عمر ۾ ۱۸۹۵ع ۾ انعام سرڪار
 جي اسڪالرشپ سان اعليٰ تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ
 وائٽ رويي ٿي، جتي ڪئمريج ۽ ڪنگس ڪاليج ۾

چاليدون اجلاس

پرڌان - شريعتي سروجني ٿڌو - ڪالپور ۱۹۲۵
”آءُ اوهان جي دلين اندر ڪيئن ڏرڻو
منڇائيندس ؟ ڪيئن اها اڻ اڄيائيندڙ اکهي
ڀاريندس ، جو اُن اڻ اڄيائيندڙ آءُ اوهان
جي غلامي، اوهان جو نفاق ؟ آءُ ڪالپور
جيڪي اوهان کي بکيو، لنگو، ٿڌو، مظلوم
۽ دلشڪستو رکن ٿيون، سي سڀ چلي وڃن ۽
سروجني ديوي

هي اجلاس ۱۹۲۵ ۾ ڪالپور ۾ شريعتي سروجني
ديوي ٿڌو ۽ جي پرڌانپني هيٺ آيو هو. آجيان سميت
جو پرڌان ڊاڪٽر مرلي لعل هو. ۲۶۸۸ ڊيپليگيٽ حاضر
هئا. اجلاس ۾ شري سريديرنات پندرجي، ديش بندو
چترنجن داس ۽ ٻين جي مرنپوءِ ئي شوڪ ظاهر ڪيو
ڏئي ويئي. ظاهر ڪيو ويو ته حدن جي محدود ڪرڻ
۽ پرڌانپن جي داخلا جو بل آمريڪا ۾ ۱۹۱۴ع جي
گالڌي - سمٿس ٺاهه جي خلاف آهي ۽ رائونڊ ٽيبل
ڪانفرنس کي امانت ڪرڻ لاءِ صلاح ڏني ويئي. بدگال

جيون سائڻ شريعتي ڪستور يا آغا خان مخالف اندر ئي
 گڏاي ويئي. بيماريءَ ڪارڻ ۶ مئي ۱۹۴۴ تي ڪم
 آزاد ڪيو ويو. مهاڻا سرڪار سان ڊگهڙهه هلائي، مستر
 جناح سان ٺاهه تي اچڻ لاءِ بمبئي ۾ وڃي گذريو. هند
 وائسراءِ پنهنجي ۱۴ جون ۱۹۴۵ واري پيڌرائي ۾
 ۲۵ جون سهلا ڪائونسل ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ ڪم ڪوٺ
 ڏني. مهاڻا گانڌي ڪانگريس جي عيوضيءَ طور اهر
 شامل نه ٿيو پر صلاحڪار طور سملي ويو. ڪائونسل
 ڪامياب ڪم ٿي. ان بعد چوڌوڪي ڪم ٿي خاص
 زور رکندو رهيو ۽ ان لاءِ ملڪ ۾ وڪيٽ ڪيائين.
 سندس دلي اڃا پڻي رهي آهي ته ملڪ ۾ ڳوٺاڻو
 دور ٿئي ۽ نڪه ۽ ٻئي ضروري مسئلا حل ٿين. هن
 سال وڙائي شريف سان هندستان جي آزاديءَ جي
 سوال تي ڳالهين ۾ خوب احو ورتائين. ۱۹۱۹ کان
 ”پنگهه، انڊيا“ انگريزي هفتيوار اخبار ۽ ”نوجيئون“
 هيندي ۽ گجراتيءَ ۾ ڪڍندو رهيو. ۱۹۳۰ ۾ هريجن
 هاجل ڪي زور وٺائڻ لاءِ ”هريجن“ انگريزي، هيندي
 ۽ اُڙدو ۾ ڪڍندو رهيو آهي. پنهنجي آلم ڪٿا ۽
 ٻيا ڪيترا ڪتاب پڻ لکيا اٿس. اهنسڪ ۽ ستم جو
 پوڄاري آهي ۽ دنيا کي اهو پيغام ڏيئي رهيو آهي.
 ۷۱ ورهين جي پيريءَ ۾ به حوالن کان جوان آهي.
 سندس دلي اڃا آهي ته سوا ٽي سال زندگي
 هندستان کي آزاد ڏسان ۽ دنيا کي پنهنجو دائري، پيغام
 پهچائيندو رهان.

ٺه هولدي ٺه پاڻ کانگريس جو هونا ڪرڻا رهيو
سڪاني آهي. ۱۹۳۷ ۾ بنيادي تعليم جي واسطي ڪوشش
ڪيائين ۽ کانگريس وڙائن جي وقت ۾ جتي ڪٿي
ان جو پرچار ٿيو. ۱۹۳۹ ۾ راجڪوٽ جي معاملي ۾ همت
وجهي آئي جي سوال کي حل ڪيائين. ان وقت
کانگريس ۾ گرم گرم ۽ وغيره غيالن جي ايتري نه چڪتاڻ
هلي رهي هئي، جو ملڪ ۾ گهرو لڙائيءَ جو انديشو هو.
ان وقت ملڪ سندس اڳواڻيءَ ۾ وشواس ظاهر ڪيو.
۱۹۳۹ ۾ ساڳئي سال مهاڀاري لڙائي ۽ ورپ ۾ مدھن
ڪڍيو. هن وائسراءِ سان ملاقات ڪري هندستان جو
سوال ڄاڻي جي رستي حل ڪرڻ گهريو، پر سرڪار
پنهنجي ضد تي قائم رهي. کانگريس سيپٽمبر ۱۹۴۰
۾ کيس ٻيڪٽيئر بڻائي پنهنجي اڳواڻيءَ جي واڳ
سندس هٿ ۾ سونپي. هن ڳالهائڻ جي آزاديءَ
جي گهر ڪئي پر گهر قبول نه ڪئي ويئي.
جنهنڪري ۱ آڪٽوبر ۱۹۴۰ کان شخصي ستياگره
جي هلاچل هلي، جا پوءِ مهمل ڪئي ويئي. ۱۹۴۲ ۾
”ڪنٽ انڊيا“ هلاچل هلايائين. ۸ آگسٽ ۱۹۴۲ تي
بمبئيءَ ۾ آل انڊيا کانگريس ڪميٽي جي ميٽر ۾ مشهور
”ڪنٽ انڊيا“ نھراءِ باس ڪيو ويو ۽ وري به ملڪي
هلاچل جي واڳ کيس سونپي ويئي، پر سرڪار ۱۶ آگسٽ
پر پات جو ٻين اڳواڻن سميت کيس گرفتار ڪري مشهور
آغا خان محلات ۾ نظربند رکيو. فيبروري ۱۹۴۳ تي ۲۱
مدھن ورت رکيائين. ۲۲ فيبروري ۱۹۴۴ تي سندس

۽ ٺٺا گهري. سرڪار اڳ ٽي دٻاءَ جي ٿياري
 ڪري ڇڏي هئي. ۱۹۳۲ جي شروعات ۾ اڳواڻ ۽
 سڀ قومي ڪم ڪندڙ حڪمرانن جي ٻيڊ ٺاهڻ ڪيا ويا.
 مهاڻا کي به حڪمرانن جي ٻيڊ ۾ نواسيو ويو. آرڊر ۽
 راج ٽائمر ڪيو ويو. هوڏانهن سرڪار جيڪو
 ڪميونل اوارڊ ڪيو هو، تنهن تي مهاڻا اعتراض وٺي
 مرڻ ٿاڻن اڳواڻ ڏيکيو. انڪري سرڪار کي مڙو پيو.
 ۱۹۳۳ ۾ کيس آزاد ڪيو ويو. مهاڻا سڄو سال ٺٺا
 هريجن هلايل هئا جو فيصلو ڪيو. سڄي هندستان ۾
 هن باري ۾ دڙو ڪيائين ۽ ۹ لک روپيا ڪٺا ڪيا.
 اٺن ڪٽر سنائين ڪن هنڌ خولي حملا ڪيا پراڻا
 جي دٻا سان ٻڙي ويو. ”هريجن سبوا سنگهه“ جاري
 ڪيائين، جو اڃا سوڌو هريجن واسطي سندس ڪارڻ
 ڪري رهيو آهي. ستياگهه هلايل مهمل ڪئي وئي.
 ۱۹۳۴ جي ۷ آگسٽ تي ڇهون ڀيرو هڪ سنائي بند
 جي زخمي ٿيڻ ڪري ورت وڪيائين. آڪٽوبر ۾ بمبئي
 ۾ ڪالگريس اجلاس ٿيو، جنهن وقت هن ڪالگريس
 کان الڳ ٿيڻ جو فيصلو ڪيو تنهن وقت کان ”هريجن
 سبوا سنگهه“ ۽ ”چرخاسنگهه“ دواڻ هريجن ۽ ٻولائين هنرن
 رستي ملڪ ۾ جوڙجڪي ڪم کي زور وٺائڻ جو لٽرڪ
 هلائي رهيو آهي. باغ ۽ بيٺو ٿيڪ ٿڌ هن کان ڪالگريس جو
 ۴ آڻ جو رواجي ميمبر نه ڪوڏ آهي، نه ڪوڏ وڌو
 ڪم سندس صلاح بنا ڪوڏ ڪيو ويندو آهي. ميمبر

۱۹۲۹ رات جو ۱۲ بجي سندس پورن آزاديءَ جو نھراڻو
 جي ڏينھن ملھائڻ بعد ستياگرھ هلچل جي پڌرائي
 ڪئي ويئي. خوب پرچار ھليو. ديش اندر زبردست
 اٿل پٿل پيدا ٿي. ۱۲ مارچ ۱۹۳۰ ۾ مھاتما گانڌي
 پنھنجن مکيه آشرم واسين سميت ڊانڊيءَ جي لوط
 ڪئي ۽ ۵ مئي تي جيل اماڻيو ويو. زبردست هلچل
 گانڌيءَ سان ۵ مئي مارچ ۱۹۳۱ تي ٺاھ. ڪيو ۽ سڀ
 راجنيتي قيدي آزاد ڪيا ويا. ڪراچيءَ ۾ کانگريس
 اجلاس ٿيو، جنھن ۾ کانگريس پي گولمز ڪانفرنس
 لاءِ مھاتما کي پنھنجو اڪيلو عيوضي مقرر ڪيو. مھاتما
 ولانت ويو، ملڪ جون گھروڻ پوريءَ طرح ڪانفرنس ۾
 پيش ڪيائين پر ڪوڪڙ ٿيل ڪين اڪتو، مگر کانگريس
 جو پيغام ولانت ۾ گھڻن جي ڪمن تائين پهتو. مھاتما
 جي ولانت ۾ زبردست آجيان ٿي. خود اصل دستور
 بتر بادشاھ هن ان اگھاڙي يار تي فقير سان پنھنجي
 حالات ۾ ملاقات ڪئي. هندستان ۾ موٽڻ لسي ڏٺا
 ڪڍي صلح جا شرط پوڙيا ويا آهن ۽ دٻاءُ جي
 دگر آهي، انڪري وائسراءِ کي ملاقات لاءِ لکياءُ
 انڪاري ڪئي ويئي. انهي کانگريس هلچل

پئي سوال ڪڏي ماڪ اندر سرڪار سان قطع تعلقات
 ڪرڻ جي هلايل هلارائي. ۱۹۲۰ ۾ ڪلڪتي جي
 خاص ڪانگريس اجلاس ۾ لالا لچيتراءَ جي صدارت
 هيٺ اهو تهاڻ پاس ڪيو ويو ۽ ساڳئي سال ناگپور
 جي اجلاس ۾ ان جو اعلان ڪيو ويو ۽ ان سان گڏ
 ڊيوڪ آف ڪائنات (شهرادي) جي هندستان ۾ اچڻ
 تي آهيان بهڪار ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو. هن هلايل
 شخص زور ورتو ۽ شهرادي جي آجيان جو اهڙو ڪارڻ
 هن وقت کان ئي مهالما ڪانڊي ڪانگريس جو مکيه
 اڳواڻ ڪري سمجهيو ويو. شهرادي جي هندستان ۾
 اچڻ تي امڙي ۽ ۾ نسادن ٿيڻ ڪري ئي ڏينهن ورت
 رڪبانين. ۱۹۲۰ ۾ قانون توڙ هلايل جو سڌاءُ سٿيو ويو.
 پنڊت مالوي ۽ ۾ ۾ معرفت سرڪاري ناهه جي ڪوشش
 ڪئي وئي پر مهالما نه ۾ ۾ مگر چوري چورا جي حادثي
 ڪري هلايل بند ڪيائين. مارچ ۱۹۲۲ ۾ کيس گرفتار
 ڪري ڇهه سال جيل جي سزا ڏني وئي. ۱۹۲۱ ۾ ۾ ۾
 سب ۴ فيبروري ۱۹۲۴ تي آزاد ڪيو ويو ۽ آپريشن
 ڪيو ويو. ڪوشش ۾ هندو مسلمانن جي نسادن ڪري
 اڳتا واسطي ۲۱ ڏينهن ورت رڪيانين. بيلگام ۾
 ڪانگريس اجلاس جو ڀرڻان ڪيو ويو. ان بعد ڪهڙو وقت
 جوڙ ڪي ۾ پروگرام جو خاص ڀرچار ڪندو رهيو. ۱۹۲۶
 ۾ ساريتي. آخر ۾ ڪن اخلاقي شرطن ٿيڻ ڪري
 نيون ۾ ورتو رڪيانين. هڪ سال جي سرڪار

مهاڻا کي پاڻ سان گڏ وڪڻائي گهروءَ اڪري ۱۹۱۶
 جي لڪڻو ڪالنگريس ۾ شريڪت ڏرڻ جي وري شاعلي
 وقت لوڪمانيه جي مدد سان ئي کيس ڪالنگريس ۾
 کڻيو ويو ۽ لوڪمانيه سندس مدد ڪندو رهيو. ساڳئي
 سال لوڪمانيه ملڪ سرڪار کي مهاڀاري لڙائيءَ ۾ شرطي
 مدد جي آڇ ڪئي ته هندستان کي جنگه بعد بينڪي
 راج ڏيڻ جو انجام ڪيو وڃي. انهيءَ آڇ تي مهاڻا
 کي رنج ٿيو پر پاڻ خود ٻئي سال ساڳي خواهش
 ڏيکارڻ ۽ انهيءَ اميد وچان خوب مدد ڪيائ. ۱۹۱۷ع
 ۾ مزدورن جي احتجاج خلاف آواز اٿاريائين. ڪيترا
 ستياگره ۽ ڇهه مارن هاپل ڪيائين. ۱۹۱۸ ۾ احمد آباد
 جي مل جي مزدورن جي هرنال ۾ ۱۹۱۸ع ورتائين
 ۾ مهاڀاري لڙائي ختم ٿي ۽ هن ڏٺو ته هندستان کي
 مدد عيوض بينڪي راج جي بدلي رولٽ ائڪٽ جهڙا
 ظلمي قاعدا پلي پيا آهن، تنهن سندس دل کي صدمو
 رسايو ۽ ۱۹۱۹ع ۾ ستياگره هلائڻ شروع ڪرڻ جي پٺڙائي
 ڪيائ. کيس دهليءَ ڏانهن ويندي واراڪاسيءَ ۾ گرفتار
 ڪري واپس بمبئيءَ موڪليو ويو. رولٽ ائڪٽ
 خلاف ملڪ اندر باهه مڇي ويئي. هر هنڌ اعتراض
 جون ميٽنگون ٿيڻ لڳيون. پنجاب ۾ ڏاڍا ظلم ٿيا.
 امرتسر جي جلياوالا باغ ۾ ۱۳ اپريل تي ويساڪيءَ ڏينهن
 تي گناهه هندواسين جو بنا پوري چٽاءُ ڏيڻ تي عام
 ڪوس ڪيو ويو. ملڪ اندر مائٽ مڇي ويو. ٻئي طرف
 مسلمانن ۾ شڪايت جي سوال ڪري لاءِ پيدا ٿيو. مهاڻا

خولي حملو ڪيو مگر مالڪ کيس ٻيڙي ورتو. هن ٻيڙي
 ۾ هن ڏکڻ آفريڪا ۾ رهندڙ هندواسين جي حڪم لاءِ
 ڪافي. پاڻ پتوڙيو. ۱۸۹۹ ۾ هن اُتي پُڙي ۽ زلو
 بلوي وقت سرڪار جي جڳي سهانئا ڪئي. ۱۹۰۱ ۾
 ندرستي خراب هئڻ ڪري هندستان آيو، پر جلد ئي
 کيس وري ڏران وڃڻو پيو. ۱۹۰۲ ۾ هن اُتي ”الدين
 اوپنڊين“ نالي اخبار جاري ڪئي. قاعدي ٽوڙڻ سبب
 کيس ۴ ٻهرا جيل موڪليو ويو. ۱۹۰۹ ۾ هن انگلنڊ
 وڃي هندواسين جي حالت اُتي جي رهواسين اڳيان
 رکي. ۱۹۱۱ ۾ شريعت گوڪلي ۾ ڏکڻ آفريڪا وٺو.
 مهاڻا کي جڳي سڏتا حاصل ٿي. ۱۹۱۴ ۾ مهاڻا انگلنڊ
 مان ٿيندو وطن وريو. ۱۹۱۵ ۾ احمدآباد ۾ سنجارو
 آشرم جو بنياد وڌائين. هندستان ۾ هر هنڌ سندس
 ڪافي آجيان ٿي. هڪ سال شريعت گوڪلي
 جي صلاح موجب هندستان جي حالتن
 جي اڀياس ڪرڻ بعد ملڪي هلچل ۾ بهرو وٺڻ لڳو.
 ۱۹۱۵ ۾ بمبئي جي ڪانگريس اجلاس ۾ شامل ٿيو.
 جتي اجلاس جي پرڏان سر ستيندو پرسن سندس
 وشيه ڪميٽي ٿي ٺاهيو هو. ان بعد هو ڪانگريس
 اجلاس ۾ شامل ٿيندو رهيو. ان جي لوڪمائيءَ
 سان بهرين ملاقات ۱۸۹۶ ۾ ٿي هئي. لوڪمائيءَ
 کيس ’خيالن جو تشليست ڏوحو هو‘ مهاڻا شريعت
 گوڪلي جو پوئلڳ هو ۽ اُرم سمجهيو ويندو هو. لوڪمائيءَ

ويئي هئي. هن هندستان ۾ پهچي بهران امڻي ۽ جي
 هاءِ ڪورٽ ۾ وڪالت شروع ڪئي، پر لڄاري سپاء
 ڪري ۵-۶ مهينن ۾ هن ڪاميابي حاصل ٿيندي ڪاڊ
 ڏني، سو راجڪوٽ ۾ وڃي رهيو ۽ پاڻ جي اثر هيٺ
 کيس ڪم ملڻ لڳو. آخر ۱۸۹۳ ۾ پوربندر جي هڪ
 فرم کيس پنهنجي معاملي جي باري ۾ ڏکڻ آفريڪا
 موڪليو. اتي وڃڻ اسي هندستاني هٿ سبب اُس
 ڪيترا ظلم ٿيا. ڏکڻ آفريڪا ۾ رهندڙ هندواسين سان
 اتي انت لوان ظلم ٿي رهيا هئا ۽ سندن حقن سان والد
 ٿي رهي هئي. هن انهن ظلمن ۽ ناحقن جي خلاف
 جهنڊو بلند ڪيو. ۱۸۹۴ ۾ هن اتي ”نيٽل انڊين
 ائسبل ڪائونسل“ جو پايو وڌو. اتي زبردست هلچل
 هلايائين، جنهن کي ڏکڻ آفريڪا جو ستياگره ڪوٺيو
 ٿو وڃي. ان هلچل جو ڪارڻ اهو هو جو هندستانين
 تي ۲۷ پاڻولڊن جي سالياني ڊل وڌي ويئي هئي، جا
 هند سرڪار گهٽائي ٿي پاڻولڊ ڪئي هئي. هندستانين
 جون شاديون لاجائز قرار ڪيون ويون هيون وغيره.
 هيءَ هلچل ديش بندو انڊروز ۽ شري گوڪاڻي جي
 مدد سان ڪامياب ٿي ۽ هندستانين ٽان اها لاجائز
 ڊل لائي ويئي ۽ شاديون به جائز مڃيون ويون. جن
 ستياگرهين کي ان هلچل ڪري گرفتار ڪيو ويو هو،
 تن کي به آزاد ڪيو ويو. ۱۸۹۵ ۾ ملڪ وري، پر انهي
 سال ئي وري ڊرين وڃڻي بند ٿي لهند پئي ڳورن اُس

هندستانين سان همدردِي ظاهر ڪئي ويئي، ۽ نظام جي راج ۾ ڪلرڪ جي ستايلن سان همدردِي ڏيکاري ويئي. هندستان کان ٻاهر رهندڙن دانش ور اسين جي باري ۾ ۽ اُن واسطي شريعتي سروجني ديوي، شري ويز ۽ شري بنارسداس چترواليءَ جي خدمتن جي قدرشناسيءَ جا ٺهراءَ نه پاس ٿيا. هن سال لاءِ مسٽر شعب قريشي بي. ايٽ. - بروج ۽ پنڊت جواهر لعل نهرو سيڪريٽري مقرر ڪيا ويا.

دهالما گانڌيءَ جي حيات:-

ڀارت جي هن محبوب اڳواڻ جي جنم کان ڪهڙو هندوآسي واقف نه هوندو. هنجو پورو نالو آهي موهنداس. سندس جنم پوربندر ۾ ۲ آڪٽوبر ۱۸۶۹ ۾ ڏيوان ڪرمچند گانڌيءَ جي گهر ۾ ٿيو هو. انڊيائي سندس شادي ٿي هئي. پنهنجي پتا جي گذر ڪري وڃڻ بعد ۱۸۸۵ ۾ مئٽرڪ پاس ڪيائين، اُن وقت کيس هڪ پٽ ٺاهيو هو. سال بعد تعليم وٺڻ لاءِ ولانٽ ويو. سندس مالا ها ڌرمالما هئي، تنهن وڃڻ کان اڳ کانئس شراب، ماس ۽ ٻرائي استريءَ کان پري رهڻ جا ٻن ڪرائي پوءِ لاچار ولانٽ وڃڻ جي کيس اجازت ڏني. ولانٽ ۾ وڃي عام طرح هندستاني جوانن خرابين ۾ ڦاسندا آهن، تن کان هو بچيو ۽ شريستري پاس ڪري هندستان موٽيو. پوءِ سندس پياري مالا به گذاري

آئيندوون اجلاس

پرڌان - مهاڻا گانڌي - بيلنگام ۱۹۲۴ع

”اهو منهنجو ڀڪو ويچار آهي ته اهو
اسڪار ماڻهن کي پنهنجي شڪي جي ڄاڻ
ڪرائي آهي. سختين سبب رستي ماڻهن ۾
مقابلي ڪوڙ جي طاقت جو ظهور ٿيو آهي ۽ انهي
رستي ۾ ماڻهن ۾ اها ڳرڻا پيدا ٿي آهي، جا
جيڪر ٻئي ڪنهن به رستي مشڪل آهي ها.“

مهاڻا گانڌي

هيءُ اجلاس ۱۹۲۴ ۾ مهاڻا گانڌيءَ جي پرڌانپني
هيٺ بيلنگام ۾ ٿيو هو. آجيان ڪميٽي جو چيئرمين
شري ڪنگاڌ راءِ ديش پانڊي هو. ۱۸۶۴ ڊيليجيٽ
حاضر هئا. هن اجلاس ۾ آل انڊيا ڪانگريس ڪميٽي
جو پاس ڪيل گانڌي - داس - ليهرو ٺاهه قبول ڪيو
ويو. ڪانگريس ووٽن جو سرشتو به سڌارو ويو. اڄوڻپني
جي خلاف ۽ وائڪر سٽياگرهه جي باري ۾ لهراءِ پاس
ڪيا ويا. اجوري سان قومي شيوا به باڪل عزت
وڳي نهرائي ويئي. اڪالي هليچل، شراب ۽ آبي-مر
سبب به لهراءِ پاس ڪيا ويا. ڪوهاٽ جي سٽايل

۾ سال جيل ڏنو ويو. ۱۹۲۳ ۾ آزاد ٿيڻ تي ڪوڪندا
 ۾ ڪانگريس جي خاص اجلاس جو پريزڊنٽ ٿيو.
 ۱۹۲۷ ۾ لهرور رپورٽ موجب مسلمانن جي حقن جي
 آزاديءَ جي سوالن تي متعبد ٿيڻ ڪري ڪانگريس
 کان الڳ ٿي ويو. ۱۹۳۰ ۾ رائولڊ ٽيمبل ڪائونسل ۾
 شامل ٿيو، اُتي انگلنڊ ۾ ٿي جنوري ۱۹۳۱ ۾ گذاري ويو.

اڳيٽا ليوون اجلاس

پرڏان - مهاڻا گانڌي - بيلگام ۱۹۲۴ع

”اڏو منهنجو ڀڪو ويچار آهي ته اهنس
اسڪار ماڻهن کي پنهنجي شڪي جي چاڻ
ڪرائي آهي. سختين سبب رستي ماڻهن ۾
مقابلي ڪرڻ جي طاقت جو ظهور ٿيو آهي ۽ انهي
رستي عام ماڻهن ۾ اڏا جا ڳرڻا پيدا ٿي آهي، جا
جيڪر پئي ڪنهن به رستي مشڪل اچي ٿي.“

مهاڻا گانڌي

هيءُ اجلاس ۱۹۲۴ ۾ مهاڻا گانڌيءَ جي پرڏاڻپي
هيٺ بيلگام ۾ ٿيو هو. آجيان ڪميٽي جو چيئرمين
شري ڪنگاڌ راءِ ديش پالڊي هو. ۱۸۴۴ ڊيليجيٽ
حاضر هئا. هن اجلاس ۾ آل انڊيا ڪانگريس ڪميٽي
جو پاس ڪيل گانڌي - داس - ليهرو ٺاهه قبول ڪيو
ويو. ڪانگريس ووٽن جو سرشتو به سڌارو ويو. اڇو پٽي
جي خلاف ۽ وٽڪر ستياگرهه جي باري ۾ ٺهراءُ پاس
ڪيا ويا. اڄوري سان قومي شيوا به باڪل عزت
جوڳي ٺهرائي ويئي. اڪالي هليچل، شراب ۽ آفييم
نسبت ۾ ٺهراءُ پاس ڪيا ويا. ڪوهاٽ جي ستايل

۱. سال جيل ڏنو ويو. ۱۹۲۳ ۾ آزاد ٿيڻ تي ڪوڪندا
 ۾ ڪالگريس جي خاص اجلاس جو پريزڊنٽ ٿيو.
 ۱۹۲۷ ۾ لهرو رپورٽ موجب مسلمانن جي حقن جي
 آزاديءَ جي سوالن تي متبذ ٿيڻ ڪري ڪالگريس
 کان الڳ ٿي ويو. ۱۹۳۰ ۾ رائولڊ ٽيمبل ڪانفرنس ۾
 شامل ٿيو؛ اتي انگلنڊ ۾ ٿي جنوري ۱۹۳۱ ۾ گذاري ويو.

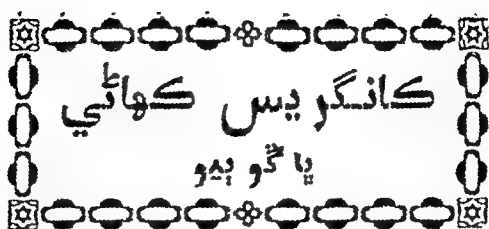
جاري ڪئي، جا پوءِ ۱۹۱۲ ۾ دهليءَ مان ڪڍڻ لڳو.
 سال بعد اڙدوءَ ۾ ”همدرود“ اخبار به ڪڍڻ لڳو.
 عليگڙهه يونيورسٽي لاءِ هن ڪافي چندو ڪيو.
 ۱۹۱۰ ۾ ڪالپور مسجد جي باري ۾ ولانت ويو ۽ آخر
 ان باري ۾ سرڪار کي جهڪڻو پيو. ۱۹۱۴ ۾ ”مڪيدوليا
 ۾ اچو ۽ اچي ان کي مدد ڪريو“ نالي سندس چوڻي تي
 ضبط ڪئي ويئي. ۱۹۱۴ ۾ جنگ لڳڻ تي ترڪيءَ
 جڏهن جرمنيءَ جو طرف ورتو، تڏهن هن ترڪيءَ سان
 همدردي ظاهر ڪئي، جنهنڪري آڪٽوبر ۾ کيس
 گرفتار ڪري جيل ۾ رکيو ويو. ۱۹۱۹ ۾ آزاد ٿيڻ تي
 امرتسر ڪانگريس اجلاس ۾ شامل ٿيو ۽ پوءِ هندستان
 جي دؤري تي اڪتو. هرهند سندس چڱي آجيان ٿي.
 ۱۹۲۰ ۾ مهاڻا ڪانڌيءَ جي اثر هيٺ آيو ۽ خلافت جي
 سوال تي خوب پُرچار ڪيائين. ۱۹۲۰ ۾ خلافت جي
 باري ۾ سفارت سان آڱر لڳندو ويو. موٽي اچي خلافت
 ۽ سوراڄ هلچل ۾ خوب بهرو وٺڻ لڳو. کيس ڪانگريس
 ورڪنگ ڪاميٽيءَ جو ميمبر ڪيو ويو. ۱۹۲۱ ۾ ڪراچي
 ۾ آل انڊيا خلافت ڪانفرنس جو پرايزيڊنٽ ٿيو. هن
 پنهنجي تقرير ۾ چيو ته مسلمانن لاءِ انگريزن لوڪري
 ڪرڻ حرام آهي. ان ڪري کيس ۱۹۲۱ ۾ گرفتار ڪري

۱. ڊپليگيٽ حاضر هئا. اجلاس ۾ شري ساورگر جي
 لاڳيتي بندوبست کي ننڍو ڇڏيو. آل انڊيا والٽيئر دل
 جوڙڻ جي رٿا ڪئي ويئي. ڪينيا جي هندستانين
 سان دلي عهدو ڏيڻ بڪاري ويئي ۽ شري مٽي سروجي
 ڊپوي ۽ چارج چورسٿ کي ڪينيا جي انڊين ڪاليج ۾
 ئي عيوضي ڪري موڪلڻ اُتال ڪيو ويو. سلون ۾
 هندستاني پورهيتن جي حالتن جاڇڻ لاءِ چارج ڪميٽي
 مقرر ڪئي ويئي. ستياگرهه ڪميٽيون ورڪنگ ڪميٽي
 ۾ سمائي ڇڏيون ويون. هن سال پنڊت جواهر لعل نهرو
 ڊاڪٽر ڪچلو، شري گنگاڌ راءِ، شري ڊي. گوپال
 ڪرشن سبڪداري مقرر ڪيا ويا.

۲. ڊولانا هڪماد عليءَ جي جيوٽ -

هن جو جنم رامپور راج جي هڪ مشهور گهراڻي ۾
 ۱۸۷۸ع ۾ ٿيو هو. عليگڙهه مان تعليم وٺي ۱۸۹۸ع ۾
 آءِ. سي. ايس امتحان لاءِ ولايت ويس. ڪامياب ٿيڻ
 تي هندستان موٽي آيو. پهر آڪسفورڊ ۾ وڃي بي. اي
 پاس ڪري ۱۹۰۲ ۾ هندستان موٽيو ۽ اچي رامپور
 رياست جي نواب جي نوڪريءَ ۾ گهڙيو. ٿوري وقت
 بعد ٽڙوڊي رياست ۾ وڃي نوڪريءَ ۾ لڳو. اُتي
 ۱۹۰۶ع تائين رهيو. ۱۹۰۶ ۾ مسلم ليگ ٻڙيا ٿي، جنهنجي
 باني وچيدڙن مان هي هڪ هو. ۱۹۱۱ ۾ هن ڪلڪٽ
 ۾ ”ڪمريڊ“ نالي هڪ انگريزي هفتيوار اخبار

انٽيڊيون اجلاس

پروڌان - مولانا محمد علي - ڪوڪڊا ۱۹۲۳ع
 ”سوراج، سڀني جي حڪومت ۾ ٿيڻ گهرجي ۽
 -- ائين ٿيڻ واسطي اهو سڀني جي هلي قربانيءَ
 سان ڪٽڻ گهرجي. جيڪڏهن ائين نه ٿيندو ته
 اسان کي اڏجي قائم رکڻ لاءِ جنگ ۾ وڙهندڙن
 جي بهاءُ ريءَ تي مدار رکڻو پوندو، جو ٿيڻ نه
 گهرجي. سوراج ڪهڙن جي ٿوري ۽ ٿوري قربانيءَ
 سان ڪٽڻ گهرجي ۽ اڪي ٿورن جي ڪهڙي ۽
 ڪهڙي قربانيءَ سان.“

مولانا محمد علي

هي اجلاس ۱۹۲۳ ۾ مولانا محمد عليءَ جي پوزيٽيءَ
 هيٺ ڪوڪڊا ۾ ٿيو هو. آجيان ڪميٽيءَ جو چيئرمين
 ديش پڪٽ شري ڪولدا ويڪتاپايه هو. ۶۱۸۸

۽ ڪاليج بند ٿي ويا. کيس پهرين ساڻم تي جيل ۾ ۽
 پوءِ ماڊليءَ جي جهڙي جيل ۾ بند رکيو ويو. هن ان
 عرصي ۾ ”گيتا رهسي“ جهڙو اعليٰ گرنت لکي دنيا
 کي ڏنو. ۱۶ جون ۱۹۱۴ تي کيس ٻولي ۾ آزاد ڪيو
 ويو. ۴ آگسٽ ۱۹۱۴ ۾ دنيا جي پهرين مهاڀاري لڙائي
 لڳي هئي. ان بعد ملڪ ۾ وڌيڪ جاڳرتا آئي. لوڪمانيه
 ۲۳ اپريل ۱۹۱۶ تي الدين هوم رول ليگ ۾ ڀاڳي ڪئي.
 مسز بيسنت به پنهنجي هوم رول ليگ جاري ڪئي.
 ٻنهي جي ڪوشش سان ملڪ ۾ گرمائش وڌندي ويئي
 آخر ۱۹۱۶ ۾ لنڪو ڪالگريس ۾ گرم خيالن وارا ڪالگريس
 ۾ گهڙيا ۽ لوم ڪالگريس کي الوداع ڪري ويا.
 لوڪمانيه سر ويلسٽائن چرول تي بداهوسي ڪيس ڪرڻ
 لاءِ ولايت ويو، جو هن پنهنجي ڪتاب ۾ لوڪمانيه
 تي الزام مڙهيا هئا. ان وقت هن به اُتي گشت ڪري
 هندستان جي سچين حالتن کان ماڻهن کي واقف ڪيو
 ڪيترا وياڪيان ڪيائين. لوڪمانيه کي ڪالگريس
 ۾ زبردست چولڊيو ويو پر سندس ولانت مان وقت ٽي به
 هونئو سگهڻ ڪري بهو ڀڙڙان ڪيو ويو. جڳهه پوري ٿي.
 مدد ڪرڻا عيوض هندستان کي حق ڀلڻ وجهڻ جي انجام
 تي پاڻي، ٽيري هندستان کي رولٽ انڪٽ ۽ جلياوالا جو
 ڪوس موت ۾ مليو. ۱۹۱۹ ۾ امرتسر ڪالگريس اجلاس
 ۾ لوڪمانيه بهشڪار جي لپتي اختيار ڪرڻ تي زور
 ڏنو. ان اجلاس بعد لوڪمانيه جي تندرستي ويٺي

ڪرڻا لڳو، جي خيال ۾ ڌر وارن کي ڪنهن ئي آڙيا
 ايتري قدر جو جڏهن سورٺ ڪالگريس اجلاس ۾
 سياڻپي جي چوڻ لاءِ لالا لچپتراڻي کي سياڻپي چوڻ
 جي دوستي ڏيڻ لاءِ هواسٽيج تي چڙهيو، تڏهن
 اُس ڀادر اڇلايو ويو. جنهن بعد لوڪماليه جي خيالن
 واري ڪرم ڌر ڪالگريس مان نڪري ويئي ۽ ڪالگريس
 فقط ۾ ڌر جي هٿ ۾ رهي. ساڳئي سال هن سمور
 وڌياليه کوليو، جنهن لاءِ پنجاه هزار رپيا ڪنا ڪيائين.
 مهاراشٽر ۾ شراب جي بهشڪار لاءِ ڪتن ٽي پڪيٽنگ
 جاري ڪرايائين. ڪالگريس کي به وساري ڪين ويٺو.
 اهڙي ڪوشش ڪيائين ۽ هلچل هلايائين جو بنگال
 جي پراولشل ڪائونسل ۾ پڻ ڌرين ملي ويئون ۽
 ڪرم کي راضي ڪرڻ واسطي سوديشي بهشڪار، قومي
 تعليم ۽ سواج جا لهراءِ پاس ڪيا ويا. ان وقت ڌاري
 ڪنهن انقلابي مٽر ڪنڊي ۽ ڪي سندس استري ۽
 سميت ماري وڌو. ان ڪم کي لوڪماليه کلي طرح
 ٺٽو ۽ ۲۴ جون تي کيس ۱۲۴ ۽ ۱۵۳ قلمن هيٺ
 گرفتار ڪيو ويو. کيس ضمانت تي به نه ڇڏيو ويو.
 مشهور بئريسٽر بٽيسٽا سندس کيس ۾ خوب لڙيو.
 لوڪماليه بچاءَ ۾ ۲۱ ڪلاڪ ويا ڪيان ڏٺو پر جڇ ٺڪر
 ئي ڪانس جواب ڏيڻ جو حق به ڪسي ورتو ۽ کيس
 ڇهه سال ڪاري ڀائيءَ جي سزا ڏني. هن ڪري بمبئي
 ۾ ڇهه ڏينهن مزورن هرنال ڪئي. سڄي ملڪ ۾ سڪول

رهيا هئا، سو وڪالت ڪرڻ کي ڪين لڳو انگريزيءَ
 ۾ ”مرهٽا“ ۽ مرهٽيءَ ۾ ”ڪيسري“ اخبارون سندس
 سمپادڪيءَ هيٺ نڪرڻ لڳيون، جن ۾ سڃاڻيءَ ۽
 بي. ڊ. پائيءَ سان ليکڻ ڪري سندس نالو چوڌاري
 وڃي ويو. هن ڪولاپور رياست جي ظلمن جي اوگهڙ
 ڪئي، جنهن ڪري کيس ۴ مهينا جيل جي سزا ملي.
 آزاد ٿيڻ تي کيس شاندار آجيان ملي ۽ اخبارون زور
 وٺنديون ويون. هڪ هاءِ ڪول ۽ برگوسن ڪاليج
 قائم ڪرايائ جنهن ۾ پاڻ پروفيسر ٿي ڪم ڪرڻ لڳو.
 ۱۸۹۵ ۾ بمبئي ڪائونسل جو ميمبر چونڊيو ويو، جتي
 هن عملدارن جي ڪڏن ڪرڻن جي خوب اوگهڙ ڪئي.
 ۱۸۹۶ ۽ ۱۸۹۷ ۾ ڏکڻ هندستان ۾ ڏڪر ۽ پليگ ڏاڍا
 رڱا ڪيا. ان وقت هو ماڻهن جي سهائتا ڪرڻ جي
 ڪم کي لڳي ويو. تنهن وقت هڪ نوجوان پليگ
 ڪميٽيءَ جي چيئرمين ۽ ليفٽيننٽ ائرنٽ کي ماري وڌو
 ان لاءِ به لوڪمائيءَ تڪ ٿي کيس هلايو ويو، جو هن
 هڪ ليک ۾ لکيو هو ته ”ماڻهن کي هندستان تي راڄ
 ڪرڻ جو حق ڪونهي.“ ان کيس ۾ کيس ۱۸ مهينا
 جيل جي سزا ملي. ان مدي اندر جيل ۾ هن دنيا جي
 دوائن ۾ اٽل پتل پيدا ڪندڙ هڪ ڪتاب ”اورائن“
 لي لکيو. ۱۹۰۵ ڪاپوءِ لارڊ ڪرزن جي ظامي زماني
 بنگال جي ورهاڱي ڪري ماڻ ۾ جاڳرتا آئي ۽
 ڪمائيءَ ديش جي آڌار واسطي ڪم خيالن جو پرچار

لوڪمانيه تلڪ

”سوراج منيڻجي حنر جو حق آهي.“

جنهن ڀاوت سڀوت آهي ۽ منتر ڀاوتواسين کي ڏنو،
هن منتر جو جاب ڄسو ۽ ڄبايو، جنهن هندواسين ۾
پنهنجي ڀاءُ، ڀيڻ ڀائي، ڌيڻ ڌيءُ، ڀڙيءَ، ڀڙيءَ، ڌڪايلن ۽
ڪريبلن لاءِ ڀيار ۽ حمد ڏني ۽ سونديشيءَ جا ڀاوت ڀريا،
جو ملڪي مڃڻو هو، سوراج عليا جو ڀائي هو، جنهن
ملڪ لاءِ ڌيري اختيار ڪئي آهي، اهو هو لوڪمانه
تلڪ مڃول.

جن ڪانگريس کي چوڙيون له مان آهي هڪ هو،
ڪانگريس جي ڪنهن به اڳواڻ جو ڀڙڏاڻ ڪونه ٿو
پر هو ڪانگريس جو روح وڙڻ هو، ملڪ جو ٻي تلڪ
پادشاه هو، هو جانور ۽ ڏند ۽ ڇو هو ٿو ملڪ واسطي
۽ گذاري وڃڻ کان اڳ ملڪ جي رهنمائيءَ جي واٽ
سندس آڻي ۾ ٿي آهي.

لوڪمانه تلڪ ۱۸۵۷ جو لاء ۱۸۵۷ ۾ شريست ڪنگاڏو
تلڪ اسٽنٽ ڏيپوتي اينڊيوڪيشنل انسپيڪٽر آهي
گهر وٺاڻي شهر ۾ جنر ورتو هو، ڏهن وڏين جي
عمر ۾ مانا ۽ ۱۵ وڏين جي عمر ۾ ٻيءَ گذاري ويس
ڪي ڇاچي جي مدد سان ۽ ڪٿه ٺوڪري ڪري
ٿي. اي پاس ڪرڻ کانپوءِ ۱۸۸۹ ۾ ايل. ايل. بي پاس
ڪيو. پر هن جي دل ۾ جو ڌيڻ ڌيءُ ڄاڻا مڃ ٿي

کيس لبرل انسوسٽيشن جو سياڻي چوڻڊيو ويو، جو
عهدو هن پڇاڙي ۽ گهڙي ۽ ٿاڻ سڏيائون. هو اڻ صاف، امن
۽ سڃاڻي ۽ جي موڙي هو. سندس ڏيهالڪ ۳۱ جولاءِ
۱۹۱۲ ۾ ٿيو.

متر ۱۸۶۷ کان ۱۸۷۰ع تاءَ ڪمڻسٽر ٿي رهيو
 اتيءَ عرصي ۾ هنڪي عاوڻن جي ٻلي جي ٺاڏي اوه
 هئي. ۱۸۷۰ کان ۱۸۷۶ع تاءَ شو عهد سرڪار جو وڙيو
 ٿي رهيو. ۱۸۷۶ع ۾ کيس سالي مان بدلي ڪري
 اٺاڻڪ ۾ وڪيو ويو. اتيءَ بدلي کيس ٽپڻي جوت
 رسائي ڇاڪاڻ ته اتيءَ ڪري سندس ٻڪين جي
 وڻاڪه اڻياس جو ڪم ڏي ويو. هنڪي ٻڪين ٻالڳ جو
 تڃاڻب شوق هو ۽ اتيءَ ڪم ۾ هن لکين وڻيا خرچ
 ڪيا هئا. هن سالي ۾ هڪ شاندار پوڻاڻا به ٿاهيو هو.

۱۸۸۴ ۾ ٻڙي ۾ سڀني ٻڙيلن جي شروعات جي
 هڪ ميٽنگ ڪوٺائي وئي، جتي هڪ سينٽرل
 ڪاميٽي ٺاهي وئي، جنهنجو سيڪريٽري متر ۱۸۸۴
 کي ڪيو ويو. ۱۸۸۵ع ۾ بمبئيءَ ۾ ٻيڙيون ڪانگريس
 اجلاس ٿيو، جنهنجو مهورت به کانئس ڪرايو ويو.
 ساڳي سال ۾ هن انگلنڊ وڃي، هندستان ۽ بمبئي
 اتي جي رهواسين اڳيان پيشيا وڃيا. پوءِ موٽي
 وري هندستان ۾ اچي ڪم ڪي لڳو ۽ ڪانگريس جو
 جنرل سيڪريٽري ٿي هندستان جي خدمت ڪرڻ لڳو.

متر ۱۸۹۴ع ۾ هندستان مان موڪلائي،
 لنڊن جي ويجهي هڪ ٻُڙ ۾ وڃي رهيو، جتان هو
 هندستان جي دوستن سان لکڙ پيو ڪندو هو ۽
 هندستان جي ٻلي تاءَ به ٻانڀ پورو ڪندو هو. ۱۸۹۴ ۾

مسٽر ايلن هيوم

انڊين نيشنل ڪانگريس جي بريا ڪرڻ ۾ مسٽر ايلن. او. هيوم جو وڏو هٿ هو ۽ هو لاڳيتو ڪيترا سال انجو جنرل سيڪريٽري ٿي رهيو هو، انڪري ڪيس ڪانگريس جو ابو چڻجي نه وڌاءُ نه ٿيندو.

مسٽر هيوم جو جنم ۱۸۲۹ع ۾ اسڪاٽلينڊ ۾ ٿيو هو. سندس پٽا جو نالو مسٽر جوزف هيوم هو، جو وڏو هندستان جو گهڻو گهرو هو. مسٽر هيوم ۱۳ ورهين جي ڄمار ۾ جهاز تي ڪم ڪرڻ لڳو. پوءِ ڪيس هيلپري ڪاليج ۾ موڪليو ويو، جنهن بعد هن يونيورسٽي ڪاليج هاسپيٽل مان ڊاڪٽريءَ جي ڊگري حاصل ڪئي.

مسٽر هيوم ڪليڪٽر ٿي هندستان ۾ آيو ۽ ۱۸۴۹ع کان ۱۸۵۷ تاءَ گڏيل علائقن ۾ اٽاوا جو ڪليڪٽر ٿي رهيو. هندستانين لاءِ سندس هڏ ڪر ڪندو هو ۽ هو سرڪاري ڪم بعد وڃي عام ماڻهن جي شيوا ڪندو هو.

اخبارن کي همٿائڻ، پنڌي خراپين کي ستارڻ ۽ علير جي وڌائڻ ۾ هو خاص ڇاه وٺندو هو. صرف سال ۱۸۵۰ع ۾ ئي هن ۱۸۱ اسڪول ڪولايلا! علير لاءِ ڪيل شاڪشيءَ بديست سرڪار به سندس ساراھ ڪئي.

جي ۱۴ جون ۱۹۴۵ تي ڪابل ۾ راند ڪاسٽ موجب
ڪانگريس ورڪنگ ڪميٽيءَ جي ميمبرن جي آزاديءَ
بعد وائسراءِ جي ڪوٺ تي ۲۵ جون ۱۹۴۵ تي سڀا
ڪانگريس ۾ شامل ٿيو، جنهن ۾ هن جيڪا قابليت ۽
دٻس سان وفائي ڏيکاري، تنهن جي دنيا ساراه ڪري
رهي آهي. ڪانگريس ۱۴ جولاءِ تي نئي ٻيٽي، جنهن
بعد هو ديش واسين ۾ آزاديءَ لاءِ اڪير پيدا ڪرڻ
لاءِ پرچار ۽ اسيمبلي چونڊن ۾ ڪانگريس جي سڀ
لاءِ ڪم ڪندو رهيو. تازو انگلنڊ مان وڌائي شاور
جي اچڻ تي ان سان ڳالهين ڪرڻ ۾ مشغول رهندو
آيو ۽ ڪانگريس جو طرف وڌائي شاور اڳيان اهايت
قابليت سان رکيائين. منجهس قوم جون وڏيون اميدون
آهن. هو ڪيڏي به مخالفت هوندي به مسلمان اڳيان
لڄ ڏوهندو جو آدرش رکي رهيو آهي.

جتي ستياگره هليجان پر ڪيترا ٻيرا چيل ويو. ۱۹۳۰ ۽ ۱۹۳۲ ۾ ڪانگريس جو انگينگ ٻوڙيدنت ٿي ويو. ۱۹۳۱ ۽ ۱۹۳۹ ۾ سندس نالو ڪانگريس ٻوڙيدنتي ۽ لاء پيش ڪيو ويو پر اندرستي شراب هٽ سبب هن قبول ڪين ڪيو. آخر ۱۹۴۰ ۾ کيس رامپڙه ڪانگريس جو ٻوڙان چونڊيو ويو ۽ لاڳيتو ۶ سال ٻوڙيدنت ٿي رهندو آيو. گذريل جولاءِ ۱۹۴۶ ۾ ٻوڙيدنتي ۽ جي چارج بددست جواهر لعل ڪي ٿي.

جڏهن وقت ۱۹۴۰ ۾ باغ ٻوڙان چونڊيو ويو هو، تڏهن وقت ماڻه ۾ نازڪ حالت هئي. مخالفت هوندي به هن پنهنجي اعليٰ شخصيت سان رامپڙه ڪانگريس اجلاس ڪامياب ڪرايو. ۱۹۴۰ جي سيپٽمبر ۾ هليلچي سڄي واڳ مهالما گانڌي ۽ ڪي سونهي ويهي ۽ سندس آڏيا اوسار شخصي ستياگره جاري ٿيو، جڏهن ۾ به هو الله آباد ۾ گرفتار ڪري هڪ سال جيل موڪليو ويو. ۱۹۴۲ جي ۸ آگسٽ تي آل انڊيا ڪانگريس ڪميٽي ۽ ”ڪنٽ اينڊيا“ نيزاءِ پاس ٿيو ٿي ٻين اڳواڻن سان گڏ ايس احمد نگر قلعي ۾ نظر بند ڪري رکيو ويو، جتان وڃي ٻيماريءَ سبب کيس مدناپور نيو ويو. مولانا آزاد اربند هو ته بنيان سندس پيگر گذاري ويئي. هن ننڍو رڪار ڪيس پنهنجي زال جي آخري ڳوڙي ۽ هر به اڏ نه ڪيو، پر هيءُ ٻانڪو ببادر اڏول ويو. ۱۹۴۵ ۾ آزاد ڪيو ويو ۽ احمدوانسراءِ

مخالفت ڪئي پر آخر ان کي هار کانڻي پيئي. سرڪار
 هن اخبار جي آزاد خيالن ڪري گهبرائي ان تي وار
 ڪيو ۽ ۱۹۱۴ع ۾ اخبار جي مخالفت ضبط ڪئي وئي
 ۽ ٽين ڏھ هزار مخالفت جي گهر ڪئي وئي. ان ڪري
 اخبار بند ڪئي وئي. ان تي بي اخبار ”ال بلخ“
 حاوي ڪمائن ۾ سرڪار هن کي آزاد رکڻ خاطر ناڪ
 ڄاڻو. پهرين مٿس بدگال ۽ بهار کان ٻاهر وڃڻ تي
 بندش وڌي وئي پر پوءِ کيس بهار ۾ نظر بند ڪيو
 ويو. کيس رائجي ۾ رکيو ويو. هن ڪري مسلمانن ۾
 حوش وڌيو ۽ مسلم ليگ ۾ به ٽين لهر آئي. ۱۹۱۸ع ۾
 ڪيترا مسلمان ڪالگريس ۾ اڀري آيا، چار سال نظر بند
 رهڻ بعد ۱۹۲۰ع ۾ کيس آزاد ڪيو ويو. هن بعد هو
 مهاڻا گانڌيءَ جي اڳواڻيءَ هيٺ خلافت جي سوال
 سب ڪالگريس ڪار به ڪرڻ لڳو ۽ قطع تعلقات
 علچل حوزو دست حامي بڻيو. پرنس آف ويلس جي
 هندستان ۾ آجيان بههڪار ڪرائڻ جي سلسلي ۾
 کيس گرفتار ڪري ديش بندو داس سان گڏ جيل ۾
 رکيو ويو. ۱۹۲۳ع ۾ آزاد ٿيڻ تي هن ڪالگريس ۾ به
 پارٽيون ٽل ڏنيون، هن جي ٺاهه ڪرائڻ جي ڪوشش
 ڪي لڳي ويو. مارچ ۱۹۲۳ع ۾ الله آباد ۾ ڪيڪا آل
 انڊيا ڪالگريس ڪميٽيءَ جي ميٽنگ ٿي، ان ۾
 سندس ٺاهه قبول ڪيو ويو. ان سال ستمبر ۾ دهليءَ
 ۾ رخصت اجلاس جو کيس پريڊلٽ ڪيو ويو. ۱۹۳۰ ۽ ۱۹۳۲

قومي ٿاھ لاءِ بظ مقرر ڪيون ويون. ناگپور ۾ قومي
جهنڊي جو ستياگرھ ڪاھيا ۽ سان پوري ٿيڻ تي
واڌاڻون ڏنيون ويون. ڪاديءَ دوارا ولايتي ڪپڙي
جي بهشڪار تي زور ڏنو ويو. جپان جي زلزلي ۽ بهار
ڪندارا ۽ برما ۾ ٻوڏن ۾ بستايلن سان ھمدردِي ظاھر
ڪئي ويئي. لالا اچپٽراءِ، مولانا محمد علي ۽ ٻين مکيه
اڳواڻن جي آزاد ٿي اچڻ تي سندن آجيان ڪئي
ويئي. ھن سال جنرل سيڪريٽري ٿيئي ساڳيا مقرر
ڪيا ويا.

مولانا ابوالڪلام آزاد جي جھوت:-

ھو ۱۸۸۸ع ۾ مڪي ۾ ڄائو ھو ۽ پاڪ اوسٽا عرب
۾ گذاريائين. اُتان ٻيءَ سان گڏ مصر ۾ وڃي ڪٽو
جي ال اظھر يونيورسٽيءَ ۾ پڙهي ٿيو، جتي ۱۴-۱۵
سالن تائين اسلام مذهب، عربيءَ ۽ پارسيءَ ۽ فيلسوفيءَ
جي اعليٰ تعليم ورتائين. اُتان ڪاڪٽي ۾ اچي رھيو،
جتي ماھوار رسالو جاري ڪيائين. ھن ڏنوت ھندستان
جي مسلمانن ۾ ھندن ۽ قوميت جي خلاف زھري
خيال ڏايا پڙيل آھن، تنھن کي دور ڪرڻ لاءِ ھن
۱۹۱۲ع ۾ ”الحلال“ ھفتيوار اخبار جاري ڪئي. اھا
اخبار اڙدوءَ ۾ اعليٰ درجي جي ڳڻي ويندي ھئي،
۾ مسلم ليگ ۽ علي ڳڙھ وارن اُن جي مخالفت ڪئي.
مولانا محمد عليءَ ۾ پنھنجي اخبار جي معرفت اُن جي

خاص اجلاس

پرڌان مولانا ابوالڪلام آزاد - دهلي ۱۹۲۳ع

”منهنجو اهو وڻواس آهي ته آزاد کي
 قد وڻي ۽ خدا کان ڏنل انسان جو حق آهي،
 ڪنهن به انسان يا نوڪر شاهيءَ کي ڪوبه حق
 ڪونه آهي، جو خدا جي ٻانهن کي پنهنجو غلام
 بنائي. ان ڪري پنهنجي ديش کي غلاميءَ
 مان آڏو ڪڍڻ پنهنجو فرض ٿو - مڃهان.“

ابوالڪلام آزاد

هي خاص اجلاس دهليءَ ۾ مولانا ابوالڪلام آزاد
 جي زيارت ۾ ۱۹۲۳ع ۾ ٿيو هو. ڊاڪٽر ايم. اي. -
 انصاري آعيان ڪميٽيءَ جو چيئرمين هو. هن اجلاس
 ۾ ايجرايو ويو ته جن کي ڪائونسل ۾ رٽائرڊ ٿاڻ ڏهه
 يا وڌيڪي اعتراض نه هجي سي ڀلي ڪيڙن. ان خلاف
 برچار بند ڪيو ويو. حوزي جي پروگرام تي خاص زور ڏنو
 ويو. الرائتي ستياگهه ٺاهڻ ۽ ڪميٽي مقرر ڪئي
 وئي. نئ ڪميٽي جوڙجڪ جي دور ڪرڻ ۽ ٽين

ستياگره پر گهڙي پيو ۽ لاڳيتي ڪوشش ڪري نندوستي
 ٿي پيس. پهر آل انڊيا ٽريڊ يونين ڪانگريس جو
 پڙتان ٿيو. سرڪار جي ٻئي سرشتي جاري ڪرڻ کي
 بدجي ڏيڻ واسطي ڏاڍي ڪوشش ڪيائ. پنهنجي
 سڄي ملڪيت ديش شيوا واسطي ترست جي حوالي
 ڪيائ. ۱۱ مئي ۱۹۲۵ تي ڊاڪٽرن جي صلاح موجب
 دارجلنگ نيو ويو. پر فائدو ڪين ٿيو ۽ ۱۶ جون تي
 سندس اٺي ديهانت ٿيو. سندس لاش ڪلڪتي آندو
 ويو جتي سندس ارڙهيءَ سان پند لک آدمي هئا.
 کيس ”ديش بندو“ ڪري ڪوٺيو ويندو هو، جو
 غريبن، اڏين، وديارڻين ۽ وڏوائن جو آڌار هو ۽ سندن
 هر طرح جي شيوا ۽ مندر ڪرڻ پر پنهنجي سموري
 ڪمائي لٽائيندو رهندو هو.

۱. حل مان آزاد ٿيڻ بعد هن ڪائونسلن ۾ گهڙي سوراڄ
 پرايڊ ڪرڻ لاءِ هلچل هلائي. تڏهستي خراب هوندي
 ۾ هن ۱۹۲۲ ۾ ملڪ جو گشت ڪيو ۽ اُن سال گيا ۾
 ستيهين ڪانگريس اجلاس جو پڙڏان ٿيو. اُتي هن
 ڪائونسلن تي قبضي ڪرڻ جو پروگرام ملڪ اڳيان رکيو.
 جڏهنجي مخالفت ٿيڻ سبب هن پڙڏان پڌ جي استيڻا
 ۾ ٻيڻ ڪئي. ٻيا ۾ ٻارهن اڳواڻن ساڻس شامل ٿيا ۽ هن
 سوراڄ پارٽي ٺهراي ڪئي. پهرين هن جي گانڌي وادين
 طرفان ملڪ ۾ سخت مخالفت ٿي پر پوءِ ڪانگريس
 سوراڄ پارٽيءَ کي پنهنجي پروگرام هلائڻ جي اختياري
 ڏني. ۱۹۲۳ جي لوهڙو ۾ ٻين چونڊن ۾ سوراڄ
 پارٽيءَ کي زبردست ڪاميابي حاصل ٿي. ٻنگال ۾
 گهڻائيءَ هوندي ۾ هن روزاب ڪين لاهي ۽ سدس
 رعدمائيءَ هٿ سرڪار کي ڪيتريون شڪستون
 کائايون ۽ پهرين ۽ سرڪار ۾ اوشواس جا ٿهراءَ پاس ڪيا
 ويا. ساڳئي سال لاهور ۾ آل انڊيا ٽريڊ يونين
 ڪانگريس جو پڙڏان ٿيو. ۱۹۲۴ ۾ ڪاڪتي ڪارپوريشن
 تي قبضو ڪيو ۽ اُن جو پهريون لارڊ ميئر چونڊيو ويو.
 هن سوراڄ پارٽيءَ جي پروگرام جي پٺڀرائيءَ لاءِ ”لارورڊ“
 اخبار جاري ڪئي. ستياگرهه جاڇ ڪميٽيءَ جو ڪيس
 مهٻر ڪيو ويو. ۱۹۲۴ ۾ روي ٽين چونڊ ۾ سوراڄ
 پارٽيءَ سرڪار کي پريشان ڪيو. هن جي شاندار سوڀ
 ٿي. پر پوءِ ۱۹۲۵ ۾ لار ڪيسور مهٻر جي معاملي ۾

تڙپڙ ڪرڻ کان اڳ سرڪار کي ڏيکاري وڃي پر خبر
 ائين ڪرڻ کان صاف صاف انڪار ڪيو هو. ساڳئي
 سال سڌارن واسطي مسٽر مائٽيگو هن کان به شاهدي
 ورتي هئي. ۱۹۱۹ ۾ پنجاب جي ظلمن سندس دل
 کي سخت چڙهت وڌائي. ڪانگريس پارٽي پنجاب
 جي ظلمن لاءِ جيڪا جڙ ڪاميٽي مقرر ڪئي ويئي
 هئي، انهيءَ ۾ هي به هو. هن مائٽيگو پيپلسمشورڊ سڌارن
 جي مخالفت ڪئي ۽ ان لاءِ ڳوٺ ڳوٺ ۾ وڃي پوڄا
 ڪيو. دولت اڪٽ جي به مخالفت ڪيائين. منڍ ۾
 مهاڻا جي قطع تعلقات هلچل جو مخالفتي هو پر
 ڪانگريس جي سڏ تي هن وڪالت ڦٽي ڪئي ۽
 بنگال ۾ ان هلچل جو مکيه بائيڪار ٻارڻ ٿي ويو. بنگال
 ۾ ان هلچل جيڪو زور ورتو، تنهنجو سمورو جيس سندس
 بلي ٿي هو. ۱۹۲۱ جي ٻي سمجهڻ ۾ پارس آف ويلس اُن سڌارن
 جاري ڪرڻ لاءِ هندستان آيو. اُن جي ڪاڪٽي ۾
 اچڻ تي اُن جو بهشڪار زبردست نموني ۾ ڪرايو ويو.
 جنهنڪري کيس پٽ ۽ زال سميت جيل ۾ وڌايو ڪيو
 ويو ۽ کيس ڇهن مهينن لاءِ جيل جي سزا ڏني ويئي.
 جيل ۾ کيس ڪنهن سان به ملاقات ڪرڻ ڪين ڏني
 ويئي. هن کي هن سال احمدآباد ڪانگريس جو پڙڏان
 چونڊيو ويو پر کيس اجلاس ٿيڻ کان پندرهن ڏينهن
 اڳ گرفتار ڪري جيل ۾ رکيو ويو. سندس گرفتاريءَ
 ڪري سندس لکيل تڙپڙ اجلاس ۾ پڙهي ويئي هئي.

شروع ڪيائين. ۱۹۰۷ ۾ سندس شادي شريماتي بستيءَ
 ڏيويءَ سان ٿي. تڏهن کان ۱۹۰۵ تاءَ هن وڪالت
 سان گڏ شاعريءَ ۾ چڱو نالو ڪڍيو. بنگال جي
 ورهاڱي خلاف علچل سان گڏ سوديسيءَ جي علچل
 بلڪل زور ورتو. شري اردند ڪهوش مشهور يونگيراج ۽
 ۽ ٻين بنگالي اڳواڻن سان گڏ هن جو ”بدي ماترم“
 اخبار علائق ۾ هڪ هو. هن اخبار دواڻان ملڪي علچل
 ڏاڍو زور ورتو ۽ نوجوانن ۾ ملڪي محبت جا مڃ پڻ
 لڳا. انگري ”بدي ماترم“ ۽ ٻين ٻن قومي اخبارن
 جي اڀرڻ تي بغاوت جي ذوه شينڪ ڪيس ٿيو.
 ان وقت مطرپور جو مشهور نر ڪيس پڻ ٿيو، جنهن
 ۾ شري اردند ڪهوش ۽ ٻين ڪيترن ئي منصوبي جو
 ڪيس هلايو ويو. ۱۹۰۷ کان ۱۹۱۱ تاءَ اهڙن مشهور
 مقدمن ۾ هن شري پاڻ پتوڙ ڪري ۽ پنهنجي عزتي
 دشمن رسائي ڪاميابي حاصل ڪئي، جنهنڪري
 سندس نالو ڏاڍو وڃي ويو. ۱۹۱۳ ڌاري هن جي
 سالياني آمدني وڌي وڃي ۶ لک روپيا ٿي. ۱۹۱۷ ۾
 کيس بنگال پرائيڊ ۽ راجپوتي ڪائونسل جو پڙڏان ڪيو
 ويو. هن انهيءَ موقعي تي پنهنجي صدارتي لٽريچر ۾
 ڳوٺاڻن جي بدتر حالتن جو چٽ چٽو ڪو ۽ سندن
 آئيني واسطي جوڙجڪي ڪم جو بيان ڪيو هو. انهيءَ
 ڪرڻ کان اڳ کيس سرڪار لکيو هو ته صدارتي

ڪمپني مشور ڪئي ويئي. ڪجهه ٺهراءَ ڪاٺوسان ۾
 ڳوٺڙا جو هو، پر اهو ڪري پيو ۽ مهالما ڳانڌيءَ ۾
 وشواس ڏيکاريو ويو. گهڻائيءَ سان وري ٻه ڪاٺوسل
 بهشڪار جو ٺهراءَ جاري رکيو ويو، انڪري ديش
 بندو داس پرڏاڻپڻي جي استيفعا ڏني. (اها استيفعا
 پوءِ بمبئيءَ ۾ آل انڊيا ڪانگريس ڪمپنيءَ جي ميٽنگ
 ۾ بحال ڪئي ويئي ۽ ڊاڪٽر الصاريءَ کي انڪٽنگ
 پوزيڊنٽ ڪيو ويو). هن سال شري موزم علي، شري
 واپ ڀائي پٽيل ۽ شري راجيندر پرساد جنرل سيڪريٽري
 ڪيا ويا.

شري ديش بندو چترانجن داس جي حيات -
 هي ڪاڪتي جي وڻندو ڪٽنب ۾ پيدا ٿيو.
 موهيداس ۽ ماما لستارڻي ديويءَ جي گهر ۾ ۱۹۷۰
 ۱۹۷۰ ۾ ڄائو هو. پٽس هڪ مشهور سلسٽر، اخبار
 اويس ۽ ارهمو سماجي سڌارڪ هو. ڪاڪتي جي
 پوزيڊنسي ڪاليج ۾ پڙهيندي ”گراڻيو ٽيٽس
 انسوسيٽيشن“ جو بنياد وڌائين. ۱۸۹۰ ۾ اي - اي پاس
 ڪري ولانٽ آءِ. سي. ايس امتحان لاءِ ويو. امتحان
 کان اڳ دادا ڀائي ٿورو جيءَ کي پارليامينٽ چوڻ ۾
 مدد ڪرڻا ڪري کيس ان امتحان پروهيا نه ڏنو ويو،
 جنهن ڪري ”ان آر آف دي گورنٽ“ امتحان ڏيئي
 پريسيڊنٽ بلچي ۱۸۹۳ ۾ وطن وريو ۽ ڪاڪتي ۾ وڪالت

ستتيوون اجلاس

برطان ديش ٻندو و چترنجن داس۔ گيا ۱۹۲۲ع

”اسان کي ۔ موري۔ خرابي۔ ۴ ٻڌ چاليءَ
 جي خلاف جنڪه اولي آهي. انهيءَ ريت ئي
 آزاد کي حاصل ڪري سگهجي. سوراڄ
 جي راڄ ۾ ڪهڙيون به شخصي، قومي يا لسالي
 ونڊ ڪون هجن ته اهي سڀ دور ڪرڻ
 ڪهڙن ۾“

چترنجن داس

هيءَ اجلاس گيا ۾ ديش ٻندو چترنجن داس جي
 برطانوي هيٺ ۱۹۲۲ ۾ ٿيو هو. آجيان ڪمپنيءَ ۽ و
 برطان شري روح ڪشور پرنسڌ هو. ۳۲۴۸ ٻيلنگهٽ
 آيل هئا. اجلاس ۾ اڪالي شهيدن جي لائالي قربانيءَ
 ۽ سندن اهمڪ ڀاڙو جي قدرشناسي ڪئي ويئي.
 سرڪار کي جتاءَ ڏنو ويو ته وڌيڪ قرض نه کڻي ۽
 ماڻهن کي جو وڃو ته سرڪار کي وڌيڪ قرض نه
 ڏين. قوم کي ڪوٺ ڏني ويئي ته عام ستاگره لاءِ
 تيار ڪئي وڃي. پورهيتن جي سنگهڻ ڪرڻ لاءِ

ڪيو ويو، جو ديش بندو گرفتار ڪيو ويو هو. هندو
مسلم ايڪتا جو زبردست حمايتي هو. ۱۹۲۲ ۾ ستياگره
ڪميٽي ۽ جو پريزيڊنٽ ڪيو ويس. ۱۹۲۴ ۾ ايڪتا
ڪانفرنس ۾ شامل ٿيو. آخر گهڙي ۽ سوتو ڪالگريس
ورڪنگ ڪميٽي ۽ جوميمبر ٿي رهيو. ۱۹۲۵ ۾ ٽن درستي ۽
جي سڌاري لاءِ يورپ ويو. ۲۹ دسمبر ۱۹۲۷ ۾ اوچتو
دل ٽٽڻ سبب گذاري ويو.

۱۸۶۵ع ۾ ڄائو هو. سندس پيءُ جو نالو حڪيم متهود هو. هن گهر ۾ اسلامي ۽ طبي تعليم حاصل ڪري پنهنجي هوشياريءَ سان چڱو نالو ڪڍيو. انگريزيءَ جي تعليم پورو حاصل ڪيائ. ۱۹۰۰ ۾ وڌيڪ مئٽري طبي ڄاڻ ۽ آزمودن حاصل ڪرڻ لاءِ ولانت ويو ۽ ڪيتريون امتحانون ڏنائ. ۱۹۰۴ ۾ ان لاءِ وڃ اوڀر ۾ مسافريءَ تي ويو ۽ ۱۹۱۱ ۾ انگلنڊ ۽ ايشيا کنڊ هي ماڻڪن ۾ ساڳيءَ مراد سان ويو. ۱۹۲۱ ۾ ٻه ولايت پالڻا ڪري چڱو تجربو حاصل ڪيو هو انهن جي ثابتي ڏيئي ڪتاب لکيا، جي سندس قابليت جي ثابتي ڏيئي رهيا آهن. سندس پيءُ دهليءَ ۾ طبي ڪاليج جاري ڪيو هو، تنهنڪي روح تي آيل لاءِ هن هر طرح جي ڪوشش ڪئي ۽ اڄ هندستان ۾ طبي ڪاليجن سان اهو اول درجي جو ڀڳيو وڃي ٿو. مسلم ليگ جو شروعات ۾ ميمبر ۽ پوءِ وائيس پريزيڊنٽ هو. هن عليڳڙهه يونيورسٽيءَ کي نئين روپ ڏيڻ لاءِ گهڻو ڪجهه ڪيو هو. عام شيوا جي ڪمن ۾ ۱۹۱۸ع کان آيو ۽ اُن سال دهليءَ ۾ ٿيندڙ ڪانگريس اجلاس جي آجيان ڪيئيءَ هو جنهن ۾ ٿيو. ان بعد پنجاب جي طلبن ۽ خلافت جي سوال سندس حياتيءَ ۾ وڏي تبديل آندي. مهاتما گانڌيءَ جي اثر هيٺ آيو ۽ ڪانگريس ۾ گرم خيالن جو ٿي رهيو. ۱۹۲۱ ۾ احمدآباد اجلاس جوڪس پريڌان

جي ٿرڙو سان گڏ اجلاس جي گرفتار ٿيل ٻرڙان ديش
 بندوءَ جي اڳواٽ لکيل ٿرڙو به پڙهي ويئي هئي.
 هي اجلاس اڳين اجلاس کان لياريو هو. ڪرسيون ۽
 ايندڙن ٻڙان ڊيليگيٽن کي ٺراسن تي وهاريو ويو هو.
 اجلاس لاءِ کاڌي ۽ چوٽيو ٺاهيو ويو هو. مکيه ٺهراءَ
 قطع تعلقات جي سمجهائيءَ جي باري ۾ هو، جنهن ۾
 ان جي فلاسافي ۽ پروگرام سمجهايو ويو هو. ان ۾
 والڊيٽرن لاءِ انجام نامو به گذريو ويو هو. مهائما کي
 ڪالگريس جي سڄي واڳ ڏور سولائي ويئي ۽ آل
 انڊيا ڪالگريس ڪميٽيءَ جون طاقتون به سندس
 حوالي ڪيون ويئون ۽ کيس اها به طاقت ڏني ويئي
 ته پنهنجو جاءِ نشين مقرر ڪري سگهي. مولانا حسرت
 موهاڻي هن اجلاس ۾ ٺهراءَ آندو ته ڪالگريس جي
 مٿي ۽ سوراڄ جي معيالي پورن آزاديگي ٺهرائي وڃي پر
 مهائما گانڌيءَ جي مخالفت ڪري اهو ٺهراءَ ٽڌجي
 ويو. ماڻهن کي ڪٽ، اٽل، ايڪتا، شراب بهشڪار
 ۽ اچوت اڌار لاءِ ويدتي ڪئي ويئي. ڪمال پاشا
 کي فتح تي واڌايون ڏنيون ويئون. جنرل سيڪريٽري
 پنڊت موليلعل ٺهرو، شري راجگوبال آپاري ۽ شري
 اي. رانگا سوامي آيوگر ڪيا ويا.

حڪيم اجمال خان جي جيوت:-

هي دهليءَ جي مشهور خالداي حڪيمن جي گهر

چئڻپوون اجلاس

پوڙان حڪيم اجمل خان - احمد آباد ۱۹۲۱ع

” اها فخر جي ڳالهه آهي جو ڀارت ۾
 ديشن کي رسو وڌيڪاري رهيو آهي. اهو
 قطع تعاضلات نه فقط هندستان جي ملڪل آهي
 پر اها ايشيا ۾ ملڪل بڻجي رهي آهي ۽ اهو
 وقت دور ڪونه آهي، جڏهن دنيا سهار جي
 بي الصافي ۽ ناڌق جي دور ڪرڻ لاءِ اهو اختيار
 اختيار ڪندي.“

حڪيم اجمل خان

هي اجلاس احمد آباد ۾ ۱۹۲۱ع ۾ ٿيو هو. اجلاس
 جو پوڙان شريعت ديس بعد وچتر ڀڄڻ داس کي چوڻو پيو
 ويو هو پر هنن نه هن کي گرفتار ڪري جيل موڪليو
 ويو هو، ان ڪري سندس جاءِ تي حڪيم اجمل خان
 کي ٻڪراءِ پوڙان ڪيو ويو هو. آڄيان ڪميٽي ۽ جو
 چئمڻن شري ولي ڀائي ڀٽيل هو. ۴۷۲۶ ڊپلگيٽ
 آيل هئا. هن اجلاس ۾ پوڙان حڪيم اجمل خان

پنڌت مالوي جي ڪوشش سان ٿي، تنهن جو غي
پرڌان ڪيو ويو هو. ۱۹۳۵ع ۾ سندس عام شيواڻن
ڪري سوني جبلي ملهائي وڃي هئي. گهڻي وقت
کان مدراس يونيورسٽيءَ جي سينيٽ جو ميمبر ٿي
وهيو. وڏو ودوان ۽ پراچين ۽ پاڻيهي سڃيٽا جو آپاسڪ
هو. ۱۹۴۳ع ۾ ۹۱ سالن جي عمر ۾ گذاري ويو.

لکڻو ڀاڱو ورتائين. سرڪار کيس لالچائي پنهنجي طرف
 ڪڍڻ ڪڍڻو پر هو پنهنجي پير تي پختو رهيو. هن سال
 سندس نالو ڪانگريس جي پرڏانهن لاءِ پيش ڪيو
 ويو هو پر هن عهديت مالوي جي فائدي ۾ پنهنجو نالو
 ڪڍائي ورتو. ان بعد ۱۹۲۰ ۾ ناگپور جي الهاسڪي اجلاس
 ۾ کيس پرڏان ڪيو ويو. هندو وائسراءِ جو ظاهر ڪيو
 ته قطع تعلقات غير قانوني آهي، تنهن لاءِ هن صدارتي
 شرطن ۾ دليلن سان ان جو ڪنڊن ڪيو ۽ قطع تعلقات
 جي پٺڀرائي ڪئي پر ڏيکارڻائين ته اهو قدم حڪوم
 ڪٽڻ عام واسطي ڪين آهي. ۱۹۲۲ع جي ڪانگريس ۾
 هن ان لهرءَ جي مخالفت ڪئي، جنهن ۾ نيشنل
 مال جي بهڪار لاءِ چيو ويو هو. ۱۹۲۳ ۾ هن هندو
 مسلم ايڪتا جي باري ۾ مهاتما جي ڀيٽيءَ جي پٺڀرائي
 ڪئي. ديش بندوبست جي ڪائونسل ۾ ڪنٽرول جي
 رٿ جي هن مخالفت ڪئي هئي. سائمن ڪميشن جي
 بهڪار جي پٺڀرائي ڪيائين. ۱۹۲۸ ۾ آل پارٽيز
 ڪانفرنس جي صدارت ڪيائين. بهرو رپورٽ جي ٺاهڻ
 ۾ سندس چڱيرو هڪ هو. سندس ويچار هو ته ديش
 واسطي يونيتري حڪومت جو سرشتو ٺيڪ ٿيندو.
 ۱۹۳۱ ۾ هن اڪولا ۾ هندو مهاڻا جي صدارت ڪئي.
 هندو ڌرم لاءِ سندس دل ۾ بالڪيٽ کان بچندو بيار
 هو. ۱۹۳۲ ۾ اله آباد ۾ جيڪا ايڪتا ڪانفرنس

رلج ٿيو ۽ کيس ميونسپالٽي جي ميمبري ۽ ان خارج
 ڪيائين جڏهن تي هن هند سيڪريٽري ۽ ٽي مقدمو داخل
 ڪيو. هاءِ ڪورٽ ان لاءِ هڪ سڙ پيا لکڻان عيوض کيس
 ڏياريا. هن هلال هلائي ٻين پنهنجن ساٿين کي به
 جيل مان ڇڏايو. ڪانگريس جي شروعات کان ان سان
 ڳنڍيو رهيو. ۱۸۸۷ ۾ ڪانگريس جوڙجڪ ٺاهڻ لاءِ
 جيڪا سبب ڪميٽي مقرر ٿي هئي تنهنجو هيءُ ميمبر
 ڪيو ويو هو. ۱۸۸۵ کان ۱۹۰۱ تائين مدراس ليگسليٽو
 ڪائونسل جو ميمبر ٿي رهيو. ۱۸۹۶ ۽ ۱۹۰۰ ۾ انڊين
 ڪانگريس ڪميٽي جو ميمبر ٿيو. ۱۹۰۰ ۾ ڪئليڪٽ
 ۾ ٿيل مدراس پراونشل ڪانفرنس جو پرڏان ڪيو ويو
 هو. ۱۹۰۵ ۾ بنارس ڪانگريس اجلاس ۾ خود حڪومت
 جي ٺهراءَ جي تائيد ڪئي هوائين. سورت ڪانگريس
 وقت نرمن جي نيتي سان نه ٺهڻ سبب ڪانگريس
 کان الڳ ٿي ويو. ۱۹۱۳ کان ۱۹۲۶ تائين امپيريل
 ليگسليٽو ڪائونسل جو ميمبر ٿيو. هن ڪنسنپاٽرسي بل
 جي زوردار مخالفت ڪئي. هندو يونيورسٽي بل جي
 مخالفت ڪيائين، جو هو آل انڊيا يونيورسٽي جي
 انڊي ۾ هو. ۱۹۱۶ جي چونڊ ۾ به هو ڪامياب ٿيو.
 ۱۹۱۸ سال هو لکڻو ڪانگريس اجلاس وقت وري
 ڪانگريس ۾ شامل ٿيو ۽ ۱۹۱۸ ۾ بمبئي جي خاص
 اجلاس ۾ ۽ ۱۹۱۹ ۾ امرتسر ڪانگريس اجلاس ۾ خاص

۽ صلح پسند رستن سان - سوراڄ حاصل ڪرڻ لهرايو ويو
 آل انڊيا ڪانگريس ڪميٽي جا ميمبر وڌائي ساڍا ٽي
 سؤ ڪيا ويا ۽ ۱۵ ميمبرن هي ورڪنگ ڪميٽي ڪئي
 ويئي. هن سال شري موليلعل لهررو، شري راجگوبال
 آچار ۽ شري ايم. اي انصاري جنرل سيڪريٽري
 مقرر ڪيا ويا.

شري چڪرورتي وڌو راجوڌو آچار

جي حيات

هو چينگل پست جي هڪ ڳوٺ ۾ ۱۸۵۲ ۾ ڄائو
 هو. پٽس سنسڪرت جو وڏو ودوان هو، سو هن کي
 ۱۴ سالن تائين فقط سنسڪرت جي سکيا ڏنائين.
 انگريزي تعليم حاصل ڪرڻ جي دلي اڇا سان گهر
 مان بچي مامي وٽ وڃي رهيو ۽ ۱۸۷۵ ۾ اسي - اي
 پاس ڪري منگلور جي هڪ مشن اسڪول ۾ ماستر
 مقرر ٿيو پر پرسبال سان اڪرار ٿيڻ سبب ۱۸۷۶ ۾
 استيفا ڏيئي ۱۸۷۹ ۾ وڪالت ڪرڻ لڳو. سندس
 وڪالت چڱي خلق لڳي. ۱۸۸۲ ۾ سليم مونسپالٽي ۽
 حوميمبر جو ڊيوٽيو، ساڳئي سال ڪليڪٽر هي رانديگي
 سبب هڪ ڏنڪي جي معاملي ۾ ڪس قاسمي ۱۰ سال
 جيل جي سزا ڏني ويئي پر هاءِ ڪورٽ اپيل تي ڪس
 عشا بيڏو جي نيرائي ڇڏي ڏنو. سندس اهڙي ٽيڪائون
 سبب مونسپالٽي جو چيئرمين سليم جو ڪليڪٽر مٿس

اجلاس پنڄٽيهون

پرڏان شري وحيد راڳهو آچاره - ناگپور ۱۹۶۰ع

”گڏيل ۽ لڏپلاڻ جي جهنڊي تي آزادي
۽ برابريءَ جو مٿو (Motto) اُڪريل هوندو پر
پراڻي پاڻ جو پل ۽ جو مک انسان چيان انگلنڊ
کي ٻڌائي سگهندو ته اسين پهريان ۽ سڀني کان
اڳواڻ هو اسين ۽ وري به سڀني کان اڳواڻ
ٿينداسين.“

وحيد راڳهو آچاره

هي اجلاس ناگپور ۾ شري چڪرورثي وحيد راڳهو
آچاره جي پرڏانپڻي هيٺ ۱۹۶۰ ۾ ٿيو هو. ۱۴۵۸۳
ڊپليگيٽ آيل هئا. آجيان ڪميٽيءَ جو پرڏان سيٺ
جمدا لعل اڃا هو. هن اجلاس ۾ ڪاڪڙي اجلاس جو
قطع تعلقات جو ٺهراءُ بنا بحال ڪيو ويو. واپارين کي
ولائي ڪپڙي جي بهشڪار لاءِ چيو ويو. ٽاڪ سوراڄ
فند گني ڪرڻ جو ٺهراءُ ڪيو ويو. ڊيوڪ آف ڪنات
جي بهشڪار جو فيصلو ڪيو ويو. رياستن ۾ جوابدار
حڪومت جاري ڪرڻ لاءِ هند جي رياستن جي والين
کي عرض ڪيو ويو. ڪالنگراس جو مقصد بدلي هئي

هي ڪياري لاءِ ٿار ڪرڻ واسطي سرولٽس آف بسل
 سوسائٽي ٽوڻا هڪياڻي ۽ سلڊ اسپتال ۾ جاري ڪيائين
 ۱۹۳۱ع ۾ ۲۰ سٽائرس هليل ڪري ۲۸ مهينا
 جيل ۽ ٻڌج سڙ وڃڻ جيل جي سزا مليس پر پوءِ حلد ٿي
 ٻڌايو ويو ۽ مارچ ۱۹۳۲ع تي وري هڪ اقامت جي ذريعي
 ۵۵ مهينا ۾ سال جيل مليس پر ٿوري سٽي شرافت لڳا سب
 ۵۵ سال بعد آزاد ڪيو ويو. ۵۵ ۾ ديش بندوڊاس
 هي سراج ٻارڻي ۽ ٻڙان سميتول اسمبلي تي چونڊيو
 ويو پر ۱۹۳۵ع ۾ ان ٻارڻي ۾ ۵۵ مهينا بند لڳا سب جي
 بندت مالو سان ٿي شهنشست ٻارڻي عالم ڪئي ۽
 ۱۹۳۶ع جي چونڊن ۾ ان ٻارڻي جي ڪمپني حاصل
 ڪئي. ۱۹۳۸ع ۾ ٿورو زخامت ٿي ڪرڻ ۾ جي بندت
 مولدامل ڪي سبب ذريعي ان جي ٻيڙي ۾ پرڏي وڃي
 جي اسمبلي ۾ سبب ڪمپني جي ۵۵ ۾ ٿورو
 ٿورو ۲۰ آڪٽوبر ۱۹۳۸ع تي ٿورو ۾ ڪمپني جي ٻيڙي تي
 ڪارڻ ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو
 ڪري ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو
 مارو ڪيو ۽ ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو
 لڳا، هڏيڪري ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو
 ٿوري ويو، هڪ ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو ٿورو
 ويو ٿورو.

ٺيڻ کانپوءِ ان جلاوطنيءَ مان آزاد ڪيو ويو. مون تي
هن ايليمينٽري ايڊوڪيشن ليگ جو بڻياد وڌو ۽ هر ڇهن
اڌار لاءِ پنجاه هزار روپيا دان ڪئي ڪرڻ جو اعلان
ڪيو. ۱۹۱۲ ۽ ۱۹۱۳ ۾ شريعت گوڪلي جي آگيا موجب
ڏکڻ آفريڪا جي هندستانين جي سهائتا لاءِ پنجاب
مان چاليهه هزار روپيا ڪٺا ڪري ڏنائين. ۱۹۱۴ ۾
ٻنهي مهاڀاري لڙائيءَ جي وقت سرڪار ٽيس ۱۸۱۸ع
جي ۳۰ آگسٽ هيٺ جلاوطن ڪيو. ان ڪري هن
آمريڪا ۾ وڃي هندستان جي پلي واسطي خوب ڏٺو
۽ ڪيترو عملي ڪم ڪيو. هن اتي ڪيترا ڪتاب
چوڙيون ۽ ليکڪ لکيا. ينگ انڊيا (اڻ ڀارت) ڪتاب
پڌرو ڪيائين، جنهن تي هندستان ۽ انگلنڊ ۾ بندش
وڌي ويئي. هندستان ۾ مٿان جلاوطنيءَ جي ٻن
هٿن لاءِ هلچل هلائڻ تي کيس هندستان اچڻ جي
موڪل ملي ۽ ۲۰ فيبروري ۱۹۲۰ ۾ موٽي هندستان
آيو ۽ سڌس شاهائي آجيان ڪئي ويئي. آگسٽ ۱۹۲۰
ڪلڪتي ۾ ڪانگريس جي خاص اجلاس جو ٻڌڻ
ڪيو ويو. جتي مهاڻا گانڌيءَ اسهيروڪ (قطع تعلقات)
نهرائ آندو، جنهن لاءِ هن اوشواس ظاهر ڪيو، پر
هن اهو نهرائ لاڳاپو ڪانگريس ۾ بحال ڪيو ويو.
هن ڪانگريس جي آگيا موجب هن ان لاءِ زوردار
ڪيو. الدين ٽريڊ يونين ڪانگريس جو به
يدلت ٿيو. ساڳئي سال نوجوان ڪم

ڪالگريس اڳواڻن مخالفت ڪئي ۽ ٻه اهورا گهٽائيءَ سان پاس ٿي ويو ۽ فور مهالما ٽالڙيءَ جي اڳواڻي قبول ڪئي. هن ڀيري به اڳواڻن جنرل سيڪريٽري مقرر ڪيا ويا.

لالا اڻٽهه پٽراءِ جي جيتوت:-

هي پنجاب جي مونا شهر ۾ ۲۸ جنوري ۱۸۶۵ ۾ ڄائو هو. ايم. اي پاس ڪرڻ بعد هن وڪالت جو امتحان ڏنو ۽ وڪالت پاس ڪري لاهور ۾ ڪم ڪرڻ لڳو. شروعاتي وقت ۾ سوامي ديانند سرسوليءَ جي اثر هيٺ آيو ۽ آريه سماج جو سنو ڪم ڪندڙ ٿي رهيو. مختار ميونسپالٽيءَ جو سيڪريٽري چونڊيو ويو. لاهور ۾ هن ۱۹۰۱ ۾ پنجاب سڪس سنگھ جي استاڻيا ڪئي ۽ ڪيترا سڪول کوليا ۽ ٻي-اي-وي ڪاليج کي مدد ڪئي. ۱۸۹۶ کان ۱۹۰۱ تائين ڏڪار وقت هن ايتري ڏهه ماڻهن جي مدد ڪئي جو سرڪار کي ان جو ڏڪر ڪرڻو پيو. همچي ڪالگريس سان همدرديءَ شروعات کان ئي هئي ۽ ان ۾ ۱۸۸۸ کان شامل ٿيو. پوءِ هميشه ان ۾ شامل ٿيندو رهيو. ۱۹۰۹ ۽ ۱۹۱۱ ۾ ڪالگريس وائيس چيئرمين موهڪليا، ٽن ۾ هو به هو. ۱۹۰۲ ۽ ۱۹۰۴ ۾ الگنڊ ويو ۽ اتي هن هندستان جي باري ۾ دليل ڏنائين. ۱۹۰۷ ۾ پنجاب جي ڪالونلز انڪٽ جي خلاف جيل ۽ لائڻ ڪري هن کي گرفتار ڪري مانڊلي جيل ۾ موڪليو ويو. ٻنهن مهينن بعد آزاد

خاص اجلاس

پوڌان لالا لکچيٽراء - ڪلڪٽو ۱۹۳۰ع

”منهنجي دور آهي ۽ دشواس جو آهي.
مان ساڄي ۽ ڪوري ۽ اڻ مڙندڙ لڙائي لڙڻ ۾
ويساه ڌاريان ٿو. مان ڌارن ۽ شڪستن لاءِ ٻڌل
تيار آهيان. موجوده حالتن ۾ مان ديش واسين
کي اها نهاڻي صلاح ڏيندس ته هي مهم نه ٿيو
۽ منهنجي جنگ جاري رکيو، پوءِ نتيجو ڪٿي
ڪهڙو به ٿئي.“

لالا لکچيٽراء

هي ڪانگريس جو خاص اجلاس ڪلڪٽي ۾ آگسٽ
۱۹۲۰ ۾ لالا لکچيٽراء جي پريزيڊنسيءَ هيٺ ٿيو. هن
اجلاس ۾ لوڪمانه تلڪ ۽ ڊاڪٽر مهيندر نات جي
سرگواس ٿيڻ تي شوڪ ظاهر ڪيو ويو. پنجاب جي
لمن جي باري ۾ هنتر ڪاميٽيءَ کي ننڍو ويو ۽
ڪانگريس جي مقرر ڪيل جڳا ڪاميٽي تي ويچار
ٿيو ويو. اسڪولن، ڪاليجن، ڪورٽن، ڪائونسلن،
ٽي شين جي بهشڪار جو ٺهراءُ پيش ٿيو، جنهنجي
ي ٻين چندر پال ديش بدو داس ۽ ٻين ڪيترن

پرڏان ٿيو، جنهن ۾ سڊس ٺاهيل رپورٽ ٿي وڃڻ
 ڪيو ويو. اپريل ۱۹۳۰ ۾ ڪالگريس جوائنٽنگ پرڏان
 ٿيو، جون ۾ لوڻ ستيا ڪرڻ ۾ اڳواڻي ڪرڻ ڪري
 گرفتار ڪري ڇڏيو. مهينا جيل موڪليو ويو. سيپٽمبر ۾
 آزاد ٿيو. ٽالڙي ٺاهڻ جي باري ۾ سڀ اڳواڻ
 ڇڏيا: ويا ۽ مهاڻا وٽس ويو، جو هو پيمار هو. ۶ سروي
 ۱۹۳۱ع ٿي هو لکيو ۽ ڀڄڻي ڏياري ويو.

پورهيتن ۽ رعيت کي کين ستائيندا، پورهيتن جو مان
 ٿيندو ۽ پورهيتن کي پورو آجورو ملندو، غريبي
 گذريل زماني جي ڳالهه ٿيندي ۽ جڏهين زندگي رهڻ
 اٿي بطني. سندس تقرير جادوءَ جو اثر ڪيو هو.
 هن ٻين قطع تعلقات جو وڙوڏي هو. ڪاڪتي ڪانگريس
 اجلاس ۾ هن قطع تعلقات جو وڙوڏ ڪيو هو ۽ لاڳو
 ۾ ان جو مخالفتي ٿي ويو هو پر قطع تعلقات جو
 اهڙو پاس ٿيو ۽ هن وڪالت ڪرڻ چڱي ڏني. هن
 بعد سندس جيوت ۾ انقلاب اچڻ لڳو ۽ سادگي ۽
 نياڳ جي مورتي بڻيو. نومبر ۱۹۲۱ ۾ پرنس آف
 ويلس جو بهشڪار زور سان ڪيائ. ۶ ڊسمبر تي گرفتار
 ڪري ڇڏو. مهڊا جيل ڏنو ويس. ۱۹۲۲ ۾ ديش بندو
 داس جي سوراج پارٽي ۾ شامل ٿيو ۽ ۱۹۲۳ ۾ سينٽرل
 اسيمبليءَ ۾ چونڊيو ويو، اتي مخالفت پارٽيءَ جو ليڊر
 ٿي رهيو. ۱۹۲۴ ۾ سندس صدارت هيٺ ايڪتا
 ڪانفرنس ٿي. ۱۹۲۶ ۾ وري لين چونڊن ۾ چونڊجي
 ويو. ۱۹۲۷ ۾ يورپ جي ڪشت ٿي ويو ۽ سوويت
 سرڪار جي ڪوٺ تي روس ويو. موٽڻ تي ۱۹۲۸ ۾
 هن کي هند جي حڪومت جي سرشتي جي رٿ ٺاهڻ جو
 ڪم سونپيو ويو. اها رپورٽ ”پهر رپورٽ“ جي نالي
 سان مشهور آهي. سائمن ڪميشن جي بهشڪار ۾ حصو
 وٺاءُ پهر ۱۹۲۸ ۾ ڪاڪتي ۾ ڪانگريس اجلاس جو

ٺي رهيو. ۱۹۰۹ ۾ آل انڊيا ڪانگريس ڪميٽيءَ جو
 ميمبر ٿيو. ساڳئي سال اللهاباد راجپتي ڪانگريس جو
 پرڏان ٿيو ۽ يو. بي. ڪائونسل جو ميمبر چونڊيو ويو،
 جنهن جو ميمبر ۱۹۱۶ تاءِ رهيو. ۱۹۱۸ ۾ يو. بي پرائيڊ
 ڪانگريس جو پرڏان ٿيو. هن مائٽيگوجي پيمشورن سڌارن
 جي سخت مخالفت ڪئي. ”الڊ پيمشور“ اخبار
 جاري ڪيا، جنهن جي پريس سرڪار ضبط ڪئي ۽
 اها هڪ سان لکيل ظاهر ٿيڻ لڳي. اصل ۾
 لوم ڏور ڇو هو پر رولٽ انڪيٽ ۽ پنجاب جي ظلمن
 کيس صفا ٿوري ڇڏيو ۽ گرم مٿان جو ٿي پيو. مهالما
 ٽالڙيءَ جي اتر هڪ اچڻ سبب سندس جيوٽ ۾
 گهڙو ٿورو آيو ۽ بلڪل سادو بڻجي پيو. پنجاب جي
 ظلمن جي ڄاڻ لاءِ سندس جامع هڪ ڇاپ ڪميٽي
 مقرر ڪئي وئي، ان شيوا ڪري کيس ۱۹۱۹ ۾ امرتسر
 ڪانگريس اجلاس جو پرڏان ڪيو ويو. پنهنجي درد
 پري لٽار ۾ هن چيو هو ته هتي اسين پنهنجن سون
 ٻائون جي ظلمي ڪوس سبب شوڪ ۾ ڪٺا ٿيا آهيون
 ۽ مان هتي مکيه شوڪ ڌار بندڙ جي جھنڊ ۾ آهيان...
 اسانجو آدرش اهو هندستان آهي، جنهن ۾ سڀ آزاد هوندا
 ۽ واڌاري صا ٻيون وجهه هوندا، جنهن ۾ زالن کي
 پنڌن ۽ شمع ڪوٺڻ ۾ رڪڻ جو رواج بند ٿي ويندو،
 سڀني لاءِ تعليم مفت ۽ کليل رهندي، ڏٺوان ۽ زميندار

خلافت جي سوال تي سرڪار جي ورتل ايتي ڪي
 لنڊون ويو. بنيادي هٿن جي باري ۾ رولٽ ائڪٽ
 ۽ پريس ائڪٽ جي خلاف ۽ مسٽر هارليمن جي
 ڏيس اڪائيءَ کي لنڊن جا رهراءَ به پاس ٿيا. هن
 ٻيڙي شري وي. جي. پٽيل، اير. اي. انصاري ۽
 پنهنجي گورنر لاءِ مصر جنرل سيڪريٽري ڪيا ويا.

پنهنجي دوتيلن جي جدوت:-

هو ۶ مئي ۱۸۶۱ ۾ دهليءَ ۾ ڄائو هو. ۱۸۸۲ ۾
 وڪالت پاس ڪيائين، جنهن ۾ پهرئين نمبر اچڻ ڪري
 انعام مليس. پهرين ڪانپور ۾ ۽ پوءِ پنهنجي وڏي ڀاءُ
 پنهنجي دوتيلن سان گڏ اللآباد ۾ وڪالت ڪرڻ لڳو.
 ۱۸۹۶ ۾ جڏهن هاءِ ڪورٽ جي ججن کي انڊو وڪيٽ
 مقرر ڪرڻ جو حق مليو، تڏهن جيڪي چار انڊو وڪيٽ
 مقرر ڪيا ويا هئا، تن ۾ هي ئي لنڊي ۾ لنڊيءَ عمر
 وارو انڊو وڪيٽ هو. هيڪڙ نه اللآباد هاءِ ڪورٽ جو
 جج به ٿيو. هن جو ڪانگريس سان پهريون لاڳاپو ۱۸۸۸
 ۾ ٿيو. ۱۹۲۰ ۾ جڏهن اللآباد ۾ پهر ڪانگريس
 اجلاس ٿيو هو، تڏهن ان جي آجيان ڪاميٽيءَ جو
 عهديدار هو. ۱۹۰۳ ۾ بمبئي ڪانگريس اجلاس ۾ شامل
 ٿيو هو. ۱۹۰۷ ۾ جڏهن ڪانگريس آرر ٿر وارن جي
 لاءِ ۾ آئي، تڏهن هو انهن سان شامل رهيو. سندن
 آل گڏيل علائقن جي ڪانگريس ڪميٽيءَ جو به ذم

چوٽيون اجلاس

برڌان بابت هولي لعل ٺهرو۔ امرتسر ۱۹۱۹ع

”اسان کي اُهيءَ هندستان جو آدرش
وڪڻ ڪهڻي، جنهن ۾ سڀني آزاد هجن ۽ کين
برقيءَ جا موٽي ذريعا حاصل هجن. جتي
استريون بند مان نڪتل هجن ۽ موت بابت
هر مرض نه هجي.“

هولي لعل ٺهرو

هي اجلاس بنگال موٽل ٺهروءَ جي برڌاليني
هيٺ امرتسر ۾ ۱۹۱۹ ۾ ٿيو هو، جو امرتسر جي شهر
۾ ئي ان سال ۱۷ اپريل تي حيانوالا جو ڪوس ٺهرو،
آجيان ڪميٽيءَ جو چيئرمين مرامي شرڌانند هو، جنهن
مارشل لا وقت، بهادريءَ سان ان جو مقابلو ڪيو هو.
۷۰۳۱ ۽ يڪيت آبل عشاءِ اجلاس ۾ عامي احمد ماتيو
جيلمشرڊ سڌارن جي خلاف هو. بنگال ۽ گجرات جي
ملن ۽ عامي ڪري امرتسر جي لڙائي ڪوس سب
ٿي هو ۽ انهن کي لندڻ جو لهراءِ پاس ڪيو ويو.

لک، مهاڻا گالڙي ۽ سيد حسن اڀام کي ٿاڻيو ويو.
سڌارن جي باري ۾ ايمپي ۽ وارو ٺهراءُ ڏهرايو ويو.
هنري ڪميشن جي رپورٽ جي آڇيان ڪئي ويئي ۽
وزي علي ڀاڻرن جي آزاديءَ لاءِ عرض ڪيو ويو.
جڳهه لاءِ ۴۵ ڪروڙن ڏيڻ جي اوجھي ڪان هندستان
کي آزاد ڪرڻ جي گهر ڪئي ويئي. مغربي علائقن
جي طريقن بدران يونائيٽيڊ آف وٽس کي همٿائڻ لاءِ
چيو ويو. سڄي هندستان ۾ پورن جوابدار حڪومت
جاري ڪرڻ ۽ راجپوتي قيدين ۽ نظربندي جي آزاديءَ
لاءِ گهر ڪئي ويئي. پرنس آف ويلس لاءِ آڇيان جي
آڇ ڪئي ويئي. ڪالنگريس ڪيس پيش ڪرڻ لاءِ
الگنڊ ڏانهن سفارت موڪلڻ جو به ٺهراءُ پاس ڪيو ويو.
(پنڊت مدن موهن مالويءَ جي جيوٽ جو بيان
چوويهين اجلاس جي بيان ۾ ڏنل آهي).

ٽيٽيڊون اجلاس

پوڏان پنڊت مدن موهن مالويہ — دهلي ۱۹۱۸ع

”من او مان کي جوان ٿو ته هڪ ڪري
جڏي ته من کان پوءِ او مان کي راج ۽ ڪٺ
ڪري سمجهيو وڃي ته ان تي سخت ۽ سخت
وڌيڪ ڌاريو ۽ مان او مان کي جوان ٿو ته من
کان پوءِ پڌنجي ۽ سموري طاقت سان اها
دعويٰ رکبو ته پڌنجي ۽ شمس الدين او مان کي
آزاد طرح وڌي وڃي ها اها ئي وڌيڪ
ڪهڙن، اها انگريزن کي يونائيٽيڊ گورنمنٽ
۽ امن“

پنڊت مدن موهن مالويہ

هي اجلاس دهليءَ ۾ ۱۹۱۸ع ۾ پنڊت مدن موهن
مالويہ جي پرڏاهلي عيبت ٿيو هيو. آجيان ڪميٽيءَ
جو چيئرمن ڪير اجمل خان هيو. ۴۸۶۱ ڊپليڪيٽ
حاضر هئا. هن اجلاس ۾ سڀني ڏهاڙي جي قاعدن منسوخ
ڪرڻ ۽ صلح ڪائونسل تي هندستان جا چوٽيهل
عبدولي موڪلڻ جي گهر ڪئي وئي، جنهن لاءِ لوڪمانيه

ٿيو. ۱۹۱۷ع ۾ بهار راجنيتي ڪائونسل جي صدارت
 ڪيائين. ”بھاري“ ۽ ”سڙج لائيت“ اخبارن کي
 هميشه مدد ڪندو رهندو هو. ۱۹۱۸ع جي سيپٽمبر ۾
 بمبئي ۾ ڪانگريس جي خاص ڪوٺايل اجلاس جو
 صدر ٿيو. ۱۹۲۴ع ۾ لي ڪميشن اڳيان هن قومي مسلمان
 جا ويچار پيش ڪيا. هو زبردست سماج سڌارڪ ۽ زالن
 جي تعليم جو حمايتي هو. سڃاڻي ۽ سادگي جي هورت
 هو. ۱۹۲۰ع ۾ ستياگرهه جي انجام نامي تي صحيح ڪئي
 هوندين. لوڻ جي ستياگرهه جي به پنڀراڻي ڪندڙ هو ۽
 ان لاءِ هر مهيني ۵ سؤ روپيا سھائتا ڏيندو رهندو هو.
 علي ڳڙهه يونيورسٽي ۽ بهارس جي همدو يونيورسٽي
 کي هڪ جيترو دان ڏيندو رهندو هو. بهار انجمن
 ڪاليج کي به ڪافي مالي مدد ڏيندو رهيو. هوم رول
 بگم جي سفارت سان انگلنڊ ويو هو. هندستان جي
 مسلمانن جي سفارت سان ترڪن جي ڪيس پيش ڪرڻ
 ۽ ٻڌلن وٽان خلافت هٽائڻ سان همدو ردي هئس.
 ترڪن لاءِ پاڪو قوميت جو حامي ٿي رهيو. ۱۹۳۳ع ۾
 چنودل ٿيڻ سبب گذاري ويو.

شمارت و رکاوڻ جو فيصلو ڪيو ويو. هن اجلاس وقت محمود آزاد جي صدارت هيٺ مسلم ليگ جو ساليانو اجلاس بمبئي ۾ ٿيو، جنهن ۾ گانگريس جي ايماء موجب ايماء پاس ڪيو ويو. هن ڀيري ٻي ساڳيا جدول سيڪريٽري قائم رکيا ويا.

سيد حسن امام جي حيات

هو پاٽنا جي ۲۱ آگسٽ ۱۸۷۱ ۾ ڄائو هو. ۱۸۸۹ ۾ اعليٰ تعليم واسطي ولانت ويو جتي الهان سوسائٽيءَ جو سيڪريٽري ٿيو. دادا پالي کي پارليامينٽ ۾ ميمبرن چونڊڻ لاءِ هن ووٽن جي صف ڪري ڏيڻ لاءِ ڪافي حڪم ڪيو. اتي ڪجهه وقت وٺي ڊگري جو سيڪريٽري ٿي رهيو. عام ڪمن ۾ چڱي دلچسپي وٺي ڪري ولانت ۾ چڪو سالو ڪڍيائين. ۱۸۹۲ ۾ ٽريسٽر ايجي وطن وريو. ۱۹۱۰ ۾ ڪلڪتي ۾ وڃي ڪم ڪرڻ لڳو. کيس ڪافي ڪاميابي حاصل ٿي. اپريل ۱۱ ۾ ڪلڪتي جي ماءِ حڪومت جو چيچ مقرر ڪيو ويو. ساڳئي سال عليگڙهه ڪاليج جو ترستي ايماء ۱۹۱۳ ۾ بندوستي پگڙجڻ سبب ولانت ويو پر ٽالڊو ڪولڊ ٿيس ۽ ان عهدي جي استعيفا ڏنائين ۽ وري پاٽنا ۾ وڪالت ڪرڻ شروع ڪيائين. ان بعد وري ڪيترا ڀيرا ساڳئي عهدي جي آڇ ٿيس پر انڪار ڪيائين. ۱۹۰۹ ۾ گيا ۾ ايماء وڌياري ڪاٺرس جو ايماء ڊلٽ

خاص اجلاس

پوڌان سيد حسن امام - بهيني ۱۹۱۸ع

”اها حقيقت آهي ته اڄ اهو ڪم ٿيڻ ڀارت جي پاڻي لاءِ نه پر برطانيه جي لاپ لاءِ هتان ڏن ڪٽي وڃڻ لاءِ هتي ۽ راج جون واڳون ڪم ٿيڻ کان پوري بادشاهه جي حوالي ٿيون، ٽن ڏين ڀر ڏن جي لاءِ ۽ طاقت جو حوصو سندس وارثن ۾ ڏرو ۽ نه ڪونهي آهي، رڳو تفاوت اهو ٿيو آهي جو ظاهر ڪونهي ته اهو ڇا ڪرڻو آهي ۽ اٽ وڪيل ڪي ٻڌائي ويٺي آهي.“

حسن امام

هتي خاص اجلاس ۱۹۱۸ ۾ سيد حسن امام جي صدارت هيٺ ٿيو هو. آجيان ڪميٽي جو چيئرمين شري وٽل پائي - جي - پٽيل هو. ۲۵۰۰ ڊاليجيٽ آيل هئا. اجلاس ۾ ڪنگريس ۽ ليگ جي اڳين رٿا دهرائي ويئي. انٽيگو سڌارن تي نا اُميدي ظاهر ڪندي ان پر سڌارن ڪرڻ جون صلاحون ڏنيون ويئون. جنهن آهي جوابدار حڪومت ڏانهن ڇڪيو وڃي ٿو سگهن. انڪلند ڏانهن

هن ماڻيگو چيلو مشورو سڏارن جي پليزائيءَ مهالما
 ٿاڏيءَ جي قطع تعلقات حليل جي مخالفت ڪئي.
 سندس رايو هو ته ”هندستان برٽش سرڪار کان سوراڄ
 جي اڪا ڪو نه ٿو ٿئي پر پنهنجو حق ٿو ڳهري جو
 لڙي نه وڻندو.“ ڪالگريس کان الڳ رهي نه هندستان
 جي آزاديءَ لاءِ پارليامينٽ کان نل پاس ڪرائڻ لاءِ
 ڪوشش ڪندي رهي. ۱۹۲۷ ۾ مدراس ڪالگريس
 اجلاس ۾ آزاديءَ جي اهراءَ جي پليزائي ڪئي ۽ ٽائمن.
 ۱۹۲۸ ۾ سامان ڪميٽي جو اهراءَ ڪائين ۽ ۳۰
 سيپٽمبر ۱۹۳۳ ۾ سرگواس ٻڌاري.

هونر رول هاپل شروع ڪيائين، جنهن ۾ لوڪمانيه ٿله
جي هونر رول ليگ به شامل ٿي. ”ڪامونيلٽ“ هفتيوار
”نيو انڊيا“ روزاني اخبارون جاري ڪيائين
ٿي. ۱۹۱۵ ۾ ڪانگريس ۾ هوءَ بهرين بهرين ۱۹۱۳ ۾ شامل
جي ڪوشش ڪيائين، جنهن جو نتيجو اهو ٿيو جو
۱۹۱۶ ۾ لڪيو ڪانگريس ۾ ٻئي ڌرين ملي ويئون.
سندس پرچار ڪري ملڪ ۾ وڌيل جوش سبب سرڪار
سندس اخبار ”نيو انڊيا“ کان ۱۹۱۶ ۾ ويهه هزار روپيا
ضمانت ورتي. بمبئي ۽ ٻار ۾ سندس گهڙڻ تي بندش
وڌي ويئي. ۱۵ جون ۱۹۱۷ تي گرفتار ڪئي ويئي.
ان ئي سندس آزاديءَ واسطي ملڪ ۾ زار دست هلايل
شروع ٿي. ان وقت کيس واسطي ملڪ ۾ زار دست هلايل
لاءِ پرايڊنٽ چولڊيو ويو. انهي ڪري سندس آزادي
واسطي ستياگرهه جي تياري ڪئي ويئي. ان جي شروع
ٿيڻ کان اڳ ئي مائٽيگو پٽرائيءَ موجب کيس ڪانگريس
جلاس کان اڳ آزاد ڪيو ويو. هن ۱۹۱۷ ۾ ڪانگريس
جلاس جي صدارت ان کان اڳ ٿيندڙ ڪانگريس
پرايڊنٽ والگر فقط ٽن ڏينهن لاءِ ڪاهه ڪئي پر هن
۱۰ سال ملڪ جو دؤر ڪري هونر رول هاپل جو
بيل ماڻهن جي ڪمن تائين پهچايو. ۱۹۱۸ ۾ هن ڪو
اندر ڀارت ٿي پينڪي راج ڏاروچي. ان بعد

شراعتي انلي پيسه

[۱۹۱۷]

واره ۽ ڄم روڪ جي ڪاروبار ڪرڻ ڪري ڪيس ڏني ۽
 کان هٽ ڪٽڻو پيو. لاسٽڪ واد جي پرچار ڪرڻ ڪري
 پٿر ۽ گاريون سهڻيون ٻيس. سندس مدد سان چارلس
 برٽنڊ لا پارليامينٽ جو ميمبر چونڊيو. ۱۸۸۲ ۾ سندس
 مقدم بلٽونسڪي ۽ سان ملاقات ٿي، جڏهن چي سڳيا
 هيت هو ۽ لاسٽڪ مان ٿري ڪٽر آسٽڪ بڻجي پئي.
 ۽ ڪجهه وقت ۾ ايباس، محنت ۽ پنهنجي وڏوالي پئي
 ڪري لياسائيڪل سوسائٽي ۽ جي ڪم ڪم ڪندڙ
 ٿي پئي ۽ مقدم بلٽونسڪي ۽ جي گذاري وڃڻ بعد
 ڪس پروڊلٽ ڪيو ويو. مقدم بلٽونسڪي ۽ هي الر
 هٽ اچڻ بعد هن جو لاڙو سوشلزم (ساميوئل) ڏانهن
 ليو ۽ ۱۸۸۳ ۾ "Our Corner" اخبار هلائڻ لڳي. ۱۸۸۸
 ۾ "Link" هي سڀاڊڪا ٿي ۽ ۱۸۸۹ ۾ لياسائيڪل
 سوسائٽي ۾ شامل ٿي. ۱۸۸۹ ۾ پٿرس ۾ پورستن جي
 ڪانٽرلس ۾ شامل ٿي. ۱۸۹۳ ۾ چڪاگو ۾ جيڪا سيني
 ڌرم جي پارليامينٽ ڪئي ٿي هئي، تڏهن ۾ وڃي
 هئي ۽ الهه ۽ لاء ٿي لومس ۾ هندستان ۾ آئي. هندو
 ڌرم جو ڪميسر ايباس ڪري ان باري ۾ ڪيترا سندر
 ڪرلڪ وڃيائين. ۱۸۹۱ ۾ هن ڪاشي ۾ هندو اسڪول
 ٺهرايو، جو ۱۹۰۴ ۾ سميتل هندو ڪاليج ۽ پوءِ
 ۱۹۱۶ ۾ هندو يونيورسٽي بڻو. جڏهن ڪي بعد مدد
 موهن مالوي ۽ وڏائي سندر خالص ۾ آندو. ۱۹۰۷ ۾
 لياسائيڪل سوسائٽي ۽ جي پروڊلٽ بڻي. ۱۹۱۳ ۾

اڀيل ڪئي ويئي. قومي جهنڊي واسطي ڪاميٽي م
ڪئي ويئي ۽ پهريون ڀيرو ئي ٽرنگو سوراڄ جو جهنڊو
جهولايو ويو. هن سال جنرل سيڪريٽري بدلائي شري
سي. بي. رام سوامي آڀر بي ڪيسور بلا ۽ مسٽر ڀرڙي
کي ڪيو ويو.

شري بهتي اڏي بيمنت جي حيات

هوءَ ۱ آڪٽوبر ۱۸۴۷ع ۾ لنڊن جي آئرش ووڊ ڪل
۾ ڄائي هئي. هن فرينچ، جرمن وغيره ڪيترين ٻولين
۾ خاص اڀياس ڪيو. جنهن بعد سندس شادي ۱۸۶۷
۾ فرنيڪ بيمنت نالي هڪ پادريءَ سان ٿي، جنهن
مان ڪيس پٽ ۽ ڌيءُ ڄاوا. هوءَ پاڻ آزاد خيالن جي
هئي، مگر سندس پتي جهولي زماني جو ڪو پٽي
آدمي هو. ڏٺي ۽ جي بيماريءَ سبب ايشور بيمنت
سندس دل ۾ شڪ اٿيا، جن جي باري ۾ سوالن ڪرڻ
تي سندس پتيءَ کي غصو لڳو ۽ آخر هڪي ۱۸۷۳ع ۾
طلاق ڏاڻين. ان بعد هوءَ چارلس برنڊلا جي اثر هيٺ
آئي ۽ سندس هٿ هيٺ ڪو ناستڪ بڻجي سندس
جاوي ڪيل سوسائٽيءَ جي وائيس پريزيڊنٽ ٿي،
لاستڪ واد، مزدورن جي سنگهڻ، ساه وارن کي
مارڻ ۽ تعليم جي ڦهلاءَ جا ڪاريه ڪرڻ لڳي. ۱۸۷۷ع
۾ ”نشنل ريفارمر“ جي سب ايڊيٽر ٿي. مدجهس
ڳالهائڻ، لکڻ، سنگهڻ ۽ ڪاريه هلائڻ جي زبردست
شڪتي هئي، جنهنڪري سندس نالو چوڌاري ڦهلاجي

اجلاس ٻٽيوون

پروڌان ڊاڪٽر اٽلي بيسات - ڪلڪٽو ۱۹۱۷ع

”ڏات ڪي آزاد ٻسٽ، دلها جي قومن جي
وڃر اوڃي ڪاٺ ٿي بهيڻ جو ديدار ڪرڻ، سندس
پٽن ۽ پورين جي درهند عزت نه ڏي ٿو سٽ،
ڪس پنهنجي شڪيو ان ماضيءَ جي لائق ٿو سٽ
۽ ڪس پنهنجو آئيدو اڳي کان طاعور بهائڻ
۾ مشغول ٿو سٽ ڇا اهو ڪه ڪن آهي؟ ڇا اهو
زندهه رهڻ ۽ ان لاءِ جيوت ڏيڻ جو ڪو ڪن
آهي؟“

اٽلي بيسات

هي اجلاس ۱۹۱۷ع ۾ شريعتي اٽلي بيسات جي
پروڌابطي حيث ٿيو هو. آسمان سميت ۽ جو پروڌان شري
ٿي. اي بيسات نام سن هو. ۴۹۶۷ ڊي ليگيت حاضر
هئا. هن اجلاس ۾ علي ڀائون جي آزاديءَ جي گهر
ڪئي ويئي. هندستانين کي لشڪر ۾ وڌيون جڳهون
۽ سولچرن کي سڌريل بگهارن ڏيڻ تي زور ڏنو ويو.
ڪالگريس ۽ ليگ جي رٿا موجب جوابدار حڪومت
لاءِ گهر ڪئي ويئي. ارجن لعل سيني جو جيل ۾ هڪ
هر لال ٿي هو تهوڊجي حياتي بچائڻ لاءِ سرڪار کي

۱۸۹۴ ۽ ۱۹۱۰ ۾ بنگال پرائنٽ سوسائٽي جو پرنٽنگ آفيس.
 ڪيترا سال مرڪزي ڪائونسل جو ۽ ميمبر ٿي رهيو.
 هن هڪ سندس ڪتاب "Indian National Evolution"
 لکيو هو. ۲۶ ڊسمبر ۱۹۱۰ ۾ گذاري ويو. ڪاڪٽي ۾
 سندس ٻه يادگار امپڪا ميٽوريل هال ۽ امپڪا پبلڪ
 لائبريري قائم ٿيل آهن.

۱۸۹۴ ۽ ۱۹۱۰ ۾ بنگال پرائٽ سميٽي جو پيڙهڻ ٿيو.
ڪيترا سال مرڪزي ڪائونسل جو به ميمبر ٿي رهيو.
هن هڪ سندس ڪتاب ”Indian National Evolution“
لکيو هو. ۲۶ ڊسمبر ۱۹۲۲ ۾ گذاري ويو. ڪاڪٽي ۾
سنڌس ۾ يادگار امبڪا ميٽوريل هال ۽ امبڪا پبلڪ
ليبرري قائم ٿيل آهن.

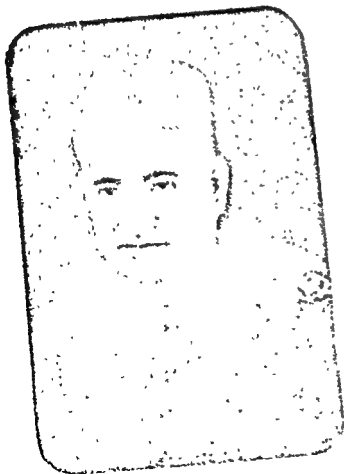

شري امڪاچرن مزمودر
[۱۹۱۰ع]

لارڊ سنها
[۱۹۱۵ع]

پنڊت موٽي لال بيهرو
[۱۹۱۶-۱۷ع]

مسٽر سيد حسن اham
[۱۹۱۸ع]

۽ ٽين گهر آهي ۽ ديش ڀڳتن لاءِ ملڪ تي زور آهي.
هن سال ۾ ساڳيا جنرل سبڪداري ٿاڻر ڪيا ويا.

انرل امڪاڊون هڙندر جي جدوت

هو ٿرڀڌوڙ جي هڪ ڳوٺ ۾ ۱۸۵۱ ۾ ڄائو هو.
۱۸۷۳ ۾ بي. اي پاس ڪيائين. ان بعد ميٽرا پوليتن
انسٽيٽيوٽ ۾ ماسٽر مقرر ٿيو. ۱۸۷۵ ۾ ايم. اي ۽ ۱۸۷۶
۾ قانوني امتحان پاس ڪيائين. ۱۸۷۹ ۾ هيڊ ماسٽري
چڙهي ٿرڀڌوڙ ۾ وڪالت شروع ڪيائين ۽ عام ڪمن
۾ بهرو وٺڻ لڳو. ٿرڀڌوڙ انسوسيٽين اڳا ڪيائين ۽
آلي ميونسپالٽي سندس ئي ڪوشش سان پيئي، جڏهن
جو ۱۸۸۶ کان سڄا ويهه سال پريزيڊنٽ ٿي رهيو ۽
عام جي ڪافي شيوا ڪيائين. ڪالگريس جي اڳا
ٿيڻ جي وقت کان هو ڪالگريس سان ڳنڍيل رهيو.
۱۸۸۷ ۾ ڏکڻ وقت هن لوڪن جي ڪوب خدمت
ڪئي. راجپندر ڪاليج سندس ئي خدمت جو ٿل آهي.
۱۸۸۴ جي قومي ڪانگريس ۾ سندس عهدو هو. اوڀر
بنگال ۾ راجپتي هليل جو زور سندس ڪري هو.
۱۹۰۵ کان ۱۹۱۱ تائين بنگال جي ورهاڱي جي خلاف
هن جوشيلي هليل هلائي. سوديشي ۽ بههڪار جو هن
ڪوب پرچار ڪيو. ۱۹۱۶ ۾ لڪنوءَ ۾ ڪالگريس اجلاس
جو پرڏان ٿيو. پڌ ڪانگريس ئي بنگال جو عبوضي ٿي
وڃو هو. ۲ دفعا ليجسليٽو ڪائونسل جو ميمبر ٿي رهيو

اجلاس ايڪٽيڊون

پوڌان آئربل امبڪا چرن مزدور - لڪدو ۱۹۱۶ع

”جيڪڏهن مون کان پڇيو وڃي ته ديش جي پنهنجن ٻارن کان هن وقت ڪهڙي گهر آهي ته مان چيڪر بدا ٻيڪ جي اهو جواب ڏيان ها ته پورين ديش ڀڪتي، ٻي ديش ڀڪتي، تنهن ديش ڀڪتي. هند ستماني قوم پرستن لاءِ پنهنجو ديش ئي ڌرم مڃي ڪوڙ جي. ڌرم ٻيو هنن کان سڪيل نه ٻوڙل جي ڪڪ ڪڪ مان پيدا ٿيل.“

آئربل امبڪا چرن مزدور

هي اجلاس لڪدو ۱۹۱۶ع ۾ آئربل امبڪا چرن مزدور جي پرڏالهي هيٺ ٿيو هو. آجيان ڪميٽي جو چئرمين آئربل پمڊت جڳت لارائو هو. ۳۲۵۰ ٻوليڪيت آيل هئا. هن اجلاس وقت آل انڊيا مسلم ليگ جو اجلاس به ٿيو هو. ڪانگريس اجلاس ۾ گرو نرڙي نر ٻنهي ڌرين وارا حاضر هئا. ڪانگريس ۽ مسلم ليگ جي خود حڪومت جي رٿا جي پٺڀرائي ڪئي وئي. اجلاس ۾ ليفٽننٽ گورنر ۽ ليڊي ميسٽرن به حاضر هئا. پوڌان پنهنجي نظريي ۾ چيو ته ديش ڀڪتي ئي ديش جي پورين، ٻي

جو قانوني ميمبر (Law Member) ٿيو. هي ئي پهريون
 هندستاني هو جو ان عهدي تي مقرر ٿيو هو. پهرين
 ائڪٽ کي آخري صورت ۾ آئين وارو هي ئي هو.
 ۱۹۱۵ ۾ بمبئي جي ڪانگريس اجلاس جو پرڏان ٿيو.
 ۱۹۱۷ ۾ ايمڪاليج جي مهاراجا سان گڏ امپيريل ڪائونسل
 ۾ هندستان جو عيوضي ٿي ويو. ۱۹۱۷ ۾ ٻڌ ڪائونسل
 ۾ هندستان جو عيوضي ٿي ويو. بنگال سرڪار جي
 ڪاروباري ڪميٽي جو ميمبر مقرر ڪيو ويو. ۱۹۱۹ ۾
 صلاح ڪائونسل ۾ هندستان جو عيوضي ٿي ويو. لارڊ
 چارچ ڪينس نائب سيڪريٽري آف اسٽيمٽ مقرر ڪيو.
 ڪينس لارڊ سڀا آف راليور بڻائي ٽائوس آف لارڊس
 ۾ شامل ڪيو ويو. هڪي Free man of the City of
 London لندن لنگر جو آزاد رهواسي بڻ بڻايو ويو ۽
 بيروي ڪائونسل جي جڊيشل ڪميٽي جو ميمبر ڪيو
 ويو. ۱۹۲۱ ۾ ڪينس بهار ۽ اوڙيسا جو گورنر مقرر ڪيو ويو.
 اهي سڀ عهدا هي پهريون هندستاني هو، جنهن کي
 اصيب ٿيا هئا. سال بعد هن گورنريءَ جي عهدي
 جي استيفعا ڏئي ۵ مارچ ۱۹۲۸ ۾ گذاري ويو.

عام چيٽا جي سرڪار جيتا واسطي، جيتا ذواران تي
 هيٺ بنا هندستان وري پنهنجي اڳئين پراچين اوج تي
 وڃي ڪين سگهندو، پر ان سان گڏ هن اهو به رايو
 ظاهر ڪيو ته پوري طاقت ۽ بچاء کانسواءِ ڀارت جي
 آزادي هندستان کي وري ٻين قومن جو شڪار بڻائيندي
 هن اجلاس ۾ منڊ کان پاس ڪيل ٺهراون کي ڏهرايو
 ويو ۽ ٻئي اهڙا ملڪي سڌارن جي گهرن جا ٺهراڻا پاس ڪيا
 ويا. هن اجلاس کان ئي ڪانگريس ٽئين دور جي ۾ ٻيڙو رکڻ
 شروع ڪيو. هن سال جنرل سيڪريٽري ساڳيا رکيا ويا.
 سو سٽيمندر ٻنهن سالن جي جدوت

هي وزير اوميءَ جي راتهر ڳوٺ ۾ ۱۸۶۳ ۾ ڄائو هو
 پيءُ ۽ ڀائر انڊيائي گادي وٺي وٺي. ۱۸۷۷ ۾ مئٽرڪ
 پاس ڪيائين. ايٽ. اي پاس ڪرڻ بعد ۱۸۸۰ ۾ سندس
 شادي ٿي. ۱۸۸۱ ۾ ولانت ويو. اسڪالرشپ جي مدد
 سان هن اُتي بئريسٽري جو اڀياس ڪيو ۽ ۱۸۸۶ ۾
 بئريسٽري پاس ڪرڻ بعد يورپ جو دورو ڪري ديش
 ڏانهن موٽيو ۽ ڪلڪتي جي هاءِ ڪورٽ ۾ وڪالت
 شروع ڪيائين. سندس نالو سٽيمندر ٻنهن سالن بعد
 ٻيڙو ۽ سڱهه بچاء سنڌ ۾ لڳو. ۱۸۹۴ ۾ سندس
 وڪالت جو ڌاڪو وڃي ويو. ۱۸۹۷ ۾ ٻيڙي ۾ ٻيڙي ۾
 ڪلڪتي جي ڪانگريس اجلاس ۾ ڳالهائيندو. ۱۹۰۲ ۾
 سرڪار کيس پنهنجو وڪيل مقرر ڪيو. ۱۹۰۸ ۾
 انڊو وڪيٽ جنرل مقرر ڪيو ويو. ۱۹۱۹ ۾ هند سرڪار

اجلاس ٽيڊون

ٻڌڻن سر ستيڊر پرسن سنڌا- بمبئي ۱۹۱۵ع

”دلپسند خود حڪومت جو نمونو جو
معدن سان چاهي ٿو، سو آڻي لوڪن جي سرڪار،
لوڪن واسطي ۽ لوڪن د واران ٿيندو.“
سر ستيڊر پرسن سنڌا

هي اجلاس سر ستيڊر پرسن سنڌا جي ٻڌڻن جي
هيٺ ۱۹۱۵ع ۾ بمبئي ۾ ٿيو هو. آڇيان ڪميٽيءَ جو
چيئرمين شري ديشا ايدلجي وڃا هو. ۲۲۵۹ ڊپليڪيٽ
آيل هئا. هن اجلاس ۾ ملڪي حالتن تي وڌيڪ ۽ گرم
ويچارن واري لوڪمانه ٿلڪي ٿي. هن ۾ شامل ٿي.
اٽلن ٿيو جو خود مهاڻا گالڙي وڃي ڪميٽي تي ڪوٺو.
چونڊاڙا وڃي ۽ ٻڌڻن تي کيس وڃي ڪميٽي تي ٿاڻيو
هن اجلاس ۾ ڪالنگريس ڪميٽي کي چيو وڃي ته
سڌارن جي رٿا جوڙي ٿيڻ ڪري ۽ تعليم ۽ ٻڌڻن لاءِ
ڪم جو پروگرام ٺاهي ۽ ان لاءِ آل انڊيا مسلم ليگ
ڪائونسل سان صلاح ڪري. هن اجلاس ۾ ٻڌڻن
بدهنجي ٿيڻ ۾ خود حڪومت جي ضرورت ٿي ٻڌڻن
چيو ته

“Government of the people, for the people
and by the people.”

سالسٽر ٿي ڪم ڪرڻ سان خوب ٺاڻو ٺڄايائين ۽ ۲۳
 سال اهو ڪم ڪيائين. ڪالگريس جي شروع ٿيڻ
 سان ئي ان ۾ شامل ٿيو. ۱۸۸۶ ۾ ڪلڪتي ڪالگريس
 جي والٽيٽرن جي ٽوليءَ جو ڪيٽان ٿيو هو. بنگال
 ٽيبل بئنڪ جي قائم ڪرڻ ۾ هن مکيه بهرو ورتو هو.
 ڪيترا سال ڪلڪتي يونيورسٽي جو وائيس چئنسيلر
 ٿي رهيو. ۱۹۱۱ ۾ ڪلڪتي ۾ ۲۶ اجلاس وقت آجيان
 ڪميٽيءَ جو چئرمين هو. بنگال جي ورهاڱي خلاف
 هلچل ۾ هن زوردار حصو ورتو. فصيح زبان ليڪچرار
 هو. نرم ذر جو. ۱۹۱۴ ۾ مدراس ڪالگريس اجلاس جو
 پرڏان ٿيو. هندستان جي سيڪريٽري آف اسٽيٽ جي
 ڪائونسل جو ميمبر ٿي رهيو. مائٽيگو چيلمسفورڊ سڌارا
 قبول ڪيا هوائين. انڊين لبرل فيڊريشن ۾ شامل ٿيو.
 مهاڻا گائڏيءَ جي قطع تعلقات هلچل جي مخالفت
 ڪيائين. ميونسپل انڪٽ خلاف استيفعا ڏيندڙن ۲۸
 آدمين سان هڪ هي به هو. هو ۱۶ مارچ ۱۹۲۴ ۾
 گذاري ويو.

اجلاس انگلیس

پروڈان شري پوپيندر نات - مدراس ۱۹۱۴ع

”قوم کي ٽئين طرح بنائڻ واسطي مردان کي
گهر جي سستي ٿيا ٿي، ڪم ڪشي مسخزل
مقصود ٿا آهن وڌندا هلو، جو مقصد اوچن ڀاون
کان خالي ڪونه آهي.“

پوپيندر نات

هيءُ اجلاس مدراس ۾ ۱۹۱۴ ۾ شري پوپيندر نات
۱۸۶۶ جي پرڏانهن هيٺ ٿيو. هن اجلاس ۾ ۸۶۶
دوليت شامل ٿيا هئا. هن سال يورپ ۾ پهرين مهاڀاري
لڙائي لڳي هئي، جنهن لاءِ ڪالگريس هن اجلاس ۾
سرڪار سان وفاداريءَ ۽ هر طرح جي مدد ڏيڻ جي
ٺهراءُ ڪرڻ سان گڏ خود حڪومت جي گهر ۽ هرائي.
هن سال جنرل سيڪريٽري شري - اين - ساراج ۽ نواب
سيد محمد اهادر ڪيائون.

شري پوپيندر نات بسوءَ جي جدوت

۱۹۰۹ ۾ بنگال جي ڪرشن گهر ۾ جمائو هو.
۱۸۷۹ ۾ بي. اي. پاس ڪيائين.
۱۸۸۲ ۾ ايم. اي،
۱۸۸۴ کان آزاد وٽ

نواب سيد محمد بهادر جي جيوت

هو ۱۸۶۹ ۾ ڄائو هو. پير احمد الله خان جاگيردار جو پوٽو هو. هن جي ڪٽنب جو لاڳاپو حضرت محمد ۽ حيدر عليءَ سان هو. هو پهريون مسلمان هو جو ۱۸۹۹ ۾ مدراس جو شيرف بڻيو. ۱۸۹۷ ۾ خان بهادر ۽ نواب جو خطاب مليس. ۱۹۰۰ کان ۱۹۰۲ تائين مدراس ليجسليٽو ڪائونسل جو ميمبر ٿيو. پوءِ امپيريل ليجسليٽو ڪائونسل جو ميمبر ٿيو. هن سڄا سترهن سال لوڪل ۽ سپريم ڪائونسلن ۾ عام جي فائدين لاءِ ڪم ڪيو. ۱۸۹۴ ۾ مدراس ۾ ڪانگريس اجلاس ۾ شامل ٿيو ۽ جلد پڪو ڪانگريس بڻيو. ۱۹۰۳ ۾ مدراس ۾ ڪانگريس اجلاس جي مرحبا ڪميٽيءَ جو چيئرمين ٿيو. ۱۹۰۴ ۾ ڪانگريس جي قاعدن قانون ٺاهڻ واري سب ڪميٽي جو ميمبر ٿيو. ۱۹۰۶ ۾ ڪانگريس جي اسٽنڊنگ ڪميٽيءَ جو ميمبر ٿيو ۽ ۱۹۱۳ ۾ ڪراچي ۾ ڪانگريس اجلاس جو پڙتان ٿيو. ۱۹۱۵ ۽ ۱۹۱۶ ۾ ڪانگريس جو جنرل سيڪريٽري ٿيو ۽ پوءِ گهرو اڪليشن ڪري وڃي پيٽي جيوت مان اڪري ويو. هندو مسلم ايڪتا جو حامی هو. ۱۹۱۶ ۾ لکنو ڪانگريس وقت هندن ۽ مسلمانن جي ميلان ۾ به هنجو ڪافي هٿ هو. ساڳئي سال ۱۲ فيبروري ۱۹۱۶ ۾ گذاري ويو.

شري آر. ان. مڌواکر
[۱۹۱۲]

پدمدبشن لارائڻا ڌر
[۱۹۱۱]

شري ڊا. پيمدر لاکه پسو
[۱۹۱۴]

واب سعيد مڌم اڀار
[۱۹۱۳]

اجلاس اٿاويون

پرڌان نواب سعيد محمد بهادر—ڪراچي ۱۹۱۳ع

”اڄو ته اسين پاڻ ۾ ايڪڙ واسطي ۾ وڃڻ وڃڻ
ڪريون. قوم جي واڌاري لاءِ اڄو ته ڪم
ڌاري ڪم ڏيڻ ۽ حقارت و بھارل ڄاڻي، راکه ۽
ڪم ڏيڻ وڃڻ ڏيڻ ڏيڻ ڏيڻ.“

نواب سعيد محمد بهادر

هيءَ اجلاس ڪراچيءَ ۾ نواب سعيد محمد بهادر
جي زير صدارت ۱۹۱۳ع ۾ ٿيو هو. ۵۵۰ ڊپليگيٽ آيل
هئا. هن اجلاس ۾ هندو مسلمان ڪي قدر ڪم ڏيڻ
ڏانهن وڃڻ لڳا. مسلم ليگ خود حڪومت جو وڌيڪ
بحول ڪيو هو، نئين جي ساراهه ڪئي وئي ۽ هندو
مسلمانن جي ايڪتا جي ضرورت ڏيکاري وئي.
هندستان جي سومان قائم رکڻ ۽ ڪشتن ڏوڙ ڪرڻ
لاءِ مهالبا ڪانڊي ۽ سندس ٻوٽلڳن جي ستاڻهه ۽
جي قدر شناسي ڪئي وئي. جدول سيڪريٽري پڻ
ساڳيا رکيا ويا.

وچن پسرځطن ۽ برار پراتتک کانئرس جو پريزېدنت
ٿيو. ۱۹۰۵ ۽ ۱۹۰۶ ۾ کيترين پراتتک هډوي کانئرس
جو پرتان ٿيو. ۱۹۱۲ع ۾ بانکپور ۾ کانگريس
اجلاس جو پرتان ٿيو. سورت کانگريس کان وٺي
نرم ٿر جو ٿي رهيو. ۱۳ جڏوڙي ۱۹۲۱ع ۾
گذاري ويو.

ڪيئن ڪيون ويئون هيون. هن لاءِ عرض ڪيو ويو ته اميرن ۽ پراڻن ڪائونسلن ۾ چونڊيل ميمبرن جي ٽيڪن ۽ سالياني ٽيڪن ۽ سالياني سوالن ۽ ٽيڪن جو حق ڏنو وڃي. لارڊ هارڊنگ وائسراءِ کي دعويٰ ۾ ڀرڻو ملي سگهيو. ۽ سر رسل ۽ ٽيڪن ۾ ڏک طاهر ڪيو ويو. هن سال ۾ ساڳيائي جنرل سيڪريٽري رکيا ويا.

شري آر. اين. مڌواڪر جي حيوت:-

شري رڳونات نرسنگهه مڌواڪر ۱۶ مئي ۱۸۵۷ع تي ڄائو هو. ۱۸۷۷ع ۾ ايلٽسٽ ڪاليج جو فيلو ڪيو ويو. ۱۸۸۰ ۾ قاعدي قانون جو امتحان پاس ڪيائين. پٽن ۾ ٻار جي اڪولا پوءِ امراولي شهر ۾ وڪالت ڪرڻ لڳو. ٻار ٿرڊنگ لميٽيڊ ڪمپني قائم ڪيائين. ”ونڊرپ“ اخبار جاري ڪيائين. ۱۸۸۵ع ۾ ٻار ۾ ڏهون فنڊ قائم ڪيائين ۽ ۱۸۹۸ع ۾ ٽاءِ ان جو سيڪريٽري ٿي رهيو. ۱۸۸۸ع ۾ ڪانگريس ۾ شامل ٿيو. ۱۸۹۰ ۾ ڪانگريس جو ڊپليڪيٽ ٿي انگلنڊ ويو. ۱۸۹۷ع ۾ امراولي ۾ ڪانگريس کي ڪوٺ ڏنائين ۽ انهيءَ اجلاس جو سيڪريٽري ٿي، ان کي ڪامياب ڪرايائين. ۱۸۹۷ع ۾ ڏک فنڊ جاري ڪيائين. ۱۸۹۷ ۾ راءِ بيادر بڻيو. ۱۸۹۸ع ۾ ڪانگريس جو ڊپليڪيٽ لاءِ ڪاميٽي ۽ جو سيڪريٽري ٿيو. ۱۹۰۷ع ۾ راءِ پور ۾

اجلاس سناوڊهون

پڙڌان شري آر. اين. مڌواڪر - ٻائيڪپور ۱۹۱۲ع

”ياد رکڻ ڪپهڙون ته سماجڪ، ليڪڪ ۽
 آتمڪ جا ڳرڦا بنا سڃڻو يا راجنيتي واڌارو ٿي
 ڪونه سگهندو. جيستائين عالم ايوڪ اڳيان
 هر ڪتا پيا آهن ۽ ڪريلن کي اڇوت ليڪو ٿيو
 وڃي ۽ جيستائين ماڻهن کي پڙهي اندر بددڻو
 رکيو وڃي ۽ جيستائين جاتيءَ اندر جاتيون
 ۽ اُپجائون ٺهڻا ڪيون پيون وڃن ۽ ويڃا
 وقتدا پيا وڃن، تيسين قانون انهي فقط ڪ
 سهندو ئي رهندو.“

آر. اين. مڌواڪر

هي اجلاس ٻائيڪپور ۾ ۱۹۱۲ع ۾ شري آر. اين.
 مڌواڪر جي پڙڌاڻي هيٺ ٿيو هو. گذريل سال سڌارا
 ٿيا ويا هئا، تنهنجي گهڻاين دور ڪرڻ لاءِ ڪاليج پيسن
 ٿورڙ پڙيو هو. ان هوندي به سڌارن جون گهڻاين دور

جاء ڪوٽ جو جيج ٿيو هو. هو افسر وٽ لاءِ انگلند
 ويو. ۱۸۸۷ع ۾ موٽي اچي ڪلڪتي ۾ وڪالت ڪرڻ
 لڳو ۽ ساڳئي سال مدراس ڪالگريس اجلاس ۾ حاضر
 رهي هڪ زبردست واپاڪيان ڪيو هٿائين. ڪيترا سال
 ڪلڪتي مولسبل ڪارپوريشن جو ميمبر ٿي رهيو.
 ۱۹۰۸ع ۾ لکنؤ ۾ گڏيل علائقن جي ڪائونسل جو
 پرايزيڊنٽ ٿيو. ۱۹۱۱ع ۾ ڪلڪتي ۾ ڪالگريس اجلاس
 جو پڙڏان ٿيو. ۱۹۱۴ع ۾ بنگال ليجسليٽو ڪائونسل جو
 ميمبر ٿيو. ۱۲ سال شمار گذاريائين. ۱۹۱۶ع ۾ لکنؤ ۾
 ڪالگريس اجلاس جي آجيان ڪامبئيءَ جو چيئرمين
 چونڊيو ويو هو. ۱۹ نومبر ۱۹۱۶ع تي هو گذاري ويو.
 هن کي پندس موليلعل ٺهرو آلموڙا جو سٺ ڪري
 ڪوليئڊو هو.

اجلاس چويهون

پردان پندت بشن نارائڻ ڌر - ڪلڪٽ ۱۹۱۱ع

”اسين ڪنهن وقت اعليٰ انسان هئاسين
۽ اسين وري اعليٰ انسان بڻهاسين. صبر،
همت ۽ خود قرباني ئي ڪور بيل آهي.“

پندت بشن نارائڻ ڌر

هيءُ اجلاس ڪلڪٽي ۾ ۱۹۱۱ ۾ پندت بشن نارائڻ
ڌر جي صدارت هيٺ ٿيو هو. ۱۴۴۶ بيليگيت آيل هئا.
هن سال بيمنگال جو ورهاڱو رد ڪيو ويو ۽ گاديءَ جو
هند ڦيرائي دھلي ڪيو ويو هو. ڪالگريس نون آدمگن
وچان ڪئي ٿي هئي. لوڪمانيه لک اڃان مالدلي
قلعي ۾ بند هو، جتي هن کي پيشاب جي بيماري ٿي
پيئي هئي. مهاتما گانڌيءَ ۽ نرالسوال (ڏکڻ آفريڪا)
جي هندستانين کي هن اجلاس ۾ وڌايون ڏنيون ويئون.
هن سال لاءِ بتي جنرل سيڪريٽري ساڳيا رکيا ويا.
پندت بشن نارائڻ ڌر جي حيات:-

هيءُ ۱۸۶۴ع ۾ ڄائو هو. هنجو چاچو پٿر-ون
هندستاني هو، جو ڪلڪٽي جي

اتي جي ليشنيت ٿورلر سرجا غن لئي پهاهو لڙڪو
 لئين سر ان چالين جي وچ ۾ ان ريت ڏٺو وڃي.
 جدا چولڻ ڪن لئ ڪالگريس اعتراض ورتو. ڏکڻ آفريڪا
 ۾ ستياڪره هلچل ڏور هلي ۽ هو ڏهه ۽ ڦر بالي سان
 پنهنجن ڪن لاءِ لڙي رهيا هئا. ان لاءِ همڊرڊي
 ظاهر ڪئي ويئي. هن سال ۾ اڳيان ۾ سيڪريٽري
 ٽائم رکيا ويا. (پرڏان سرولبر ويلڊون جي "جيوگرافڪل
 اينڊچمن ايجلس جي بيان ۾ ڏني ويئي آهي.)

اجلاس پنڄويون

پروڌان مسٽر ولیم ويدور برن - الله آباد ۱۹۱۰ع

”انسان جي سڀ کان پهر وڃڻ واري
 ڀارت ۾ ڪم سٺا آهن. جنهن ۾ وڃندڙ مرض،
 ڌڪار، زلزلن ۽ طوفان ڪري ماڻهن ڪهڙو سٺو
 آهي. پر هاڻي آخر روشنيءَ جو نور و نظر آهي
 رهيو آهي. اُميد جا ڪي رهيا آهن ۽ وقت آهي
 رهيو آهي، جنهن سان قاعدن پري انضمام
 سان اڳتي وڌون. هاڻي روشنيءَ ڏانهن منهن
 ڪري اڳتي وڌو. اُميد، مهلاپ ۽ ڪڏيل
 ڪوشش سان اڳتي وڌو.“

سر ولیم ويدور برن

هي اجلاس الله آباد ۾ ۱۹۱۰ ۾ سروليم ويدور برن
 جي صدارت هيٺ ٿيو. ۶-۶ ڊيگيٽ آيل هئا. هن
 سال لوڪلبورڊن ۽ ميونسپالٽين ۾ جدا چوڌڪ عمل ۾
 اچڻا هئا، انڪري سرقيوار خيال وڌي رهيا هئا.
 و. ٻي ۾ ڪڏيل چونڊڪن جو اعڙو ٽه سئو اٺو هو، جو خود

بھتان وولٽ ائڪٽ تي اعتراض وٺي استعيفا ڏنا. ۱۹۱۶ کان ۱۹۱۸ تائين انٽرنيشنل ڪميشن جو ميمبر مقرر ٿي رهيو. ۱۹۱۸ ۾ لوڪماليه لئڪ ولائٽ مان وقت تي ٻوڏي نه سگهيو، جنهنڪري هو دهليءَ ۾ ڪانگريس اجلاس جو پرڏان ٿيو. ۱۹۱۹ ۾ بنارس ۾ هندو يونيورسٽيءَ جو بايو وڌاي، جنهنجو ۱۹۳۹ تلاءِ وائيس چانسلر ٿي رهيو. ۱۹۳۹ کان ان جو ريڪٽر ٿي رهيو. ۱۹۲۱ ۾ متباڪر هارلچل ۾ ريجنل پورويو تلاءِ. ۱۹۳۰ ۽ ۱۹۳۳ ۾ نه ٻيرا هارلچل به ويو. ۱۹۳۱ ۾ پوءِ گول ٽيم ڪائونسل ٿي عبوشي ٿي ويو. ۱۹۳۲ ۽ ۱۹۳۳ ۾ بندش پبلن ٿي قاعدي ڪانگريس اجلاس جو پرڏان ٿيو. ۱۹۲۳، ۱۹۲۴ ۽ ۱۹۳۶ ۾ ٽي ٻيرا هندو مها سياه جو پرڏان ٿيو. ۱۹۳۴ ۾ ڪانگريس پارليامينٽري بورڊ مان ڪميونل اوارڊ جي سوال تي مٿ پيدن هٽڻ ڪري استعيفا ڏنا ۽ انٽرنيشنل پارٽي ٺاهيا. چلندڙ پوءِ پريءَ سبب سڌي راجپتي هارلچل مان ڪري ويو. ۱۹۴۵ ۾ وري ڪانگريس جو ميمبر ٿيو ۽ ديهواسين کي اڀيل ڪيا نه اسيمبلي جي چونڊن ۾ ڪانگريس آميدوارن کي ڪامياب ڪيو.

مهاٺما ٿانديءَ جي سنڌيائڙهه ڇاپڻ لاءِ مدد ڪيو ويو. ڏکڻ آفريڪا جي سٽاپلن لاءِ ٿاڻا پنڄويهه هزار روپيه ڏنا. جنرل نيڪريٽري پئي اڳيان رهيا.

پنڊت مدين موهن مالويہ جي جدوت:-

هو پنڊت ارج نات برهمڻا جي گهر ۱۵ ڊسمبر ۱۸۶۱ع ۾ ڄائو هو. سندس گهر وڏو ۽ ۱۸۸۴ع ۾ بي. اي پاس ڪيائين. پهرين ماسٽري ڪيائين ۽ پوءِ اخبار نويسيءَ جي ڪم ۾ گهڙيو. پهرين ”هندستان“ ۽ پوءِ ”الدين يونين“ ايڊيٽر ٿيو. ”هندو“ هفتيوار ۽ پوءِ ”ليڊر“ اخبار جاري ڪيائين. ۱۸۹۱ع ۾ ايل. ايل. بي پاس ڪري وڪالت ڪرڻ لڳو. پوءِ ڪانگريس هاجل ۾ ۱۸۸۶ع ڪاڪٽ ڪانگريس کان بهرو وٺي لڳو. ان اجلاس ۾ هڪ بلڪل اثرائتي تقرير ڪئي هئائين. ۱۸۸۸ع ۽ ۱۸۹۲ع ۾ الله آباد ۾ ٽيل ڪانگريس اجلاس ۾ به چڱي مدد ڪئي هئائين. ڪيترا سال الله آباد ميونسپالٽيءَ جو ميمبر ۽ پيٽرمن ٿي ڪم ڪيائين. ۱۹۰۶ع ۾ ”هندو سماج“ جو ٻاڙو ٿيائين. ان وقت پليگ جي بيماريءَ وقت سٺي مدد ڪيائين. ۱۹۰۲ع کان ۱۹۱۲ع تائين پراونشل ليچسليٽو ڪائونسل جو ميمبر ٿي رهيو. ۱۹۰۸ع ۾ پوءِ پراڻي ڪانگريس جو پرڏان ٿيو. ۱۹۰۹ع ۾ لاهور ۾ ڪانگريس اجلاس جو پرڏان ٿيو. ۱۹۱۰ع کان ۱۹۱۹ع تائين امپيريل ليچسليٽو ڪائونسل جو ميمبر ٿيو.

انجلاس چويهون

پرڌان پنڊت مدين هوھن مالوہ-لاھور ۱۹۰۹ع.

”اسانجي ماڻهن جي حالت بلڪل افسوسناڪ آهي. ڪروڙن آدمين کي ڪاٺ لاءِ ڀورو ڪاٺ وڌيڪ ڀرڻ لاءِ ڪهڙو ڪونه ٿو ملي. اسانجي سموري شڪلي پنهنجي ڀيش جي شيوا ۾ لڳل ڪهر جي ۽ انهن لاءِ اهو ڪجهه ڪرڻ ڪهر جي، جيڪي اسان کان ٿي سگهي. ياد رکڻ ڪهڙيون ته هي مسئلو اسين ننڍين ننڍين ڀارتين ۾ وڌائڻ سان دور ڪري سگهينداسين. ايڪتا ۾ ئي اسانجي ملڪ جي خوشحالا آئيندڙ جي آسپد آهي.“

پنڊت مدين هوھن مالوہ

هي اجلاس ۱۹۰۹ ۾ پنڊت مدين هوھن مالوہ جي پرڌانگي هيٺ لاھور ۾ ٿيو هو. ٻيلنگيٽ سٽ ۲۴ آيل هئا. مئٽر مارلي سڌارا جيڪي عمل ۾ آيا هئا، تن تي سخت بحث هليو. سڌارن موجب مذهبن تي ٻڌل جدا چولدن تي سا پسدي ظاهر ڪئي وئي ۽ ڪن برائين ۾ وڌيڪ سڌارن ڏيڻ لاءِ زور ڀريو ويو.

جو ميمبر ٿيو. ۱۸۹۳ کان ۱۸۹۵ ٿاء ڪلڪتي يونيورسٽيءَ
 جي ۱۱ ڪميٽيءَ جو پڙدان چونڊيو ويو. ۱۸۹۶ ۾ سي-
 آءِ. اي جو خطاب مليس ۱۹۰۶ ۾ ڪلڪتي ۾ باويهن
 ڪانگريس اجلاس جي آڇيان ڪميٽيءَ جو چيئرمين ٿيو.
 ۱۹۰۷ ۾ سورت ۾ ڪانگريس اجلاس جو پڙيدنت
 چونڊيو پڙ گوڙ سبب اجلاس معطل ٿيو ۽ وري ۱۹۰۸
 ۾ مدراس ۾ ڪانگريس اجلاس جو پڙدان ٿيو. ڪلڪتي
 يونيورسٽيءَ ۽ بنارس جي هندو يونيورسٽيءَ کي ليکين
 روپيه دان ڏٺا. ۱۹۱۷ ۾ ڪانگريس سفارت سان انگلند
 ويو. ۲۸ جنوري ۱۹۲۱ ۾ گذاري ويو.

جنهن ۾ نه بلبگيشن جو انداز گهٽجي ويو هو. ڪالگريس
 جيڪو لازم ڌر وارن جو هڪ نماشو هو، ڪالگريس ۾
 ايندڙ سڌارن تي موشي طاهر ڪئي ويئي. سودايشي
 ۽ قومي تعليم جي پهراون ئي پاڻي ڦيريو ويو. هن بعد
 ميٽر هوم جنرل سيڪريٽري ٿي ڪوٺا رهيو. شري
 ڊي. اي. وايڇا ۽ شري ڊي. اي. ڪر ٿي جنرل
 سيڪريٽري ڪيا ويا.

ڊاڪٽر راش بهاري گهوش جي حيات:-

هو ٺاريڪوٽا ڳوٺ ۾ ۲۳ ڊسمبر ۱۸۴۵ع ۾ ڄميو.
 گهوش جي گهر ڄائو هو. ۱۸۶۵ع ۾ ڪلڪتي جي
 پرنسپل سي. ڪاليج مان بي. اي ۾ پهراون نمبر آيو.
 هو پهريون هندستاني هو، جنهن اليگزينڊر ۽ پرنسپل
 درست ڪلاس آئرس ۾ ۱۸۶۶ع ۾ پاس ڪئي. ۱۸۶۷ع
 ۾ بي. ايل امتحان پاس ڪري ماءُ ڪورٽ جو وڪيل
 ٿيو. ۱۸۷۱ع ۾ ڪلڪتي يونيورسٽيءَ جي لاءِ امتحان ۾
 سٺي نمبر کيڏي ڪري قاعدې قانون جو پروفيسر مقرر
 ٿيو. ۱۸۷۷ع ۾ بي. ايل امتحان جو ميمبر مقرر ٿيو.
 ۱۸۷۹ ۾ يونيورسٽيءَ جو فيلو ٿيو. ۱۸۸۴ ۾ ڊاڪٽر آف
 لاز جي ڊگري مليس ۽ ۱۸۸۷ ۾ ڪلڪتي يونيورسٽيءَ
 جي سينيٽر ڪيٽ جو ميمبر ٿيو، جنهن جاءِ تي ۱۸۸۹
 تاءِ رهيو. ۱۸۸۹ ۾ بنگال لئسليٽو ڪائونسل جو ميمبر
 ٿيو. ۱۸۹۱ ۽ ۱۸۹۳ ۾ امپيريل لئسليٽو ڪائونسل

جي چاهيو ۽ لاءِ جي ڪار ڪيو. آڇيان ڪميٽيءَ
 جي چيئرمين جي مرحبا جي ٿر ۽ بعد ڊاڪٽر راش بهاري
 گهوش جي صدارتي چوڌ جي سوال تي ٽڪرار متو.
 ڪر ۽ ارم ٽرين جي وچ ۾ گهٽي چڪتاڻ هلي. ڪر
 ٽر وارن جو سوراج، بهشڪار ۽ قومي تعليم جي ٺهراون
 تي زور هو ۽ ارم ٽر وارا انهن جي خلاف هئا، لڪ
 مهراج وياڪيان ڪرڻ گهريو ٿي. ڊاڪٽر گهوش پنهنجي
 صدارتي ٿر ۽ ٻڙهن شروع ڪئي. ڪوڙ شور مچي ويو.
 خود سڙيندڙ ٺاٽ ۽ مھتاڻي ۽ ٻڌڻ آڇليا ويا. ان
 ڪوڙ شور ۾ اجلاس مهمل ڪيو ويو. سيڪريٽري ساڃيا
 اڇيان ٺهي قائم رهيا.

مهمل ٿيل تبويهيون اجلاس

پوڏان ڊاڪٽر گهوش — مدراس ۱۹۰۸ع

ساڃي ڊاڪٽر گهوش جي پڙڌاڻي هيٺ مدراس
 ۾ ۱۹۰۸ع ۾ سورت وارو مهمل ٿيل تبويهيون اجلاس ٿيو.
 آڇيان ڪميٽيءَ جو چيئرمين شري وي. ڪرشنا سوامي
 آڇ هو. ۶۲۶ ڊپليگيٽ آيل هئا. اپريل ۾ الله آباد ۾
 لرم ٽر وارن جي ڪنوينشن ڪڍڻ تي هئي، جن
 ڪالگريس جو جوڙجڪ ٺاهيو هو، جنهن موجب قومي
 ٽر وارن کي صاف ٻار ڪيو ويو هو. الهيءَ ڪنوينشن
 ۾ ٺهڻ اها پهرين ڪالگريس مدراس ۾ ٿي.

ٽي ويڊيوزن اجلاس

ٻرڌان ڊاڪٽر راش بهاري گهوش-سورت ۱۹۰۷ع
(مهمل ڪيو ويو).

”اسان کي خبر آهي ته هن جو وڃندڙ
اسان کي ڪيتريون مارون سڻيون ٻوڏيون،
پر اهي مارون ڪنهن بدنامي جو ڪارڻ ڪن
ٿينديون. اسان کي وسارڻ نه ڪوڙي نه قومي
ملڪل ۽ ٻيوچ سان ملندو ملڻ ئي سوڀ آهي ۽
قومي جهوت زنده رکڻ آخر سوڀ ٿيندو.“

ڊاڪٽر راش بهاري گهوش

هي اجلاس ۱۹۰۷ع ۾ ڊاڪٽر راش بهاري گهوش
جي پرڏاهڻي هيٺ ڪولايو ويو هو. آجپان ڪميٽيءَ
جو چيئرمين شري ٿرپونداس. اين-مالويءَ جو. اجلاس
ٻه راءِ ٺاگور ۾ ڪرڻ جو ويچار هو پر مڪاني زبردست
مٽ ٻڌڻ سبب آل انڊيا ڪانگريس ڪميٽيءَ اجلاس
ٿري سورت ۾ ڪولايو هو. گرم ڌر وارن لکڪ مهراج
۽ ٻن ٻيندر ٻال ٻارن لالا لجهتراءَ کي ٻرڌان ڪرڻ

اجلاس ۾ پريزېڊنٽ دادا ڀائي ظاهر ڪيو ته ”پڏهندڙ
راج (سوراج) تي ملڪ جي دڪن جو علاج آهي.“
سوراج ئي اسان جي آشا، شڪتي ۽ وڏائي آهي.“
اهو سوراج جو منتر پهرين پهرين هن اجلاس ۾ اچاريو ويو.
هن سال ساڳيا ٽيئي جدرل سيڪريٽري قائم رکيا ويا.
(پرڏان دادا ڀائي نوروچي جي چيوٽ پٽي اجلاس
جي بيان ۾ ڏني ويئي آهي.)

ٻاويھون اجلاس

پرڏان دادا ڀائي نوروحي - ڪلڪم ۱۹۰۶ع

”ڪڏهن به ننڍي ۽ خواه وڌيڪ هلچل ۽
اسان کي آخر سوڌو اورچ ٿي ڪم ڪري اڳي
ڪهڙي به اوسا ۽ نا امداد ڪري
توسط معدي جي ڪم ۾ حاصل ٿيو هوندو، سو به
وڃائون ۽ وري ٻيهر شروع ڪرڻ وڌيڪ مشڪل
ٿي هوندو. اسين جتن وڌندا هليون، تنهن ۾ ڪڏهن
اوسا موجب نه ڪندڙ رسعا اختيار ڪرڻ ڪهڙن
پر اسان کي آخر ته اورچ ٿي بهڻ ڪهڙي.“
دادا ڀائي نوروحي

هي اجلاس دادا ڀائي نوروحي ۽ ٻين پرڏانن
هيٺ ڪلڪني ۾ ۱۹۰۶ع ۾ ٿيو. آجپان ڪميٽي ۽ جو
چيئرمين ڊاڪٽر راش بهاري گهوش هو. ۱۹۶۳
دبليوڪمٽ آيل هئا. قومي ڌر وارن جي زور ۽ چڱي لاءِ
بنگال جي ورهاڱي کي سخت ليدو ويو ۽ انگري
عليل بهشڪار هلچل جي ٻيهرائي ڪئي ويئي. سودايشي
۽ قومي تعليم جي تاري ۾ اهڙا پاس ڪيا ويا، جن

رھيو. هو ڪائونسلن ۾ عام لاءِ خوب لڙيو ۽ وائسراءِ جي
 قدمن خلاف زبردست آواز اٿارڻ ۾ به ڪم ۾ رھندو
 هو. هن کي ”دڪن جو اڀرندڙ تارو“ ڪري ڪوٺيندا
 هئا. ۱۹۰۴ ۾ بمبئي ڪانگريس ۾ زبردست تقرير ڪيائين
 ۱۹۰۵ ۾ انگلنڊ ويو، جتي هندستان جي سوال تي بدجاھ
 ڏينھن ۾ ۴۵ تقريرون ڪيائين. ساڳئي سال بمبارس ۾
 ڪانگريس اجلاس جو پرڏان ٿيو. اجلاس بعد وري
 ڪانگريس جي ڪم سان انگلنڊ ويو. ۱۲ جون تي
 سرونٽس آف انڊيا سوسائٽي قائم ڪيائين، سرڪار کيس
 ڪي. سي. آءِ. اي جو خطاب ڏنو. ۱۹۰۸ع ۾ مارلي
 مڊو سٽارن جي باري ۾ انگلنڊ ويو. سمنڊس لٽريچر
 حقيقتن ۽ دليلن سان پُريل چونڊيون هيون. ۱۹۰۷ کان
 ارم ٽر جوڻي رھيو. ڏکڻ آمريڪا ۾ رھندڙ هندواسين
 جي سوال ۾ چڱو بهرو ورتاءِ ۽ مهاڻا گانڌيءَ سان
 اوڏاھن ويو. مهاڻا کيس راجپوتي ٿرو ڪري سمجھندو
 آھي. ۱۹ فيبروري ۱۹۱۵ ۾ گذاري ويو.

پهشڪار جو سوال جڏي ڏنو ويو. شري گوکلي کڻي
 انگلنڊ وڃي ڪالگريس جون رٿون وسارڻ جي ڌيان
 تي آڻڻ لاءِ مقرر ڪيو ويو. هن سال ساڳيا نمي اڳيان
 جنرل سڪريٽري مقرر ڪيا ويا.

شري گوپال ڪرشن گوکلي جي حيات:-

هو ۹ مئي ۱۸۶۶ع ۾ ڪولهاپور جي برهمڻ گهر ۾
 ڄائو هو. ۱۸۸۴ ۾ بمبئيءَ جي ايلسٽن ڪاليج مان بي.
 اي پاس ڪيائ. ساڳئي سال دکن ايڊيوڪيشنل
 سوسائٽيءَ ۾ شامل ٿيو ۽ سوسائٽيءَ جي فرگوسن ڪاليج ۾
 فط ۷۰ روپيه پگهار تي پهرين پروفيسر ۽ پوءِ پراسيپال
 ٿي رهيو. اها شها سڃا ويه سال ڪيائ. هو شري
 گووند رانادي جي اڻو هٿ آيو، جنهن کيس ٻولي
 جي سارو حڪم سڀا جو سڪريٽري ڪيو. سڀا جي
 سماهي اعزاز جو ايڊيٽر پڻ ٿيو. رانادي جي چوڻ تي
 هندستان جي مالي حڪومت جو سنڌو پاس ڪيائ.
 ۱۸۹۰ واري ڪالگريس اجلاس ۾ لوڻ جي ٻڌل جي
 خلاف زبردست وياڪڻ ڪيائين. ۱۸۹۶ ۾ مسٽر واچا
 سان گڏ ويلبي ڪميشن اڳيان شاهدي ڏيڻ لاءِ
 انگلنڊ ويو. اتي هندستان جي حالت تي ڪيتريون ئي
 تقريرون ڪيائ. ۱۸۹۹ ۾ بمبئي ليجسليٽو ڪائونسل
 اڇولڻ ۾ ويو. ۱۹۰۲ ۾ بمبئي امپروئل ليجسليٽو ڪائونسل
 ۾ به ويو ۽ آخر گهڙيءَ لاءِ ان جو ميمبر ٿي

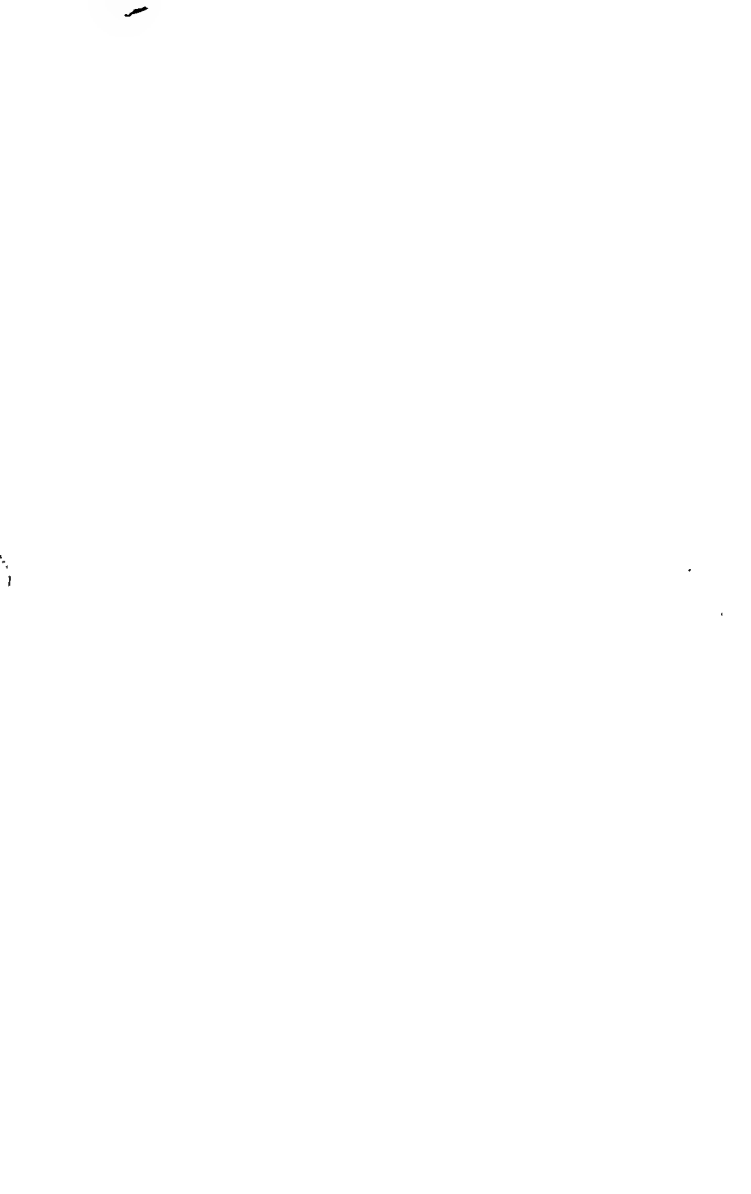
اڀڪ ٻيون اجلاس

پرڏان شري گوڀال ڪرشن گوکلي - بئارس ۱۹۰۵

”ڪه ملڪ جي ماڻهن جي سرڪار هي
 ٻئي ملڪ جي ماڻهن تي راج ڪرڻ ساڻس هڪ
 ئي هڪ ڪيترين خرابيون ٻه ٽي ٿيون ٿيون ؟
 هاڻي ڪالڪريس چاهي ٿي ته اهو صفا بدلاجي ؟
 هندستان جي فائدي لاءِ ئي راج ٿئي.“
 گوڀال ڪرشن گوکلي

هيءُ اجلاس بئارس ۾ ۱۹۰۵ع ۾ شري گوڀال ڪرشن
 گوکلي جي پرڏالپتي هيٺ ٿيو. مارجا ڪاميٽيءَ جو
 چيئرمين آنربل منشي ماذولعل ٿيو هو. ۷۵۶ ڊپليگيٽ
 پل هئا، اجلاس ۾ بينگال جي ورهاڱي سبب الا
 اڇپتراءَ ۽ لوڪمان، لڪ جي اڳواڻيءَ هيٺ قومي ڌر
 هندستان ۾ ايندڙ پرنس آف ويلس جي آجيان جي
 بهشڪار ڪرائڻ جو خيال ڏيکاريو. گوکلي ۽ سر بيدر لاهڙ
 ان جي مخالفت ڪئي ۽ شهزادي جي آجيان ڪرڻ
 جو ٺهراءُ ڪيو. ان سان گڏ ورهاڱي جي پرڄاڻ
 اعتراض جو ٺهراءُ پاس ڪيو ويو ۽ پرنس مال جي

ويڊيون اجلاس

پڙتان سر هيڊري ڪاٺن - بمبئي ۱۹۰۴ع

”پارٽي - ووم جي ترقيءَ ۾ ڀاري انقلاب آيو، جو اسان جي اکين اڳيان ڪاريه ڪري رهيو آهي. پٺئين جنون ڪوششون ڇڏيون نه ڪريو ڇاڪاڻ ته واڌاري جون لهرون زور سان لڳي رهيون آهن ۽ اهو انسان جي طاقت کان پٺاءِ رهي، جو ان واڌاري جي ويسر ڪي روڪي سگهي.“

سر هيڊري ڪاٺن.

هي اجلاس سر هيڊري ڪاٺن جي صدارت هيٺ ۱۹۰۴ع ۾ بمبئي ۾ ٿيو هو. مرحبا ڪميٽيءَ جو چيئرمين سر ميروز شاهه ميهتا ٿيو هو. هڪ هزار ڏهه ڊبليگيٽ آيا هئا. ملٽريءَ جي وڌيل خرچ تي اعتراض ظاهر ڪيو ويو. انگلنڊ ۾ جنرل اليڪشن ٿيڻ وقت ڊيپوٽيشن موڪلڻ جو لهراءِ ڪيو ويو. بنگال جي ورهاڱي جون رٿون پڌريون ڪيون ويون هيون، ان تي سخت

(۵)

شري اهل مودن گهوش جي خبرنامہ

ع ۱۷ دسمبر ۱۸۹۶ع ۾ ڪرشي نگر ۾ جنازو هو.
۱۸۶۹ع ۾ بريسٽري امتحان ۾ آفگنڊ وٽو ۶۷۳ع ۾
پريسٽري ۾ وڃي وڃي. ۱۸۹۶ع ۾ انڊين سول سروس
امتحان جي سڌاري جي ڪم سان انڊين
انسپيڪٽيشن جو ڊپٽي ڪم ۾ آفگنڊ وٽو ۴ مارچ ۱۸۹۰
۾ فتح پوري واپس اچي ملي سني آجيان ٿيس. هندستان
جي ٻنهي ۾، پرچار لاءِ وڏي هندستان جو عيوضي ٿي
ولائف وٽو ۶۷۳ ڏيڏس ۾ پرچار ڪيا. ۱۸۸۴ع ۾ موني
اڻي وڪالت ڪي ٿي. سال ۱۹۰۳ع واري مدراس
ڪالگري ۾ اجلاس جو پرڏاڻ ٿيو. پوءِ هن ڪالگري ۾
جو چڱو ڪم ڪيو پر پوءِ ملڪي ميدان ڇڏي، ساهتي
جي ڪم ڪي وڃي ٿي. سنو ليڪ ۾ ۱۹۰۹ع ۾
ڪالگري ۾ ڪلاري وڃي.

اٽويهون اجلاس

برطان شري لعل موهن گهوش-مدراس ۱۹۰۳ع

”چا اوھين سماجھو ٿا تہ اٽڪلند يا فرانس
يا يونائيٽيڊ اسٽيٽس هي گھومت خالي نماشن
تي مٿري ريت شاهي ڏن اڪياري ڪوڻ جي
جو ڪم پري مھت ڌاري سگھي ما جڏھن ڏڪر
مھامري پسندن ديش اندر پھن تي ھلي رھيا
ھجن ۽ ڀر ڏيوتا پھن جا پر ڇڏي رھيو ھجي،
جھلي ريت اسان وٽ شاهي سرڪار خرچ
ڪري رھي آھي ۽ پتي طرف غريب ۽ غريب
آدمستان پاري ڇوڻ مٿي رھي آھي.“
لعل موهن گھوش.

هي اجلاس شري لعل موهن گھوش جي پرڏاھتي
ھيٺ ۱۹۰۳ع ۾ مدراس ۾ ٿيو ھو. مرچيا ڪميٽي جو
چيئرمين نواب سيد محمد بھادر ھو. ۵۳۸ ڊپليگيٽ آيل
ھئا. هن اجلاس ۾ لارڊ ڪروڙن جي يونيورسٽي بل تي
اعتراض وڌندي ظاهر ڪيو ويو ته اھو يونيورسٽيز جي
آزادي ناس ڪندو. چرل سيڪريٽري ساڳيا رھيا.

ارڙهون اجلاس

پوڌان شري سر پندرنات بٽنرجي - احمد آباد ۱۹۰۲ع

”اسين اڃا مسافريءَ جي وچ ۾ آهيون ۽ اسان جي وڏي مسافري پيائڪڙي ۾ پٽ مان اسان کي انجام ڪيل اسٽان تي وٺي وٺندي ڪههرا من مسافريءَ ۾ ڪين ڪهڙندا، ڪي من شامي ۽ ڪوچ ۾ اڳهڻي ڪري ٿا آهن ۽ مسافريءَ جي خسر ٿيڻ ۽ رات جي اولهه ۾ خسر ٿيڻ وڌيڪن ٿين ۽ ڇڪڻ ٿا آهن اڃا ڪههرا ڪرندا پر اسان ۾ سڀني ٿا اُميد ڏين ۽ اڀرن لڳي ٿي جي خلاف اُميد ۽ وشواس طاقتور آهي ۽ ان سان ئي اسين فتح حاصل ڪنداسين.“

سر پندرنات بٽنرجي.

هي اجلاس شري سر پندرنات بٽنرجيءَ جي صدارت ۱۹۰۲ع ۾ احمد آباد ۾ ٿيو. موعدا ڪمپٽي ۽ جيمز ڊبوان ٻڌار ايمالعل شڪر لعل ڊيساتي ۽ ۴۷۱ ڊپٽي ڪميٽي آيل هئا. جنرل سمڪوٽري پڻ ساڳيا رهيا. ان وقت جي حڪومت يارهين اجلاس جي بيان

رٿي وٺي آهي. ( )

هستڻر ديدشدا ايدلجي واچا جي جيوٽ:-

۲ آگسٽ ۱۸۴۴ع ۾ هڪ پاڙسي گهر ۾ ڄائو هو.
ڪاليج ۾ ٿوري تعليم وٺڻ بعد ٽنڌي ۾ لڳايو ويس.
ست سال ”انڊين اسپيڪٽيٽر“ اخبار ڪلايائين. ميونسپل
سرشتي ٿي ليڪن لکڻ هن کي مشهور ڪيو ۽
ڪارپوريشن ۾ گهڙيو. ٽيهه سال ميمبر ۽ پوءِ پڙڌان به
ٿيو. سڄا ۴۵ سال مل اونرس انسوسيٽيشن جو ميمبر ٿي
رهيو. ۱۸۹۸ کان ۱۹۱۹ع تاءِ امپروومينٽ ٽرسٽ جو
ميمبر ٿي رهيو. ڪالگريس ۾ شروعات کان بهرو
ولندو رهيو ۱۸۹۶ کان ۱۹۱۳ع تاءِ ڪالگريس جو جانشين
جنرل سيڪريٽري ٿي رهيو. ۱۸۹۵ ۾ بيلگام پراونشل
ڪانفرنس جو پڙڌان ٿيو. ۱۹۰۱ ۾ ڪلڪتي ڪالگريس
اڄلاسن جو پڙڌان ٿيو. ۱۸۹۵ کان ۱۹۱۵ع تاءِ بمبئي
پريزيڊنسي انسوسيٽيشن جو سيڪريٽري ۽ ۱۹۱۵ کان
۱۹۱۸ع تاءِ پڙڌان ٿي رهيو. ۱۹۱۵-۱۹۱۶ ۾ بمبئي ليجسليٽو
ڪائونسل جو ميمبر ٿي رهيو. ۱۹۲۰ ۾ امپيريل بئڪ
آف انڊيا جو گورنر ٿيو. ۱۹۱۸ کانپوءِ ڪالگريس ڇڏي
ويو. ۱۹۱۹ کان ۱۹۲۷ع تاءِ ويسٽرن انڊيا لبرل انسوسيٽيشن
جو پريزيڊنٽ ٿي رهيو. ۱۹۲۲ ۾ بمبئي پراونشل لبرل
ڪانفرنس جو پريزيڊنٽ ٿيو. ۱۹۲۰ کان ڪائونسل آف
اسٽيٽ جو ميمبر ٿي رهيو. نور ٽر جو هو. سرڪار لائين
خطاب ڏنس. ۱۸ فيبروري ۱۹۳۶ ۾ گذاري ويو.

سترهون اجلاس

برطان ديشا ايدلجي واچا - ڪلڪٽو ۱۹۰۱ع

”ماضيءَ لاءِ رولن سان ڪجهه ڪرڻ
 اچندو. ادا ئي انسانيت آهي ته اسين ٻڌڻ جي
 ديش ڪي وري ٽئين ريت هٿون ۽ ڪاريگريون
 سان بظا ئي واسطي وٺڻ چيان ڪم ڪشون.
 پيش ڪن انهن جي راءِ ۽ خوفناڪ شير آهن، پر
 انهن کي لا اميديءَ جي پٺت جي محلات ۽
 ماڻ ڪري هميشه لاءِ ويهي رهڻ نه ڪهر جي.“
 ديشا ايدلجي واچا.

هيءَ اجلاس ڪلڪٽي ۾ ۱۹۰۱ ۾ ستر ديشا
 ايدلجي واچا جي برطانوي حڪومت لاءِ آڇيان
 ڪميتيءَ جو چيئرمين ڪٿو جو مجراج پٿارو ڪيپٽن
 لاءِ راءِ ڪيو ۽ ۶۶ ۽ ۷۰ ٽيڪسيٽ آبل ڪم. لوڪمانيه لڪ،
 بند مڊلانو ۽ ۳۰۰ ٽيڪسيٽ ڪميتي ڪميتي ڪميتي ڪميتي
 عالم تي ڪو ڪرڻ لاءِ ٺاهي وئي. جنرل سيڪريٽري
 ساڳيا وڪيا ويا.

ڪيو ويو، پڪو برهمو سماجي هو. ۱۸۹۶ ۾ مدراس هندو
 سوشل رفارم ائسوسيئيشن جي ساليانه آنسي ۾ ۽
 ڪراچي ۽ ۾ پراونشل ڪانفرنس جو پريزيڊنٽ ٿيو. ۱۸۹۷
 ۾ يوليورسٽي ۽ پاران بمبئي ليجسليٽو ڪائونسل تي
 چونڊيو ويو. ۱۸۹۹ ۾ به چونڊيو. ۱۹۰۰ ۾ لاڙڪوٽو
 ڪانگريس اجلاس جو پريزيڊنٽ ٿيو. ۱۹۰۱ ۾ بمبئي هاءِ
 ڪورٽ جو جج مقرر ڪيو ويو. ۱۹۰۹ ۾ چيف جسٽس
 ٿي رهيو. ۱۹۱۰ ۾ دهلي دربار وقت وائسراءِ جي
 مهماني ۽ جي نيند ملي هئس. ساڳئي سال ٽائيم جو
 خطاب مليس. ۱۹۱۴ ۾ اندور جو ديوان ٿيو ۽ بمبئي
 يوليورسٽي ۽ جو وائيس چيئرمين مقرر ٿيو. مائٽيگو
 چيلمشورڊ سڌارا قبول ڪيا ۽ بمبئي ليجسليٽو
 ڪائونسل جو پهرين پريزيڊنٽ ٿيو. پڳتي سڌارڪ
 هو. بنگلور ۾ مئي ۱۹۲۳ ۾ گذاري ويو.

سورهون اجلاس

برطان شري ابن جي - چنداورگر - لاهور ۱۹۰۰ع

”من ملڪ ۾ حڪومت جو خرچ بلڪل
وڌي ويو آهي. قوم جي آلتِي ٻنهي ٻنڌ ٿي وئي
آهي پر خرچ وڌيو ڇاڪا ڇو ته وڌو.“
ابن جي - چنداورگر.

هي اجلاس لاهور ۾ سال ۱۹۰۰ ۾ شري نارائڻ گهيس
چنداورگر جي صدارت هيٺ ٿيو هو. آجيان ڪميٽيءَ
جو چيئرمين شري راءِ ڪالي پرماد راءِ بهادر هو. ۵۶۷
ڊپليڪٽ آيل هئا. جنرل سيڪريٽري هتي ساڳيا رهيا.
شري نارائڻ گهيس چنداورگر جي چيئرمين.

هي ۱۸۵۵ ۾ ٺاهيو. ۱۸۷۷ ۾ گرنجوائٽ بڻيو ۽ اٽار
لويسيءَ ۾ گهڙيو. ۱۸۷۸ کان ۱۸۸۹ تائين ”الاندو پرنڪاش“
جو ايڊيٽر ٿي رهيو. وڪالت جو اڀياس ڪري ۱۸۸۱
۾ اها پاس ڪئي ۽ ڪامياب وڪيل بڻيو. ۱۸۸۵ ۾
ڪنگريس ڊپوٽيشن سان انگلنڊ ويو. ۱۸۸۶ ۾ بمبئي
يونورسٽيءَ جو فيلو ٿيو ۽ ۱۸۸۹ جسٽس آف پيس

الگنڊ ۾ وڃي رهيو. ۱۸۹۸ع ۾ هن رامائڻ ۽ مهاڀارت
 ۾ سنسڪرت ڪاويہ انگريزي ۽ ۾ ترجمو ڪري پڌرا
 ڪيا. ساڳئي سال لنڊن يونيورسٽي ۽ کيس انڊين
 هسٽري ۽ جو پروفيسر ڪري رکيو. ۱۸۹۹ع ۾ لکنو
 ڪانگريس اجلاس جو برٽان ٿيو. ۱۹۰۰ع ۾ وري
 الگنڊ ويو ۽ وڃي هندستان جي ڀلي جو ڪم ڪرڻ
 لڳو. ۱۹۰۲ع ۾ سي. آءِ. اي جو خطاب مليس. ۱۹۰۴ع
 ۾ هندستان موٽيو. پهرين ٻڙودي جو روينيو وزير ۽
 پوءِ ديوان بڻيو. ۱۹۰۷ع ۾ رائل ڪميشن جو ميمبر ٿيو.
 مارلي سڌارن ٺاهڻ لاءِ هن پنهنجون خدمتون لارڊ مارلي
 حوالي ڪيون هيون. ارم ٿر جو هو. ۳۰ اوڻهه ۱۹۰۹ع
 ۾ گذاري ويو.

بد رکي، خرچ ٿهائي، دلون ٿهائون وڃن ۽ مڪاني
 هنر وڌايا وڃن. عدول سڳوري پتي ساڳيا
 رکيا ويا.

شري روميش چندر دت جي حيات:-

هو ڪلڪتي ۾ ۱۳ آگسٽ ۱۸۴۸ع ۾ ڄائو هو.
 پريزيڊنسي ڪاليج مان تعليم وٺي ۱۸۶۸ع ۾ انگلند
 ويو ۽ يونيورسٽي ڪاليج ۾ پڙهڻ لڳو. ۱۸۶۹ع ۾
 اوپن ڪامپيٽيو سول سروس ۾ ٽيون نمبر آيو ۽ ٻار ۾
 داخل ٿيو. ۱۸۷۱ع ۾ فرانس، جرمني، سٽرولند ۽ اٽلي ۽
 مان ٿيندو هندستان موٽي آيو. ۱۸۷۱ع کان ۱۸۸۳ع تائين
 چوٿو عملدار ٿي نوڪري ڪيائين. ۱۸۷۴ع ۾ بنگال
 جي ڏکڻ وڪيل ۾ ڪم ڪيائين. ۱۸۷۵ع ۾ بنگال ۾
 ڪميٽيءَ جي ڪتاب پڌرو ڪيائين. ۱۸۸۳ع ۾ دسترڪت
 آفيسر مقرر ڪيو ويو. ۱۸۹۴ع ۾ راولپنڊي جو ڊپٽي
 ڪمشنر ٿيو، جا جڳهه هي بهاريون ٿي هندستاني
 جهنگلي ملي هئي. ۱۸۹۷ع ۾ اوڙيسا جو ڊپٽي ڪمشنر
 ٿيو، جنهن بعد هن استعيفا ڏئي. هن جو ساهتيه سان
 چڱو چاهه هو. ۱۸۷۷ع ۾ ”بنگالي ساهتيه جو اهاڻس“
 ڪتاب لکي پڌرو ڪيائين. ۱۸۸۶ع ۾ وڌيڪ جو
 ترجمو ڪري ڇپايائين. ۱۸۸۹ع ۾ پراچين ٻارڻ ۾
 سميتا جو اهاڻس ڪتاب پڌرو ڪيائين. ٻيا به ڪيترا
 بنگالي ۽ ۾ ڪتاب لکيائين. ۱۸۹۷ کان ۱۸۹۹ع تائين

انگلند ۾ وڃي رهيو. ۱۸۶۸ع ۾ هن رامائڻ ۽ مهاياري
 ۾ سنسڪرت ڪاوي انگريزيءَ ۾ ترجمو ڪري پڌرا
 ڪيا. ساڳئي سال لنڊن يونيورسٽيءَ کيس ايڊين
 هسٽريءَ جو پروفيسر ڪري رکيو. ۱۸۹۹ع ۾ لکنو
 ڪانگريس اجلاس جو پرڏان ٿيو. ۱۹۰۰ع ۾ وري
 انگلند ويو ۽ وڃي هندستان جي ڀلي جو ڪم ڪرڻ
 لڳو. ۱۹۰۲ع ۾ سي. آءِ. اي جو خطاب مليس. ۱۹۰۴ع
 ۾ هندستان موٽيو. پهرين ٻڙودي جو روينيو وزير ۽
 پوءِ ديوان بڻيو. ۱۹۰۷ع ۾ رائل ڪميشن جو ميمبر ٿيو.
 مارلي سڌارن ٺاهڻ لاءِ هن پنهنجون خدمتون لارڊ مارلي
 حوالي ڪيون هيون. اُن ۾ ٽر جو هو. ۳۰ نومبر ۱۹۰۹ع
 ۾ گذاري ويو.

بد وکي، غرج گهٽائي، دلون گهٽايون وڃن ۽ مڪالي
هدر وڌايا وڃن. جنرل سبڪدڙي پڻ ساڳيا
وڪيا ويا.

شري روميئن چانڊر دت جي حيات:-

هو ڪلڪتي ۾ ۱۳ آگسٽ ۱۸۴۸ع ۾ ڄائو هو.
پريزيڊنسي ڪاليج مان تعليم وٺي ۱۸۶۸ع ۾ انگلنڊ
۾ ويو. ۱۸۶۹ع ۾ ڪاليج ۾ پڙهڻ لڳو. ۱۸۶۹ع ۾
اوپن ڪامپيٽيو سول سروس ۾ نمون نمبر آيو ۽ ٻار ۾
ڊاڪٽر ٿيو. ۱۸۷۱ع ۾ فرانس، جرمني، سٽرولنڊ ۽ اٽليءَ
مان گهڻو هندستان موٽي آيو. ۱۸۷۱ع کان ۱۸۸۳ع تائين
جولڻر عملدار ٿي نوڪري ڪيائين. ۱۸۷۴ع ۾ بنگال
جي ڊسٽرڪٽ ۽ ڪم ڪيائين. ۱۸۷۵ع ۾ بنگال ۾
ڪيٽيگري ۽ ٽي ڪتاب پڌرو ڪيائين. ۱۸۸۳ع ۾ دسترڪت
آفيسر مقرر ڪيو ويو. ۱۸۹۴ع ۾ اردوان حصو ڏيڻ لاءِ
ڪمشنر ٿيو، جا جڳهه هي بهاريون ئي هندستاني هو
جنهنڪي ملي هئي. ۱۸۹۷ع ۾ اوڙيسا جو ڊويزنل ڪمشنر
ٿيو، جنهن بعد هن استيشن ڏني. هن جو ساعت بهان
چڱو چاهو هو. ۱۸۷۷ع ۾ ”بنگالي ساعت بهان الهاس“
ڪتاب لکي پڌرو ڪيائين. ۱۸۸۶ع ۾ رڳو ويد جو
ترجمو ڪري ڇپايائين. ۱۸۸۹ع ۾ پراجين هارٽ ۾
سيٽا جو الهاس ڪتاب پڌرو ڪيائين. ٻيا به ڪيترا
بنگاليءَ ۾ ڪتاب لکيائين. ۱۸۹۷ کان ۱۸۹۹ع تائين

پنڌ رهون اجلاس

وڌان شري روميش چندر دت - لکندو ۱۸۹۹ع

”کي هارڏن ٿين ٿيون جي سو ٻين کان
وڌيڪ شاندار آهن ۽ اسان جيڪا هار کائي آهي،
سا اسان جون دليون طاقتور بڻائيندي، اسان
جون آهيدون تازيون ڪندي ۽ ٻين کي
لاءِ اسان جا هٿ طاقتور ڪندي.“

روميش چندر دت.

هي اجلاس لکندو ۾ شري روميش چندر دت
جي پرڏالڻي هيٺ ۱۸۹۹ع ۾ ٿيو. مرحبا ڪميٽي ۽ جو
چيئرمين بابو بنسيلل سنگهه جو ۷۳۹ ڊيليگيٽ آيل
هئا. سرڪار جو سرڪيولر نه مددي دستائن جا ماسٽر
راجيٽي ۽ ۾ حصو نه وٺڻ ۽ عام ميٽنگن ۾ شامل نه ٿيڻ،
نهن تي اعتراض ورتو ويو. لالا لچپتراءِ جي زور ۽
ٽي تعليمي ۽ هنري ٽي-الهيون ٽي ويچار ڪرڻ لاءِ
ڪميٽي مقرر ڪئي ويئي. ڏکڻ جي باري ۾ ويچار
ڪري سرڪار تي زور ڏنو ويو ته ٻيسي جو وهڪرو

۸۰۰۰۰ ۽ وڏو ۽ اندروستي ۽ سڌوڻي لڳل ۽ وڃي
 هندستان جي حالتن جي باري ۾ پرچار ڪيائين. اتان
 موٽڻ لڳي ۱۸۹۸ع ۾ مدراس ڪانگريس اجلاس ۾ وڃي
 پرڏيانت ٿيو. ڪيترن ڇندر سن جي ٻرھو سماج
 ڇڏي. تنهن ٻرھو سماج ۾ شامل ٿيو ۽ ڪيترا سال ان
 جو پرڏان ٿي رهيو. اندروستي ڏھي ٻيس. بيمار ھولدي
 بيمڪال بولبورستي ۽ جي سڌ ٿي بستر وڃڻي ٿيڻ پيشن
 حال جو بيمادي پٿر رکڻ جي رسم ادا ڪيائ. مٿس
 ۾ ٿي خراب حالت ٿي ٻيس ۽ پوءِ جلد ئي ۱۹۰۶ع ۾
 گذاري ويو.

شري آندڙ دوهن ٻوس جي جڙوت:-

هو ۱۸۴۶ ۾ بنگال جي ميمڊسنگ ضلعي ۾ ڄائو هو. ڪاڪتي يونيورسٽيءَ جا اينٽرس، ايف. اي، بي. اي ۽ ايم. اي سڀ امتحان پھريون نمبر بيهي پاس ڪيا، جنھنڪري ڏھن هزارن واري رائجند اسڪالرشپ مليس. انجنيئرنگ ڪاليج ۾ ٿورو وقت پروفيسر ٿي رهيو. ڪيشب چندرسين جي اثر هيٺ ۱۸۶۹ ۾ برھمو سماجي ٿيو ۽ ۱۸۷۰ ۾ ساٿس گڏ انگلنڊ ويو. اُتي ڪئمبرج ڪرائيسٽ ڪاليج ۾ حسابي ڪمن ۾ تعليم وٺڻ لڳو. ڪئمبرج يونين جو پھرين ميمبر ۽ پوءِ پريزيڊنٽ ٿيو. ٽي سال تعليم ورتا. رنڊگرس ۾ مٿيون نمبر حاصل ڪيا ۽ بٽريستريءَ جي ڊگري وٺي ۱۸۷۴ ۾ هندستان موٽيو. ڪاڪتي هاءِ ڪورٽ ۾ بٽريستري ڪرڻ لڳو ۽ زبردست ڪمائي ٿيڻ لڳس. ۱۸۸۰ ۾ ڪاڪتي ۾ سٽي هاءِ ڪول برپا ڪيا. ڇوڪرين لاءِ ودياليه به کوليا، جو پوءِ بيشيون ڪاليج سان گڏيو ويو. ۱۸۸۲ ۾ لارڊ رپن ڪيس ايڊوڪيشن ڪميشن جو پڙتان مٿو ڪيو پر هن انڪار ڪيو. ۱۸۹۵ ۾ يونيورسٽيءَ پاران بنگال ليچسليٽو ڪائونسل ٿي چونڊيو ويو. ڪانگريس جي برپا ٿيڻ کان وٺي ان ۾ دلچسپي وٺندو هو پر بيمار هجڻ سبب نقط ڪاڪتي ۾ ٿيندڙ ڪانگريس اجلاسن ۾ شامل ٿيندو هو. ۱۸۹۷ ۾ صحت جي سڌاري لاءِ

چوڏهون اجلاس

پرڏان شري آئند هوهن دوس - مدراس ۱۸۹۸ع

”ڇا ڀارت زلدد، نور ڪنهن ٻيو؟ ڪنهن
سندس اڳيون شان مان ماضيءَ جي ياد ڪيري ئي.
رهندي يا آءٌ هڪ وري اسان اڳيان
حقيقت ٿي بهندو؟ ان جو جواب اسان، اسان
جي ڪوششن، اسان جي زلدد ڪين ۽ قربالين
ٿي ئي مدار ٿو رکي.“

آئند هوهن دوس.

هيءُ اجلاس مدراس ۾ ۱۸۹۸ ۾ شري آئند هوهن
دوس جي پرڏالهي هيم ٿيو هو. مرحيا ڪمپنيءَ جو
جسٽس شري اين-سياراءُ هو. ۶۱۴ ٻيلڪيت آيل هئا.
ان اجلاس ۾ ڪالگريس جي ٽئين سر سڌاريل جوڙجڪ
هٿ لاءِ ڪاميٽي مقرر ڪئي وئي. جنرل سيڪريٽري
ساڳيا رکيا ويا.

شري آئند موھتن نوٽس جي جيوٽ:-

هو ۱۸۴۶ ۾ بنگال جي ميونسپلٽي ضلعي ۾ ڄائو.
ڪاڪٽي يونيورسٽيءَ جا اينٽرس، ايٽ، اي، بي
ڪيائ، جنهنڪري ڏهن هزارن واري رائجداسڪالرشپ
مليس. انجنيئرنگ ڪاليج ۾ ٿورو وقت پروفيسر ٿي
رهيو. ڪيشب چندر سين جي اثر هيٺ ۱۸۶۹ ۾
برهمو سماجي ٿيو. ۱۸۷۰ ۾ سائس گڏ الگنڊ ويو.
آئي ڪئميرج ڪرائيسٽ ڪاليج ۾ حسابي ڪمن ۾
تعليم وٺڻ لڳو. ڪئميرج يونين جو پهرين ميمبر ۽ پوءِ
پريزيڊنٽ ٿيو. اتي سال تعليم ورتاءُ. رنڊگارس ۾
مٿيون نمبر حاصل ڪيائ ۽ پريسٽريءَ جي ڊگري
وٺي ۱۸۷۴ ۾ هندستان موٽيو. ڪاڪٽي هاءِ ڪورٽ
۾ پريسٽري ڪرڻ لڳو ۽ زبردست ڪمائي ٿيڻ لڳس.
۱۸۸۰ ۾ ڪاڪٽي ۾ سٽي هاءِ ڪول پڙها ڪيائ.
چوڪرين لاءِ ودياليه به کوليائ، جو پوءِ بيشيون ڪاليج
سان گڏيو ويو. ۱۸۸۲ ۾ لارڊ ريسن ڪيس ايڊوڪيشن
ڪميشن جو پڙڏان مقرر ڪيو پڙهن انڪار ڪيو. ۱۸۹۵
۾ يونيورسٽيءَ پاران بنگال ليچسليٽو ڪائونسل تي
مقرر ڪيو ويو. ڪانگريس جي بڙيا ٿيڻ کان وٺي ان ۾
ليجيٽي وٺندو هو پر بيمار هئڻ سبب فقط
ڪاڪٽي ۾ ٿيندڙ ڪانگريس اجلاس ۾ شامل
ٿيندو هو. ۱۸۹۷ ۾ صحت جي سڌاري لاءِ

چوڏهون اجلاس

پرڏان شري آئند هوهن بوس - مدراس ۱۸۹۸ع

”ڇا ڀارت زند، قوم ڪين بڻبو؟ ڪين سندس اڳيون شان مان ماضيءَ جي ڀاڱهه کڻي ٿي. رهندي يا اهو هڪ ورهه اسان اڳيان حقيقت ٿي پهندي؟ ان جو جواب اسان، اسان جي ڪوششن، اسان جي زندگين ۽ قربانين تي ئي مدار ٿو رکي.“

آئند هوهن بوس.

هيءَ اجلاس مدراس ۾ ۱۸۹۸ ۾ شري آئند هوهن بوس جي پرڏالهي هيم ٿبو هو. مرحوما ڪمپنيءَ جو چيئرمين شري اين-سپاراءِ هو. ۶۱۴ ڊيليگيٽ آيل هئا. هن اجلاس ۾ ڪالگريس جي ٽين سر سڌاريل جوڙجڪ لاءِ ڪاميٽي مشور ڪئي وئي. جنرل سمڪرٽوي ساڳيا، ڪيا ويا.

شري سي - شنگرن لائبريري جي حيات -

۱۱ جولاءِ ۱۸۵۷ ۾ ڄائو هو. ۱۸۸۰ ۾ هاءِ ڪورس جو وڪيل ٿيو. اخبار نويسيءَ ۾ دلچسپي هئڻ ڪري ”مدراس لائبريري“ سان به ڳنڍيل رهيو. ديوسا نام ڪميٽيءَ جو سيڪريٽري ٿيو. ۱۸۹۹ ۾ مدراس يونيورسٽيءَ جو فيلو بڻيو. ۱۸۹۰ ۾ مدراس ليڄسليٽو ڪائونسل تي ٽاڻيو ويو. ۱۸۹۷ ۾ امرائٽيءَ ۾ ڪالگريس اڃا پڻ جو رٿان ٿيو. ۱۹۰۷ ۾ انڊو وڪيت جمرل ٿيو. ۱۹۰۸ ۾ مدراس هاءِ ڪورس جو پڪو جج مقرر ٿيو. ساڳئي سال نيشنل سوشل ڪانفرنس جو پريزيڊنٽ ٿيو. ۱۹۱۵ ۾ وائيسريگل ايگزيڪيوٽو ڪانفرنس جو ايڊيوڪيشن ميمبر مقرر ڪيو ويو. ۱۹۱۶ ۾ پنجاب جي

ٽيڙهون اجلاس

ٻرڌان شري سي. شلڪرن ٺاڙ - امراتِي ۱۸۹۷ع

”سالن کان ڌار ٿي وڃ هٿ رهڻ ۽
 قابعداري ۽ ڀارتيه قوم جي شڪعي اساس ڪري
 ڇڏي آهي ۽ سندس اثر ۽ اغلايل شان اتي ڇڏي
 آهي. جيڪڏهن ڀارت وري جيڪجهه والاري
 سگهندو ته اهو پنهن هن اورچ اٽسافي تعليم يافتن
 ۽ روشن دماغ پنهن ڪري ٿي. اڄو ته پنهنجي
 جو ابداري محسوس ڪري ۽ پنهنجي ملڪ
 کولهن و فاداري ڌاري اُن جو شالدار آئنده
 بڻايون.“

سي شلڪرن ٺاڙ.

هي اجلاس امراتِي ۽ ۱۸۹۷ع ۾ شري سي. شلڪرن
 ٺاڙ جي ٻرڌالطقي هٿ ٿيو هو. آجهان مڪملي ۽ حو
 ٽي شري جي. اس. ڪاپرڊي هو. ۶۹۲ ڊپلگيت
 عطا. لوڪماليه تلڪ جي سزايائي ۽ هن اجلاس ۾
 ۲۴ ۽ ۲۵ ڏک پيدا ڪيو هو. جنرل سڪويٽري پئي
 ساڃيا ڪيا ويا.

مسٽر رحمت الله سيائيءَ جي جيون ۽ موت ۱-

هيءَ ۵ اپريل ۱۸۴۷ع بمبئيءَ ۾ ڄائو هو. ۱۸۶۶ع ۾ بمبئي يونيورسٽيءَ جي ايم-اي پاس ڪيائين. ۱۸۷۰ ۾ ايل-ايل-بي پاس ڪيائين ۽ ساڳئي سال ئي جسٽس آف پيس ۽ بمبئي يونيورسٽيءَ جو فيلو مقرر ٿيو، ۽ پوءِ سٽڊيڪيٽ جو ميمبر ٿيو. ۱۸۷۶ع ۾ بمبئي ڪارپوريشن ۾ چونڊجي ويو. انجمن اسلام جو پهرين سيڪريٽري ۽ پوءِ وائيس پريزيڊنٽ بڻيو. ۱۸۸۵ع ۾ بمبئيءَ جو پهريون مسلمان شيرف بڻيو. ۱۸۸۸ع ۾ بمبئي ڪارپوريشن جو پريزيڊنٽ چونڊيو ويو. ساڳئي سال بمبئي ليجسليٽو ڪائونسل جو ميمبر ٿيو. ۱۸۹۳ع ۾ احمدآباد ۾ پراونشل ڪائونسل جو پريزيڊنٽ ٿيو. ۱۸۹۶ع ۾ ڪلڪتي ۾ ڪانگريس اجلاس جو پريزيڊنٽ ٿيو. ساڳئي سال امپيرئل ليجسليٽو ڪائونسل تي چونڊيو ويو. کوجن ۾ پهريون زبردست سماج سڌارڪ ۽ پهريون اعليٰ تعليم وندڙ هو. ۴ جون ۱۹۰۲ع ۾ گذاري ويو.

ٻارھون اجلاس

پروڌان مسٽر رحمت الله سيالِي - ڪلڪتي، ۱۸۹۶ع

”ڪابڪريس جي قائم ٿيڻ کان ڏهه رات جي
 داڃيئي ٿواريءَ ۾ ڏک ٿيڻ واري شروع ٿيو آهي
 ۽ ڪن - ان جي گذرڻ سان دلچسپ ٿيڻ واري شخص
 مان وڌيڪي سڀني تعليم يافتن ٿو پڙهي آهي ۽ عام
 لوڪن ۾ به بي آرامي پيدا ڪري رهيو آهي ۽
 اڏاوت آڻيندڙ جي رهنمائي ڪري رهيو آهي.“

رحمت الله محمد سيالِي .

هي اجلاس ڪلڪتي ۾ مسٽر رحمت الله سيالِيءَ
 جي زير صدارت ۱۸۹۶ع ۾ ٿيو . مرحبا ڪميٽيءَ جو
 چيئرمين سر روميني چندو مٿي ۷۸۴ ڏنل بليڪيٽ آيل
 هئا . هن سال بليڪيٽ ملڪ ۾ پهرين پهرين منهن ڪندڙ
 هو ۽ ڏکڻ ۾ پيو هو . ان سوال هن اجلاس جو چوڳو
 ٿيڻ چڪو هو . هن سال ۾ اڳيان ٿي جنرل سيڪريٽري
 ڪيا ويا .

گڏ هو انگلند ويو. ۱۸۹۳ ۾ هن نئين ميونسپل ائڪٽ
تي اعتراض وٺي ميونسپل ميمبري ۽ جي اسٽيشن ڏي
سائڻي سال بيمگال ليچسليٽو ڪائونسل تي ميمبر چونڊيو
ويو. ۱۸۹۵ ۾ کيس ٻوٽي ۾ ڪانگريس اجلاس جو پڙڌان
ڪيو ويو. ۱۸۹۶، ۱۸۹۸ ۽ ۱۹۰۰ ۾ به بيمگال ليچسليٽو
ڪائونسل تي ميمبر چونڊيو ويو. ۱۹۰۲ ۾ وري احمدآباد
ڪانگريس جو پڙڌان ڪيو ويس. بنگالي جي ورهاڱي
خلاف هوندي به بهشڪار هلچل کي قبول ڪين ڪيا.
۱۹۰۷ ۾ سورت ڪانگريس وقت نور ڌر وارن سان
شامل ٿيو. مائٽيگو چيلمسٿورپ سڌارا قبول ڪيا ۽
وزير بطور ۱۹۲۱ ۾ نائيت جو خطاب ڪيس. ۱۹۲۳ ۾
ڪاڪٽ ميونسپل ائڪٽ ٺاهيا، جو پاس ٿيو. چونڊن
۾ سوراڄ ڌر وارن کان هار کاڌا. ۶ آگسٽ ۱۹۲۵ ۾
کڏائي ويو.

شري سويلدراٽ ٻڌل رهي ۽ هي جيوت :-
 هن جو ڪلڪتي ۾ درگا چرن پرهمن جي گهر ۾
 سال ۱۸۴۸ ۾ جنم ٿيو هو. ۱۸۶۸ ۾ ڊوونسن ڪاليج مان
 گريجوئيٽ ٿي نڪتو. ساڳئي سال انگلنڊ ويو ۽ ۱۸۶۹
 ۾ آءِ. سي. ايس امتحان ۾ ڪامياب ٿيو. ۱۸۷۱ ۾
 سلفيٽ جو مئجسٽريٽ ۽ ڪلڪڪٽر مٿو ڪيو ويو. ٽن
 سالن بعد جسٽس ٿيڻ بعد ڪم ٽوڪريءَ مان ڊسٽنس
 ڪيو ويو. ۱۸۷۶ ۾ ميٿروپوليٽن جو پروفيسر ٿيو. ساڳئي
 سال ڪلڪتي ڪارپوريشن جو ميمبر چونڊيو ويو، جتي
 سائڊه، ٽرويه، سال ميمبر ٿي رهيو. ۲۶ جولاءِ تي
 ساڳئي سال ڪلڪتي جي انڊين ائسوسيئيشن جو پايو
 وڌائين ۽ ڪيترا سال ان جو سيڪريٽري ٿي رهيو. ۱۸۸۱
 ۾ نيري پي-رح ڪاليج سان لاڳاپا ٻنڌيائين. ۱۸۸۲ ۾
 پنهنجو شڪول کولاءِ جو ستن سالن بعد وڌي وڃان
 ڪاليج جي نالي سان علي ٺهيو. شري اُميش چندر
 ٻڌل رهيءَ جي ”بگالي“ اڪار جون واڳون وٺي روزاني
 ڪري علائقو ”آلبرٽ پل“ تي سخت ٺيڪا ڪرڻ
 سبب ٻه سال جيل ڏنو ويس. جيل مان آزاد ٿيڻ تي
 آر هندستان جو دؤر ڪيائين. ديش واسين سندس چڱو
 ستڪار ڪيو. ۱۹۰۸ ۾ امپيريل پريس ڪائونسل تي
 هندستان جو عيوضي ٿي ويو. پنهنجون ڪالگريس اجلاس
 ڇپڪو ٺهائي ۽ ۾ ٿيو هو، تنهن ۾ سندس اڀل ٿي ست
 هزار روپيا آڳاڙيا ويا. ۱۸۹۰ ۾ ڪالگريس شارٽ سان

يارهون اجلاس

پروٽان شري سريندر نات بئدرجي پوٽو-۱۸۹۵ع

”راضي ٿي ته وخط (Dissatisfaction) ٿي
سڳي واڌاري جو ماڻهو آهي. آهو پنهنجي قور
هي بهتريءَ لڳاتار ڪاري ڪرڻ واسطي هر پر
پنهنجا ڪري ٿو. سڄي پنهنجي سونو جهڙو آئينده
پروٽان نظر ڇڏو آهي. اسان ۽ اسان جي ٻارن لاءِ
سونهري جهڙو ڪو ٿيل آهي.“

سريندر نات بئدرجي

هيءُ اجلاس شري سريندر نات بئدرجيءَ جي
پروٽانپٽي هيٺ پوني ۾ ۱۸۹۵ ۾ ٿيو. آجيان ڪميٽيءَ
جو چيئرمين شري وي. اير- پائيد هو. ۱۵۸۴ ڊيليجيٽ
مل هئا. هن اجلاس ۾ ڏکڻ آفريڪا سان ٿيندڙ ظلمن
و وروڌ ڪيو ويو ۽ ظاهر ڪيو ويو ته هندستان کان
هر ٿيندڙ جنگين جي خرچن جو بوجو هندستانين تي
وڌو ويو. هن ڀيري مسٽر هيوم سان گڏ شري
- اي. وڃا جنرل سيڪريٽري ڪيو ويو.

١٩٠٥ ۾ وڌو هو. هو پرنس هائوس آف ڪامبس
 جو ميمبر هو. ان وقت دادا پاڻي ۽ امپش چندر بڻدر هي
 پارليامينٽ جي ميمبرن جو سهڪار هٿ ڪندا رهندا
 هئا ۽ الهن جي زور رکڻ تي نئي مسٽر آفريڊ هندستان
 ۾ آيو ۽ مدراس ۾ هن ڪانگريس اجلاس جو پڙتان ٿيو.
 ان بعد هو گهڻي قدر آئرلينڊ جي جدو جھد ۾ مشغول
 رهيو، ان هولدي ۾ ۱۹۰۰ ۾ کيس آل انڊيا ڪانگريس
 ڪميٽي جو ميمبر چونڊيو ويو هو. هو ۱۹۰۸ ۾
 گذاري ويو.

ڏهون اجلاس

پوڌان مسٽر آلفريڊ ويب - مدراس ۱۸۹۴ع

”اوهان کي وڌيڪي لاڻهه ڏيڻ ۽ ڪن جي
بي وفائي ڪري ڏنو ٿي وڃي ٿي. اسان
کي وڌيڪ اس آهي ته سڀني طرفن ۽ ڪن
جي وچ مان آخر جوڙجڪ آزاد ڪري جو سڄو
پوڌو ۽ لائين ڪڍڻ جي سان اوهان جي ديش
مٿان ڇڪندو.“

آلفريڊ ويب.

هيءُ اجلاس آئرش مسٽر آلفريڊ ويب جي پڙتالپي
هيٺ ۱۸۹۴ع ۾ ٿيو. مرحبا ڪميٽيءَ جو چيئرمين پڊسٽ
والگهيا ٿيو هو. ۱۱۶۳ ڊيليجيٽ آيل هئا. جنرل
سيڪريٽري مسٽر هيوم ٿيو.

مسٽر آلفريڊ ويب جي حياتيت.

هو آئرش گهر ۾ ڄائو هو، انڪري سڊس همدري
ننڍجي ملڪ آئرلينڊ سان گڏ ٻين سٽائيلن ملڪن سان
ولدي هئي ۽ انڪري هندستان جي سوالن ۾ اس

انئون اجلاس

پوڌان شري آميش چنڊر - الله آباد ۱۸۹۲ع

”هندستاني حڪومت جي هڪ وڏي خرابي اها آهي، جو اسان جا راج هلائيندڙ پنهنجن ويڪن کان ٻاهر ڪنهن سان به جوابدار ڪين آهن.“

آميش چنڊر بئرجي.

هي اجلاس الله آباد ۾ شري آميش چنڊر بئرجيءَ جي پوڌاڻي هيٺ ۱۸۹۲ع ۾ ٿيو. مرحبا ڪميٽيءَ جو چيئرمين پنڊت وشمير نات هو. سوا ڇهه سؤ ٻه پليگيٽ شامل ٿيا هئا. هن سال لارڊ ڪراس جو الدين ڪائونسلن جو ائڪٽ بحال ڪيو ويو هو. تنهن لاءِ هن جاڻايو ته اهو ماڻهن کي پنهنجي عيوضين چولڊن جو پورو حق ڏياري. هن سال مسٽر هيوم سان گڏ پنڊت آلد چارلوڪ کي به جنرل سيڪريٽري مقرر ڪيو ويو.

(پريزڊنٽ شري آميش چنڊر بئرجيءَ جي جيوت بهرئين اجلاس جي بيان ۾ ڏني وئي آهي.)

ٻيڙين جي ڦلڻ ٻياري ڪرڻ لاءِ ڪوشش ٿيڻ لڳي،
 تڏهين هنن ان جي خلاف زبردست آواز ڪڙو ڪيو.
 هنن ٻيڙين ۽ ڪالگريس وقت تي هندسيڪريٽريءَ جي
 ڪائونسل ڏاڻي ڇڏڻ جو لهراءِ. پيش ڪيو هو. ۱۸۰۱ع
 ۾ ڪائونسل ۾ چونڊ جي رواج جاري نه ڪرڻ تي هن
 دڪ طاهر ڪيو، ٻيلاڪ سروس ڪميشن جي رپورٽ
 تي به ناراضو ٿي ڊيڪاريا ٿيڻ. اهيءَ سال تي لاڳو ۾
 ڪالگريس اجلاس جو پرڏان ٿيو. ۱۹۰۶ع ۾ سوديشيءَ
 جي لهراءِ جي پليراٽي ڪيائين. مدداس پرائيڊ ڪي
 جي مدورا اجلاس ۾ پرڏان ٿيو. ٽيلگوساهتيه جي وڏي
 شيوا ڪيائين. سندس ڪرڻ جو ٻاري ٻيڙين هو. ۱۸۸۷
 ۾ کيس راءِ بهادر ۽ ۱۸۹۷ع ۾ سي. آءِ. اي جا خطاب
 عطا ٿيا. زبردست پنڌي سڌارڪ هو. ۲۸ نومبر ۱۹۰۸ع
 ۾ گذاري ويو.

مهمل ڪيو ويو. ڪانگريس جي پرنس ڪميٽيءَ واسطو
 چاليهه هزار روپيه بحال ڪيا ويا ۽ دادا پانيءَ ۽ سر وليم
 ويدرن جي شيوائن لاءِ سندن ٿورا مڃيا ويا. نئين
 سال لاءِ مسٽر هيوم سان گڏ پنڊت اڄوڏيا نات ڪي به
 جڊرل سيڪريٽري مقرر ڪيو ويو.

پنڊت آفند چاروءَ جي جيون.

هن جو جنم وگل پيمت ضلعي جي هڪ ڳوٺ ۾ ۱۸۴۳
 ۾ ٿيو هو. مدراس جي يونيورسٽي ڪاليج مان بي. اي.
 پاس ڪرڻ بعد ۱۸۶۹ع ۾ وڪالت پاس ڪيائين.
 وڪالت ۾ چڱو نالو ڪڍيائين ۽ لڏهين کان ئي ديش
 نشيوا جي ڪمن ۾ مصروف رهيو. ۱۸۷۴ع ۾ ميونسپل
 بل جي سخت مخالفت ڪرڻ سبب سندس نالو سڄي
 پرنس ۾ وڌي ويو. ۱۸۷۸ع ۾ نيتو انسوسيٽيشن قائم
 ڪيائين. ”هندو“ انگريزي اخبار جي هلائڻ ۾ به
 سندس همت هو. مدراس جي مهاجن سيا قائم ڪيائين
 ڪيترا سال اڄو سيڪريٽري ٿي رهيو. ۱۸۸۴ع ۾
 واس ميونسپالٽيءَ جو ميمبر چونڊيو ويو ۽ ويهه سال
 جو ميمبر ٿي رهيو. ۱۸۸۵ع ۾ بمبئي ڪانگريس
 پهرئين اجلاس ۾ ڊپليگيٽ ٿي ويو ۽ لڏهين کان
 ڪنڊي ڪانگريسي ٿي رهيو. ۱۸۹۵ع ۾ امپيريل
 ليگسلاٽو ڪائونسل جو ميمبر چونڊيو ويو ۽ ۱۹۰۲ع تائين
 ميمبر ٿي رهيو. اسي هن سرڪار جي گهاٽڪ
 جي سخت مخالفت ڪئي ۽ ۱۸۹۸ع ۾ لڏهين

سر فیروز شاہ مہتا
[۱۸۶۰ء]

سر ولیم روپر لیون
[۱۸۹۹-۱۹۱۰ء]

سر آلفریڈ ویب

لارڈ کورزون
[۱۸۹۱ء]

ستون اجلاس

پرڏان پندت آئند چارلو - ناگپور ۱۸۹۱ع

”سچ جي پٺڀرائي ڪرڻ ۽ ڪوڙ کي لحد ۾ ڪري اسان دلچسپي جي ٻانهن ڪارن کي خير ڪي حاصل ٿئي ٿو پر اسان جي محنت جو ٿل اسان جون ايدڙ ٻه ٽيئون حاصل ڪندڙون ۽ اهي افسانن وچان انهن جا ٿالا پاد ڪندا، جنهن همت ۽ اڳرائي هئي، ڪاريه لاءِ هڪ ڇڏي ۽ لازمي ڪر لاءِ خود قرباني ۽ پري هو.“

پندت آئند چارلو

هي اجلاس ناگپور ۾ ۱۸۹۱ ۾ پندت آئند چارلو جي پرڏالهي هڪ ٿيو. مرعبا ڪمپنيءَ جو جنرل مئن شري سي. نارائڻ سوامي ٿيو هو. ۸۱۲ ڊيلبيگيٽ آيل هئا. هن اجلاس ۾ ٺهرايو ويو ته جيستائين پارٽي ۾ سڀ ضروري سڌارا حاصل نه ٿي، تڪا آهن، تيستائين ڪانگريس جا سالانه اجلاس ڪبا رهندا. اڳئين اجلاس ۾ ۱۸۹۲ ۾ ڪانگريس ڪم وڌو هو ته ڪانگريس اجلاس ۱۸۹۲ ۾ انهن ۾ ڪيو ويو، سو انگلند ۾ جنرل جوناٿن سمب

جي بنياد پوڻ کان وٺي ان جو هڪ اڳواڻ سمجهيو ويندو هو. ۱۸۸۶ ۾ بمبئي ليجسليٽو ڪائونسل جو ميمبر مقرر ڪيو ويو. ۱۸۸۶ ۾ بمبئي ۾ ٻيهر ٽيل ڪانگريس اجلاس جي مرعبا ڪميتي ۽ جو چيئرمين ٿيو هو. ۱۸۹۰ ۾ ڪاڪٽي ڪانگريس اجلاس جو پرڏان ٿيو. ۱۸۹۳ ۾ قاعدي ساز ڪائونسلون ٺهيو. ان وقت هو بمبئي امپيريل ليجسليٽو ڪائونسل جو ميمبر چونڊيو ويو ۽ ٽي سال سنو ڪم ڪري ڏيکاريا. ۱۸۹۲ ۾ ٻوٽي ۾ ٻاواشل ڪانفرنس جو پرڏان ٿيو. جسٽس راناڊي سان گڏ تعليمي ڳالهين جي باري ۾ وس وارن سان ڀڳڙيون ڪاٽيندو رهندو هو. بمبئي يونيورسٽي ۽ جي سينيٽ جو به سرگرم ميمبر هو. بمبئي گورنمينٽ جي انسپيڪشن جو پرڏان ٿيو. ۱۸۹۴ ۾ سي. آءِ. اي جو ۱۹۰۴ ۾ ٿيو. ۱۹۰۴ ۾ ڪانگريس جي ٽيل اجلاس جي آجيان ڪميتي ۽ جو چيئرمين ٿيو هو. ۱۹۰۹ ۾ هن کي وري ڪانگريس اجلاس جي صدارت آڻي وڃي ٿي. انڪار ڪيو ۽ ان بعد هو ڪانگريس کان هٽڪ ٿي ويو. هو نرم خيالن جو هو. هن جو ديهانت ۱۹۱۵ ۾ ٿيو.

سر ڏيروز شاهه ههتا جي حيات -

هيءُ امڻيءَ جي مرواڻي ڀارسي واپاريءَ جي گهر
۴ آگسٽ ۱۸۴۵ تي ڄائو هو. ۱۸۶۱ ۾ بمبئي يونيورسٽيءَ
جي مئٽرڪ پاس ڪيو. ۱۸۶۴ ۾ ايلٽسٽن ڪاليج
مان گريجوئيٽ ٿي اڪتو. ساڳئي سال جنهن مهين ۾
اپريل - پاس ڪيائين ۽ کيس ڪاليج جو فيلو چونڊيو
ويو. هن کي جيتريائي شڪارشب ملي ۽ انگلنڊ روانو
ٿيو. ۱۸۶۸ ۾ هو ٿريسٽر ٿي هندستان موٽيو. ولائف
۾ اٽس دادا پائيءَ جي سنگ جو جگوار ٿيو ۽ هن ۾
ملڪي محنت ٻڌي. ولائف ۾ هن پنهنجي ٽن
سائين امبش جنڊر بڻجي ۽ من موهن گهوش جي
مدد سان هڪ لتري سوسائٽي ڄاري ڪئي، جا پوءِ
ايسٽ انڊيا انسوسٽيشن جي نالي سان ٻڌي.
هندستان ۾ اچي ٿي وڪالت ۾ بلڪل مشهوري حاصل
ڪيو ۽ ان وقت جي سڄي ملڪ جي سيني ٿريسٽرن
کان وڌيڪ ڪمائي ٿيڻ لڳس. قاعدا ٻن زبان ياد ۽ ولدا
هئس. هو بمبئيءَ طرف ڪيترين رياستن ٻارن قانوني
صلاحتڪار مقرر ڪيو ويو هو. سندس ڪوشش سان
۱۸۶۹ ۾ دادا پائيءَ کي بمبئيءَ ۾ جج ٿي پڻا ڏني
ويئي هئي. ۱۸۷۲ع ۾ امڻي ڪارپوريشن ۾ گهڙيو ۽ ۳۸
سال ميمبر ٿي رهيو. هو ۱۸۸۴ ۾ ڪارپوريشن جو چيئرمين
چونڊيو ويو ۽ ٽي ڀيرا اها جڳهه کنيائين. کيس ڪارپوريشن
جو ٻي تاج بادشاهه سڏيو ويندو هو. ۱۸۸۵ ۾ ڪالڪٽا

چوون اجلاس

پرڌان سر فيروز شاهه ۱۸۹۰ع

”مذمندي جي دل موجب آءٌ پارسي بهتر ۽
وڌيڪ ساڄو پارسي آهي ۽ مسلمان توڙي هندو
آءٌ بهتر ۽ وڌيڪ ساڄو مسلمان يا هندو آهي،
جو پنهنجي آئيني ۽ پويي سان محبت ٿو رکي،
جنهن کيس جهر ٿو آهي ۽ جو پنهنجي وطن واسين
سان ڀر آڙي ڀاءُ ۽ پيار ٿو وڌائي.“

سر فيروز شاهه ۱۸۹۰ع

هي اجلاس سر فيروز شاهه مهتا جي پرڌانپني هيٺ
ڪلڪتي ۾ ۱۸۹۰ ۾ ٿيو هو. آجيان ڪميٽي ۽ جوڇيٽرمن
من موهن گهوش هو. ۶۷۷ ڊيليگيٽ آيل هئا. هن
اجلاس کان ئي سرڪار ڪانگريس ڏانهن سهڪار جو
رخ بدلائڻ شروع ڪيو. هميشه جي دستور موجب موڪليل
ملائي اڪيٽون واپس ڪندي بنگال جي گورنر جي
سيڪريٽري ۽ آجيان ڪميٽي کي لکيو هو ته هندو سرڪار
جي حڪمن موجب اهڙن ميڙن ۾ شامل ٿيڻ تي بندش
وڌي ويئي آهي. هن اجلاس ۾ فيصلو ڪيو ويو ته
۱۸۹۲ ۾ لندن ۾ ڪانگريس اجلاس ڪيو وڃي.

ان دن سول سروس ۾ گهڙيو. پوءِ ٻيو سالن کان مٿي
 وٽ شاع مشق ڪريو، ڇڏي، ليڪچر ڪائونسل ۽ ٻين
 جوابدار عهدن تي رهيو. ۱۸۸۵ع ۾ سول سروس مان
 رٽائر ڪري عام شورا جي ڪاربن کي لڳو ۽ هندستان
 جي راجدستي ناراضهي دور ڪرڻ جي ڪوشش ۾ مسٽر
 هيوم سان شامل ٿيو. ۱۸۸۹ع ۾ بمبئي ڪالگريس
 اجلاس جو اڀرڻ وقت ڪو ويو. هن پنهنجي ٽڙ ۾
 چوڏهين صديءَ جو چوٿون حصو جڏهن هندستان جو ملڪ
 کاڌو اٿس باقي حياتي نه ان جي خدمت ڪندس.
 ڪالگريس جي ويهن اجلاس ۾ به شامل ٿيو. ۱۹۱۰ع ۾
 الله آباد ۾ ڪالگريس اجلاس جو بهار پرڏان ٿيو.
 ڪالگريس ۽ مسلمانن کي پاڻ ۾ ويجهي آڻڻ لاءِ باڪل
 ٿيڻي ڪوشش ورتائين. سڄي ملڪ جو دؤر ڪيائين.
 ڪالگريس ڪاربه جي شواڻ ڪري ڪالگريس جي
 ايمڊر اجلاس ۾ سندس قدر شناسي ۽ جدا لهراءِ پاس
 ڪيا ويا. هندستان جي سوال تي ڪيترائي ڪتاب
 لکيائين ۽ ڪافي پرچار ڪيائين. ۱۸۹۳ کان ۱۹۰۰ تائين
 پارليامينٽ جو ميمبر ٿي رهيو. اتي به هندستان جي
 واسطي لڙيو رهيو. ڪيترين ڪميٽين جو ميمبر ۽ پرڏان
 رعي به هن هندستان جي هڪ خدمت ڪئي. هو
 پنهنجي پسن هندستان واسطي تي مڙج ڪندو هو.
 ۱۹۱۷ تائين هن هندستان جي سٺي خدمت ڪئي. گهڻي
 ڪم ڪرڻ سبب بيماري ۾ پئجي ۲۵ مارچ ۱۹۱۸
 ۾ گذاري ويو.

پنجون اجلاس

پرتان سر ولیم ویدر برون - بمبئي ۱۸۸۹ع

”آباد زمين، روشن سرج ۽ ٻيو ڪو به ڪم
آزموه ڪار پوزيٽر، جي ٿوڊي ڪوڊ ڪارڻ ڪونه
آهي، جو ڀارت ۾ ڪو به ڪم نه ٿو ٿي سگهي، ٻيو ڪم
سندس رعيت قرضن ۾ به ٿو ٿي سگهي.“

سر ولیم ویدر برون -

هي اجلاس بمبئي ۾ سر ولیم ویدر برون جي
پريزيڊنسي ۽ هيٺ ٿيو هو. سر فيروز شاهه مهتا آجيان
ڪميٽي ۽ جو چيئرمين هو. ۱۸۸۹ ۾ پليگيٽ حاضر هئا.
مسٽر چارلس برٽڊ لاف پارليامينٽ جو ميمبر به حاضر
هو ۽ هن به ٿوري ڪجهه هئي. اجلاس ختم ٿيڻ وقت
مسٽر چارلس کي سڄي هندستان پاران ماليت ڏنو ويو
هو، جنهن جي جواب ۾ هن چيو هو ته هو پارليامينٽ
۾ هندستان جي سڌارن جو بل آڻيندو. هن سال به
ساڳيو جنرل سيڪريٽري قائم رکيو ويو.

سر ولیم ویدر برون جي جھوٽ -

گلائيسٽر ۾ ۲۵ مارچ ۱۸۳۶ع ۾ ڄائو هو. ۱۸۶۰ع ۾

۽ هندستان جي ٻلي واسطي منڊ کان ئي لڙندو رهندو
 هو. انڪري ۱۸۸۸ع ۾ الله آباد ڪالگريس اجلاس ۾
 پرنسپل ٽ چواندو ويو هو. ان وقت کان هن ڪالگريس
 هليل ۾ ڀڳو ۽ ورتو. الدين تشنل ڪالگريس جي
 پرنسپل ڪميٽيءَ کي طاقتور بڻائڻ لاءِ مدد ڪرڻ ڪري
 ڪالگريس جي ۱۸۹۰ ۽ ۱۸۹۱ وارن اجلاس ۾ سندس
 خدمت جي قدر شناسي ڪئي ويئي هئي. هو ۱۸۹۲ع
 ۾ گذاري ويو.

چوئون اجلاس

برطان مستر جارج يول - اللہ آباد ۱۸۸۸ع

”اسين پنهنجا بند آجا ڪوٺ لاءِ ڪور ڪري رهيا آهيون. ڪو ڏاهو ڪير جهڪڻن اسان جي اکين جي علاج لاءِ اسان کي اونداهي ۽ رڌ کي ڦهرو ٿي سگهي ٿو ۽ شفا يابيءَ بعد ٻي اونداهي ۽ رڌ کي مريضن لاءِ ڇار ٿي سگهي ٿي، ان جي ابتڙ ڪير جو. ان مريض جو ڦهرو نه آهي مگر

جارج يول

هي اجلاس اللہ آباد ۾ مستر جارج يول جي برطانوي هيٺ ٿيو. پنهنجي ايجوڊيا نائٽ آجيان ڪمپنيءَ جو چيئرمن هو. ۱۲۴۸ ۾ يليگيٽ آيل هئا. جنرل سيڪريٽري ساڳيو قائم رکيو ويو.

مستر جارج يول جي حيات:-

هن جي اوائلي حيات جي پوري ڄاڻ ڪانه ٿي سگهي. ڪاڪٽي ٽر مشهور انگريز واپاري هو.

ڪيو ويو. ۱۸۸۲ع ۾ بمبئي ليجسليٽو اسيمبليءَ تي ٽاڻيو
 ويو. آل انڊيا نيشنل ڪانگريس جي قائم ڪندڙن مان
 هڪ هو ۽ ٻيهر ٽن ڪانگريس اجلاس جي ڪاميابيءَ
 لاءِ ڀڳو، مصو ورتو هو. ۱۸۸۷ع ۾ مدراس ۾ ڪانگريس
 اجلاس جو پريزيڊنٽ ٿيو، هن جي ئي ٺهراءَ موجب
 ڪانگريس جي وڌيڪ ڪميٽي مقرر ٿيڻ لڳي. ۱۸۹۵
 ۾ بمبئيءَ ۾ ڪورٽ جو جج مقرر ڪيو ويو. ۱۹۰۳ع ۾
 آزاد جج ٿي جڳز ٺالو ڪڍيائين. ۱۹۰۳ع ۾ بمبئيءَ ۾
 مسلم تعليمي ڪائونسل جو صدر ٿيو، جيئن ۾ زالن جي تعليم
 ۽ پردي جي خلاف پيڙهڻي شروع ۾ زور ڏنائو. ۱۹۰۹ع جي
 شروعات ۾ اکين جي علاج لاءِ انگلنڊ ويو، جتي
 هندستان جي سوال لاءِ ڀڙڪار ڪيائو. عليگڙهه ڪاليج
 انسٽيٽيوٽن ۾ شامل ٿيو ۽ اُتي ڪاليج کي پرميونسٽي
 ڪرڻ لاءِ حڪومت کي ڪيائو. هو ڪانگريس خلاف
 ڪنهن به ترقيوار جماعت ۾ شامل ٿيڻ ڪانه چڪندو
 هو. ۱۹ آگسٽ ۱۹۰۳ع ۾ ممبئي ۾.

وٻوہ آئي هندستان جي ڳوٺڳوٺن جي مدد سان انڊين
 پارليامينٽري ڪميٽي ٺاهيائين، جنهن هندستان جي ٻلي
 لاءِ جڳو ڪم ڪيو. ۱۸۵۳ع ۾ لاھور ۾ ڪانگريس اجلاس
 جو پيچر پڙهڻ آيو. ۱۸۹۹ع ۾ به عمدا بيان فائول ڪري پسي
 ڪميٽيءَ اڳيان ڏنائين. ۱۹۰۰ع جي ۲۴ نومبر تي بمبئي ۾
 جسٽس رانادي هٿان سندس بئلو ڪڍڻ ڪرايو ويو. سنه ۱۹۰۶ع
 ۾ وري ڪلڪتي ۾ لنڊن ڪانگريس لاءِ ٺهڻ ڪيس
 پڙهڻ ڪيو ويو. انهيءَ ڪانگريس اجلاس ۾ دادا پائيءَ
 پنهنجي نثر ۾ ظاهر ڪيو ته پنهنجو راج (سوراج) ئي
 ديش جي سڀني دکن جو دارون آهي. ۱۹۰۷ع ۾ ولسمو وٺو
 ۽ لنڊن ۾ دهلي يونيورسٽي وري موٽي هندستان آيو.
 هن پنهنجو شاهي ڪتاب "Poverty and Un-British Rule in India"
 ٻڌو ڪيو. هن حساب ڪري ڏيکاريو
 ته هر هڪ هندستانيءَ جي سراسري ڪمائي ۲۰ روپيا
 آهي، جنهن تي ڪيس ۳ روپيا ٽئڪس ڏيڻو پوي ٿو.
 ۳۰ جون ۱۹۱۷ع ۾ هتي ديش جو دل ڳوٺ گذاري ويو.

پهريون هندستاني هو، جنهن کي ان ڪاليج ۾ ادا
 جاء ملي هئي. هن ۱۸۴۵ کان ۱۸۵۳ تاء ڪيتريون ئي
 سنڌستانون قائم ڪيون ۽ ذريعي، پنهنجي تعليمي ۽
 راجدڻي ستارن جا ڪم ڪندو رهيو. ۱۸۵۱ ۾ ”راسٽ
 ڪٽار“ (سچ بوليدڙ) گجراتي اخبار جاري ڪيائين.
 ۱۸۵۵ع ۾ بمبئي جي مشهور ”ڪاما انڊ ڪمپنيءَ“ جو
 عيوضي ٿي انگلنڊ ويو ۽ پوءِ اُن جو حصيدار بڻيو. اُتي
 هن لنڊن انڊيا سوسائٽي پڻ ڪئي. هندستان جي
 پلي واسطي ۱۸۶۷ ۾ ايسٽ انڊين انسوسٽيشن پڻ ڪيائين.
 اُتي لنڊن جي يوليورسٽي ڪاليج ۾ گجراتي ۽
 پروفيسر مقرر ڪيو ويو ۽ سينيت جو به ميمبر مقرر
 ڪيو ويو. ۱۸۶۹ع ۾ هندستان موٽيو. بمبئي ۽ ٻه ڀيڻا
 ٽي کيس مالپٽر ۽ ٽيهه هزار روپين جي ڳوٺڙي ڏني
 ويئي، جنهن مان هن هڪ پاڻي به پنهنجي ماءُ ڪاڻ
 ڪئي. ۱۸۷۳ ۾ وري ولالت ويو. ۱۸۷۴ع ۾ بڙودي
 جي ٿاڪوڙ جو ديوان مقرر ٿيو. ۱۸۷۵ ۾ بمبئي
 ڪارپوريشن ۾ ڪجهه وقت گهڙيو. ۱۸۸۱ع ۾ وري
 ڪارپوريشن جو ميمبر ٿيو. آگسٽ ۱۸۸۵ع ۾ لارڊ ري
 کيس پنهنجي بمبئي ڪائونسل جو انڊيشل ميمبر ڪري
 رکيو. ساڳئي سال هن پهرين ڪانگريس ۾ حضور ورتو.
 ۱۸۸۶ ۾ پارليامينٽ ۾ بيٺو پر ناڪامياب ٿيو.

ساڳئي سال ۾ کيس ڪلڪتي ڪانگريس اجلاس جو
 پرتان ڪيو ويو. ۱۸۹۲ ۾ پارليامينٽ جو ميمبر چونڊيو

ٻيو اجلاس

ٻڌڻ دادا پاڻي نوروحي - ڪلڪتو ۱۸۸۶ع

”غريبی انسان ۽ راج ڪندڙن ٻنهي ۽
بلڪل خوفناڪ آهي. مفلسي جو مرض ڪهڙن
پر جدا جدا روپن ۾ ڪام ڪري ٻو آڏو جيڪي
راجپتي ۽ ٻيون ڪيتريون خرابيون پيدا ڪري
ٿو، تن جو بيان ڪرڻ ڪن آهي.“
دادا پاڻي نوروحي

ڪالگريس جو ٻيو اجلاس ڪلڪتي ۾ ۱۸۸۶ع ۾
دادا پاڻي نوروحي جي پڙهائڻي هيٺ ٿيو. اجلاس
جي آڀيان ڪميٽي ۽ جوڳيترن ڊاڪٽر راجيندرو امل
هو. ۴۰۳۴ ڊپلوميٽ ۽ ملائي وڌي انداز ۾ آيل هئا.
هن اجلاس ۾ ٻين ٺهڙاڙن سان گڏ فيصلو ڪيو ويو ته
پرائيڪ ڪالگريس ڪميٽيون قائم ڪيون وڃن. جنهن
سيڪريٽري ساڳيو مٿي جوڳيتر مٿي ڪيو ويو.
دادا پاڻي نوروحي جي جيوت:-

هر ۴ ستمبر ۱۸۲۵ع ۾ هڪ ٻارسي ٻيو ۾ ٻنهي
۾ ڪاٺو ۽ مائٽس ڪس ٻنهي ۾ اعليٰ تعليم ڏني هئي.
۱۸۴۰ع ۾ وڏي ورهين جي عمر ۾ ليڪچرار مٿي ٿيو.
۱۸۵۰ع ۾ انجنيئر ڪاليج ۾ پروفيسر مٿي ڪيو ويو. هونئو

فتحياب تي موٽ تي ۱۸۶۷ع ۾ ڪلاڪتي جي بار ٺهرايس.
۱۸۶۸ع ۾ هي پهريون ئي هندستاني انڊروڪيٽ هو،
جنهن ڪلاڪتي جي هاءِ ڪورٽ ۾ وڪالت شروع
ڪئي. ماهيانو ڏهه هزار ڪمائي ٿيڻ لڳيس. ۱۸۸۰ع
۾ ڪلاڪتي يونيورسٽيءَ جو فيلو چونڊيو ويو ۽ پوءِ
يونيورسٽيءَ پاران بنگال ليجسليٽو ڪائونسل تي چونڊيو
ويو. ۱۸۸۵ع ۾ بمبئيءَ جي پهرئين ڪانگريس اجلاس
جو پرڏان ٿيو. پوءِ ڪانگريس اجلاس جو ڪلاڪتي ۾
ٿيو، تنهنجي فتحيابيءَ لاءِ هن پاڻ چڱو پتوڙيو هو.
پوءِ هر ڪنهن ڪانگريس اجلاس ۾ شامل ٿيندو هو ۽
بخشن ۾ ٽڪو پهرو وٺندو هو. ۱۸۹۰ع ۾ جيڪا ڪانگريس
سفارت انگلنڊ موڪلي ويئي هئي، تنهن جو ميمبر هو.
۱۸۹۱ع ۾ لاڳاپو اجلاس ۾ هر سال ڪانگريس اجلاس
ڪرڻ جي ضرورت جو ٺهراءُ آندو هوائين. ۱۸۹۲ع ۾
الله آباد ڪانگريس جو ٻيهر پرڏان ٿيو. ڪورٽن ۾
جوريءَ جي مقرريءَ جي رٿ هن جي ٿي ڪوشش
مان ڪانگريس پولي واري اجلاس ۾ پاس ڪئي هئي.
ن ڪيترا ڀيرا هاءِ ڪورٽ جي جڳيءَ جي آڇ لوڪاري
ٿي. ۱۹۰۲ع ۾ هندستان ڇڏي وڃي ڪرائڊن ۾ هڪ
عائلي محلات ۾ رهيو ۽ پري ڪائونسل ۾ چڱي
وڪالت ڪرڻ لڳو. الدين تشنل ڪانگريس جي
ڪميٽيءَ رستي شالدار شيوا ڪيائين. پارليامينٽ
ميمبريءَ واسطي ٻيهر جو به ارادو ڪيو هئائين.
۱۹۰۶ع ۾ گذاري ويو.

پوريون اجلاس

پرڌان شري آهيش چندر - بمبئي ۱۸۸۵ع

”اسان کي پنهنجي هدايت ڏيڻ واري
 ڪور جي ۽ نيسنائين نه ٿيڻ ڪري، جيستائين
 اسين اهو ڪجهه حاصل ڪريون، جيڪو حاصل
 ڪرڻ اسان جو حق آهي.“

آهيش چندر بمبئي

پوريون اجلاس بمبئي ۽ جي گريپالڊاس ٽيپال
 سنسڪرت ڪاليج ۾ ۲۸ ڊسمبر ۱۸۸۵ع نالي جي
 موڪل ۾ ٿيو. سڄي هندستان مان ۷۲ عيوضي ان ۾
 حاضر ٿيا. اجلاس جو پرڌان شري آهيش چندر بمبئي
 هو. اجلاس ۾ ۷ هزار پاس ڪيا ويا. جنرل سيڪريٽري
 مسٽر هيوم کي مقرر ڪيو ويو.

شري آهيش چندر جي حيات:-

ڊسمبر ۱۸۴۴ع ۾ غدر پور جي هڪ وڪيل جي
 منشي ۽ جي گهر ۾ ڄائو هو. ٻن مئٽرڪ پڙهندي ئي
 سترهن ورهين جي عمر ۾ هڪ يورورين اٽارني ۽ مسٽر
 ڊائوننگ وٽ ڪلارڪ ڪري وڪايس. جلد ئي پوءِ
 هن اهو ڪم ڇڏي، ديش شيوا جي خيال کان هڪ
 سنگالي افسار جاري ڪئي. سن ۱۸۶۴ع ۾ بيجيپاني
 ۾ ڪالڻ ٿي جي پتا پيٽي ۽ ۾ ڪالڻ ٿي، انگلنڊ
 ۾ وڌي ۽ تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ ويو. اٺاڻ

کانگریس کھاڻي

شروعاتي ۱۸۵۷ء

هن وقت ”کانگریس زلده باد“ جو نعرو هر بدن ۾ ٿو اچي. انهيءَ کانگریس جي بنياد وڃڻ جو اوائلي اوائلي ڪوشش لارڊ ڊفرن هند وائسراءِ جي ڏيندڙ ۾ مستر اي. او. هيومر رٽائرڊ آءِ. سي. ايس. هڪ انگريزي شروع ڪئي ۽ سندس ڪوشش سان ئي ۱۸۸۴ع ۾ هيندستان جي سيني پارٽي ۾ ڪوٺايو ويو ۽ اُتي آل انڊيا نيشنل کانگریس ۾ پاڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو. ان سلسلي جو پهريون جنرل سيڪريٽري مستر نيومر ڪي ٿي چونڊيو ويو.

پهريون ٻيڙو ۱۸۸۵ع ۾ ٺهيو ۽ ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو پر اُتي ڪالرا بول سبب پهريون اجلاس ڪرڻ جو فيصلو ڪي ٿي شرف مليو.

جنهن سڀني ملڪ جي واڌاري ۽ آزاديءَ واسطي هٿڙو
 شاندار ڪاروبار ڪيو آهي، ان جي سابع هيٺ ڪاهو
 ڪلهي ۾ ملائي اڳتي وڌندا رهن ۽ جن ملڪ آزاد ٿي
 وري اڳئين اوج تي رسي ۽ جهنگ ۾ سڪي، شانتِيءَ،
 آرام، آسودگيءَ، ميلاپ ۽ پراڻي پاڻ قائم ڪرڻ جي
 اعليٰ ڪاروبار ڪرڻ جي وري سولهي ڪري.

شيوا ۾

پرچداس برههچاري

نو شهر وڃي ٿو
 ۲۲ جولاءِ ۱۹۴۶

ڪافي روشني پئجي سگھندي.

هتي اهو جائز ضروري آهي ته هن ڪتاب پرچيتو ٿي
ڪانگريس اجلاس جا احوال، ۽ انهن ۾ پاس ٿيل ٺه
پرڏان جي تقريرون مان ڪي چيدا وڃن ۽ پرڏان جو
مختصر حياتيون ڏيئون ويون آهن پر انهن سان
مسٽر هيوم ڪانگريس جي بدياد وجهندڙ سيڪريٽري ۽
لوڪمان، لک مهاراج، شرييت وينل پائي پٽيل ۽ شان
مبدالغفار خان جا مختصر چيون چرلر پڻ ڏنا ويا آهن،
ان جي ڏيڻ بنا ڪتاب جيڪر اڌورو ئي ٿئي ٿو.
هتي به ڪانگريس کي اڇوڪي ۽ ڪڙي ۽ ٽي
جن مان ڪيتريون هستيون آهي به هيون جن جو نالو
ماڻهن جي ڪمن تائين به ڪين پهتو آهي. گهڻن ئي
ان لاءِ سر اوڙ ڪوششون ۽ ٻوڙ قربانيون ڪيون آهن
پر مٿين ڇهن جيڪي ڪيو سو وسرڻ جو ڪين آهي.

هي ڪتاب ديش واسين جي شيوا ۾ رکندي
ايترو ئي اڳڀرائي نه ڀارت جي دکن ۽ غلاميءَ جو
باب اچي پوري ٿيڻ تي پيو آهي ۽ اهو ڏينهن اوڏو
آهي جڏهن ديش ضرور ئي آزاد ٿي آباد ۽ شاد ٿيڻو.
پر اسان جو فرض آهي ته ان خوشحالا ڏينهن کي آڻڻ
واسطي هر ڪا قرباني ۽ ڪوشش ڪرڻ ۾ پئجي نه پئون ۽

هندستاني قوم جي سڄي عبوشي سنڌا بڻايو آهي، جنهن جي رهريءَ هيٺ هن ۲۷ سالن ۾ هندوا سين پنهجن، هنن، پنهنجي سومان جي رکيا ۽ آزاديءَ جي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪيتراون لڙايون لڙيون آهن ۽ هن وقت پاڻ پنهجي منزل مقصود جي ويجهو پئجي رهيو آهي.

هن ڪتاب ۾ ڪالگريس جو اهو سمورو انيس شروع کان ڏٺو ويو آهي. ڪتاب جو نالو جيتوڻيڪ ”ڪالگريس ڪهاڻي“ رکيو ويو آهي مگر ڪتاب جي وڏي وچڻ جي ڊپ کان ان جو بلڪل مختصر احوال ئي ڏنو ويو آهي. سمورن اجلاس جا تفصيلوار احوال سمورا پاس ڪيل لهراءِ، پرڏائن جون سڄون لڙايون ۽ پرڏائن جي پوري پوري واقفيت ڏئي وڃي ٿا ته ڪتاب ڪن هزارن صفحن ۾ مس پورو ٿي سگهي ٿا، جنهن ڪتاب جو سنڌ جهڙي ننڍي دائري ۾ هئڻ مشڪل آهي. ان ڪري هنن تفصيلن کي بلڪل مختصر ريت ڏيڻ جو خاص ڌيان رکيو ويو آهي. ان هولديءَ ۾ ڪتاب جي پڙهڻ سان ۱۸۸۵ کان ۱۹۴۶ع تائين ملڪي هليل جي واڌاري جي ڪهڙي قدر جان حاصل ٿي سگهندي.

هن ڪتاب ۾ ڪالگريس هليل جي تفصيلوار ڪهاڻي جدا ڏيڻ بجائي آهي جو هن ۾ ڏنل اجلاس

”ڪالگريس ڪهاڻي“ معنيٰ آهي ڀارت جي نئين بڪ
 جي ارماءَ لاءِ ڪوشش، هند ۾ ائل پتل، اٿان ۽ اُنئيءَ
 جي آکاڻي، اسان جي وطن جي بيهڙاريءَ ۽ بيداريءَ جو
 ۽ ماڻڙ ڀوميءَ جي غلاميءَ جي زنجيرن ٽوڙڻ واسطي
 ديش واسين جي هٿن ڀرون هٽڻ ۽ پاڻ پتوڙ ڪرڻ جو بيان.
 اسين ڀارت جي انھاس تي نظر ڪنداسين تہ
 ڏسنداسين تہ ڀلاسيءَ جي جنگ بعد ارڙهينءَ صديءَ
 ۾ ايسٽ انڊيا ڪمپني هندستان جو گهڻو حصو پنهنجي
 قبضي ۾ ڪري ڇڏيو هو ۽ اُن جي ڪر مڇارين چوڌاري
 پنهنجي ڦر لت ۽ ظلمي ڪارنامن سان ماڻهن کي ٽپائي
 ڏنو هو، جنهنجي خلاف ناراضپ وڌندو ويو ۽ اها
 بي آرامي وڌندي ويئي ۽ آڳ ڏکي ڏکي ۱۸۵۷ع ۾
 سڄي ملڪ ۾ مڇ متو، جنهن کي انگريز تواريخ دان
 ”سپاهين جي بلوي“ جو نالو ڏنو آهي پر اها حقيقت
 ۾ ڀارت جي آزاديءَ واسطي پهرين پڌ ٿي هئي.
 اها ڪوشش ناڪامياب ٿي، ۽ هندستان جي راڄ جي
 واڳ، ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ جي هٿ مان لڪري
 بهارڻيءَ وڪٽوريا جي هٿ ۾ آئي ۽ ان بعد ڪيترن
 لڙين سان ڀارت جي جاگرتا کي هميشه لاءِ دٻي ڇڏڻ
 جون ڪوششون ڪيون ويون، هندوآسي آهستي آهستي
 يا پنهنجي اصل حالت کان واقف ٿيندا ۽ آهستي
 رستي جاگرتا وڌندي ويئي. ۱۸۸۵ع ۾ انهن جاڳول

اڄ ڀارت سڃاڻي آهي، ٻڌڙي ڀارت مالا صدين جي
گهريءَ لند مان هڪڙي وري جاڳي اٿي آهي ۽ سنڌ
ستان پنهنجي مڙي وطن جي صدين جي غلاميءَ
چون زنجيرون ٽوڙڻ لاءِ ڪم ڪشي پيلي آهي.

پر ڀارت ۾ اڄ اسين جيڪا بيداري ڏسون ٿا، سا
ڪا ڪن ٿورڙن سالن جي ڪوششن جو ڦل ڪين آهي.
صدين کان غلطيءَ جي گهريءَ لند ۾ بيل اسان جو وطن
سالن جا سال ڪر موڙيندو رهيو، اکيون مهٽل لڳر،
اُٺي ويٺو، ليڪ پنهنجي غلطيءَ جي سڀڻ ٻڌي اُٺي
ٻيو ۽ چوڌاري ڏيا ڏانهن ٺاهي ان جي رفتار ڏسي
ٻڌ ڪرڻ لڳو ۽ اڄ پنهنجي مقصد تي پهچڻ لاءِ ٻڪرن
پالي رهيو آهي.

اها هندستان جي سڃاڻيءَ جي ڪهاڻي لبي ۽
دلچسپ آهي ۽ هندستان جي اهاڻا ۾ هميشه چئن
لشطن ۾ چٽل رهندي. اها ڪهاڻي ٽي هن ”ڪالگراس
ڪهاڻي“ ڪتاب ۾ مختصر روپ ۾ سنڌواسين جي اڳيان
پيش ڪئي وڃي ٿي.

۲۰۵

گهڻي وقت کان چاهندا هئيم ته سنڌيءَ ۾ اهڙو ڪتاب ڪڍجي، جنهن ۾ ڪانگريس نٽرڪ ڪيتر شروع ٿيو ۽ اهو ڪيئن وڌندو هن ڪڙيءَ تي بهتو ۽ ان نڪرڪ جي بابت جي جيون چڙهن تي مختصر روشني پيل هجي، جيئن سنڌواسي ان مان واقف ٿي لاپ پرائي سگهن.

انهيءَ مراد سان پاڻ شري پڙيداس پرمچاريءَ تي ڪم وٺيم، جنهن گهڻين مشغولين هوندي به هيءَ ڪتاب تيار ڪري ڏنو، جنهن لاءِ هن نه فقط ”لوجيون“ ساھتيا، ”مڊل“ طرفان بلڪ سنڌواسين طرفان جس لهڻو. پاڻ پڙيداس مڊل لاءِ ڌاريو ڪين آهي. سمدس سوڪار ۽ سھائتا سان ئي مڊل اڳتي ۽ اڳتي وڌائي رهيو آهي.

اميد ته قومي خيال وڪندڙ سڄا ”ڪانگريس ڪھاڻي“ ڪتاب سنڌ جي گھر گھر تائين پهچائي سنڌواسين ۾ سياسي شناس آڻڻ ۾ مددگار ٿيندا.

اگست ۱۹۴۶ {
رآباد سنڌ {
ديپڪند ٿل وڪچند
شيوا ۾
سيڪريٽري ”لوجيون ساھتيا“ مڊل

هن ٻسٽڪ جو ليکڪ

شري ٻر ڀڌاس ٻر ڇمڇاري

هندي ۽ گرمکي سکڻ جا ڪتاب

۱. راشتر پاشا بالبوڌ قيمت ٽي آنا

هندي سکڻ لاءِ نهايت ڪارائتو بالبوڌ هوندو

جي الڪ اسڪولن ۾ پاڙهيو وڃي ٿو.

۲. ناگري بالبوڌ قيمت اڍائي آنا

لنڊن ٻارن لاءِ هندي سکڻ لاءِ نهايت ڪارائتو

بالبوڌ. اکر هندي ۽ ٻولي سڏي.

۳. لئون گرمکي بالبوڌ قيمت ٻه آنا

ٻارن لاءِ بلڪل ڪارائتو. نئين طرز تي لکيل

۴. پارانبيڪ مٽر ، قيمت ٽي آنا

وارڌا جي راشتر پاشا امتحان پارانبيڪ جو رهي.

۵. پارانبيڪ پڙشدو ٿري قيمت ٽي آنا

پارانبيڪ پڙهڪيا جا امتحاني سوال جوابن سميت

۶. پڙوڻ پڙشدو ٿري قيمت ٽي آنا

پڙوڻ پڙهڪيا جا امتحاني سوال جواب.

ملڪ جو هندو.

نوحيدون ساهتيه مليل، حيدرآباد سنڌ.

وشتم سوچی (پانگو ٻيو)

کانگریس اجلاس ۽ راشنر پٽي

صفتو	شهر جو نالو	پرڏان جو نالو	امير سال
۱۲۹	ڪوڪڊا	مولا نا محمد علي	۱۹۲۳ ۳۸
۱۳۲	پيلگام	مواثما گانڌي	۱۹۲۴ ۳۹
۱۴۳	ڪانپور	شري ماتي سروجي لڌو	۱۹۲۵ ۴۰
۱۴۸	گوهائي	شري شري دواس آڀگر	۱۹۲۶ ۴۱
۱۵۲	مدواس	ڊاڪٽر اصاري	۱۹۲۷ ۴۲
۱۵۵	ڪاڪتو	پنڊت موليلعل ليهورو	۱۹۲۸ ۴۳
۱۵۷	لاهور	پنڊت جواهر لعل ليهورو	۱۹۲۹ ۴۴
۱۶۶	ڪراچي	سرڊار ولي پائي پٽيل	۱۹۳۱ ۴۵
۱۷۱	دهلي	پنڊت مدن موهن مالوہ	۱۹۳۲ ۴۶
۱۷۳	ڪاڪتو	شري ماتي ليلي سين ڪپتا	۱۹۳۳ ۴۷
۱۷۵	امبئي	ڊاڪٽر راجيندر پرساد	۱۹۳۴ ۴۸
۱۸۱	لڪنو	پنڊت جواهر لعل ليهورو	۱۹۳۶ ۴۹
۱۸۳	فيلڙپور	" "	۱۹۳۷ ۵۰
۱۸۴	هريپور	شري سيش چندر اوس	۱۹۳۸ ۵۱
۱۹۱	نرپوري	" "	۱۹۳۹ ۵۲
۱۹۳	رامڳڙهه	مولا نا ابوالڪلام آزاد	۱۹۴۰ ۵۳
۲۱۶	ميرت	آچاره جيو ٿرام ڪرپالائي	۱۹۴۶ ۵۴
۲۱۹		شري وينل پائي پٽيل	
۲۲۳		شري سيف جتو امداس دولترام	
		خان عبدالغفار	

۵۱	سر شيرى ڪائن	بمبئي	۱۹۰۴	۳۰
۵۳	شري گوبال ڪرشن گوکلي	بنارس	۱۹۰۵	۳۱
۵۶	دادا پائي نوروچي	ڪلڪتو	۱۹۰۶	۳۳
۵۸	ڊاڪٽر راش پياري گدوش	سورت	۱۹۰۶	۳۵
۵۹	" "	مدراڻس	۱۹۰۸	۳۷
۶۳	بندت مدن موهن مالويه	لاهور	۱۹۰۹	۴۱
۶۵	سر ولير ويدور ٽرن	الڙا آباد	۱۹۱۰	۴۳
۶۷	بندت بشن نارائڻ ڌر	ڪلڪتو	۱۹۱۱	۴۵
۶۹	پانڪيپور شري آر. اين. مڌولڪر		۱۹۱۲	۴۷
۷۲	نواب سعيد محمد نهاد	ڪراچي	۱۹۱۳	۴۹
۷۴	شري پونيپندر ٿاٺ بسو	مدراڻس	۱۹۱۴	۵۱
۷۶	سرستيندر ڀوس سنگپهه (لارڊ سينا)	بمبئي	۱۹۱۵	۵۳
۷۹	شري امبڪا ڇرن مزمودر	لڪنو	۱۹۱۶	۵۶
۸۲	شري ڀٽي اتني بيسنت	ڪلڪتو	۱۹۱۷	۵۹
۸۷	مسٽر سيد حسن امام	بمبئي	۱۹۱۸	۶۳
۹۰	بندت مدن موهن مالويه	نوشي	۱۹۱۹	۶۶
۹۲	بندت موٽي لعل ڀٽيرو	اُمرتسر	۱۹۲۰	۶۸
۹۷	لالا اجيتراء	ڪلڪتو	۱۹۲۰	۷۳
۱۰۱	شري وجيهه رائيو آچاريه	ڳڙو	۱۹۲۰	۷۷
۱۰۶	ڪير اجمل خان	احمد آباد	۱۹۲۱	۸۱
۱۱۰	ديش بندو ڇتر ڀٽي داس	ميا	۱۹۲۲	۸۵
۱۱۶	مولانا ابوالڪلام آزاد	نوشي	۱۹۲۳	۹۱
۱۲۱	مسٽر ايلن جيور			
۱۲۴	لوڪمانه ٽيڪ			

ڪانگريس اجلاس ۽ راشنڊ پٽي

نمبر سال	شهر جو نالو	پڙڌان جو نالو
۱ ۱۸۸۵	بمبئي	شري آميش چندر بھدر جي
۲ ۱۸۸۶	ڪاڪٽو	دادا ڀائي ٿورو جي
۳ ۱۸۸۷	مدواس	مسٽر بدرالدين طبعجي
۴ ۱۸۸۸	الله آباد	مسٽر جارج يول
۵ ۱۸۸۹	بمبئي	سر وليد ويدر بون
۶ ۱۸۹۰	ڪاڪٽو	سر فيروز شاھ مھتا
۷ ۱۸۹۱	لاڳپور	بندت آنند چارلو
۸ ۱۸۹۲	الله آباد	شري آميش چندر بھدر جي
۹ ۱۸۹۳	لاهور	دادا ڀائي ٿورو جي
۱۰ ۱۸۹۴	مدواس	مسٽر آلفريد ويب
۱۱ ۱۸۹۵	پونو	شري سر بيدر نات بھدر جي
۱۲ ۱۸۹۶	ڪاڪٽو	مسٽر رحمت الله سياني
۱۳ ۱۸۹۷	امراوٽي	شري سي. شڪرن ناتر
۱۴ ۱۸۹۸	مدواس	شري آنند موھن بوس
۱۵ ۱۸۹۹	لاڪھو	شري روعيش چندر دت
۱۶ ۱۹۰۰	لاهور	شري نارائڻ گھيش چندراوڪر
۱۷ ۱۹۰۱	ڪاڪٽو	مسٽر ديبشا ايدلجي واڃا
۱۸ ۱۹۰۲	الله آباد	شري سر بيدر نات بھدر جي
۱۹ ۱۹۰۳	مدواس	شري لعل موھن گھوش

اسانجا ايڄدات

۱. سڌو بوڪ: اسٽال، بولٽن مارڪيٽ، ڪراچي
۲. ميسرس ايل - دوار ڪاداس، بندر روڊ
۳. " اي - وينلداس
۴. لئڪمل پيمبر اسٽال، فرينچ روڊ
۵. جنتا ڪتاب گهر، اي - ايم روڊ
۶. ڪوڙومل سنڌي ساهتيه منڊل، حيدرآباد
۷. مسٽر غلام قادر، دونهن گهٽي
۸. جڙ همد اسٽورس
نواب دادو
۹. شري پرنڊاس ارمڇاري
نوشهرو فيروز
۱۰. سڌو بوڪ اسٽال، فرينچ روڊ
سکر
۱۱. پارس اسٽورس پمپچالي اهلو
۱۲. وائل بوڪ اسٽال، سينيٽر بازار، لاڙڪاڻو
۱۳. شري درباري لعل، ڪمال پارس، جيڪب آباد
۱۴. شري وطنمل جومل ليوز اڄمٽ ميرپورخاص
۱۵. " ستمول، چئلينج پان هائوس، دادو

Printed by Karamchand Nebhraj Dewani
at the Chandan Electric Printing Press,
Market Road, Hyderabad Sind.
and published by
Karamchand Titokchand Secretary "Navajivan Sabitya
Mandal" Nawabshah Sind.

Adarsh Nagar

کانگریس کہانی

[پانچویں بھارتیہ کانگریس]

لیکھ:۔ شری پریداس بھوشن

[چاند بھارتیہ]

قیمت ۳-۰-۰

[۱۹۴۶ء]

Navajwan Sahitya Mandal

BERA NAWAB, AJMER.

پرکاشک:۔ دیپکندر گلوکچر
اوجیون ساهتیہ منڈل
حیدرآباد سندھ

